

TERRA INCOGNITA

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 1

*Присвячено світлій пам'яті
видатного дослідника, організатора науки,
професора Любомира Романа Винара*

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2017

Зміст

ЧАСТИНА ПЕРША. «ІСТОРІЯ»

Редакційна колегія:
Мартинюк Назар (*головний редактор*), **Мартинюк Олександр**,
Фурман Вікторія, **Мирончук Валерій**, **Ющук Тетяна**

Наукова рада:
Атаманенко А.Є., доктор історичних наук, професор, директор Інституту досліджень української діаспори, декан факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії імені М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Сидорук Т.В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Рудько С.О., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія»;

Марчук В.С., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного університету «Острозька академія».

Terra incognita : студентський науковий журнал / Ред. кол.: Мартинюк Н., Мартинюк О., Фурман В. та ін. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Випуск 1. – 2017. – 180 с.

Журнал студентських наукових праць містить результати досліджень з історії, міжнародних відносин і світової політики, країнознавства та міжнародного туризму. Усі статті розкривають актуальні питання історичних та політичних наук, динаміку розвитку туризму.

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати рукописи. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Думки, висвітлені в статтях, можуть не збігатися з точкою зору редакції. За точність викладеного матеріалу, фактів, імен, географічних назв та посилань несуть відповідальність автори публікацій.

© Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина

© Автори статей, 2017

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017

Швець Олеся ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СТАРОСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.	5
Совік Ірина ІНВЕНТАР 1637 Р. ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАСЛАВСЬКОЇ ВОЛОСТІ	14
Санкевич Маріна ГОСПОДАРСТВО ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ У XVIII СТ.	20
Січкарук Тетяна ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ ВОЇНІВ ЗІ СКАРБІВ XI–XIII СТ.	27
Мовчун Світлана ФІЛЬВАРКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ В МАЄТКАХ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У XVIII СТ.	36
Мартинюк Назар ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА ЕКЗИЛЬНОГО УРЯДУ УНР В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ (1920–1923 РР.)	43
Мартинюк Олександр СПОГАДИ ОСТАРБАЙТЕРІВ З РІВНЕНЩИНИ ПРО УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ У ГІТЛЕРІВСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ	54
Яцкович Ольга УКРАЇНСЬКІ КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКІ ФОРМУВАННЯ У СКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ	64

ЧАСТИНА ДРУГА.

«МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І СВІТОВА ПОЛІТИКА»

Баженов Віталій СИРІЙСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ ДЛЯ ЛІВІЇ: НОВА ГЕОПОЛІТИЧНА ГРА РОСІЇ	72
Кукалець Оксана СПІВРОБІТНИЦТВО КИТАЮ ТА САУДІВСЬКОЇ АРАВІЇ У 2012 – НА ПОЧАТКУ 2017 РР.	80
Рудика Валерія ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА ТА ЛИТОВСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ	88

Мушин Ірина УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ	97
Сушицька Тетяна УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	106
Лихолай Анастасія ШВЕЙЦАРСЬКА ПОЛІТИКА НЕЙТРАЛІТЕТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	114
Ковтунович Наталія ОСОБЛИВОСТІ ФІНСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ ТА МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПО ЗАКІНЧЕННЮ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	123
Мирончук Валерій ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ЄС ТА США ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА БАРАКА ОБАМИ	129
Якимчук Марина ПОЗИЦІЯ ЄС ЩОДО ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІРАНУ	138
Кліментьєва Віталія СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В МЕЖАХ ГУАМ	148
Фурман Вікторія ЛОБІЗМ ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ	156

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

«КРАЇНОЗНАВСТВО ТА МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ»

Данильченко Тамара ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	165
Дунець Ярослав ТУРИЗМ В РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО	173

ЧАСТИНА ПЕРША. «ІСТОРІЯ»

Швець Олеся,

науковий керівник – Атаманенко В.Б., кандидат історичних наук, доцент

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СТАРОСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Статтю присвячено дослідженню інформативності описово-статистичних джерел першої половини XVII ст., що висвітлюють соціально-економічний розвиток Житомирського староства. Також у роботі наведено стан вивчення проблеми та подано коротку характеристику аспектів розвитку цих земель. Проведений аналіз засвідчив фрагментарність вивчення та розкриття даної теми в науковій літературі, а також необхідність проведення окремого дослідження з поданої проблематики із використанням ширшого комплексу джерел та застосуванням сучасних методів та підходів.

Ключові слова: Житомирське староство, соціально-економічний розвиток, описово-статистичні джерела, люстрації, фільваркове господарство.

In this article is analyzed the informativeness of descriptive-statistical sources of the first half of XVII century, which are highlighted the socio-economic development of Zhytomyr eldership. Also in the article is studied and described different aspects of these lands. The analysis showed that such issues are not fully investigated in the scientific literature and there should do separate study of the topics, which is involved a wider range of sources and using modern methodological approaches.

Keywords: Zhytomyr eldership, socio-economic development, descriptive statistical sources, lustration, filvarok economy.

Вивчення господарсько-адміністративних одиниць Речі Посполитої багато в чому залежить від стану збереження саме описово-статистичних джерел та процесу залучення їх до наукового обігу. Із середини XVI ст. значно зросла кількість та різноманітність джерел описово-статистичного характеру, що особливо стосувалися господарського обліку українських земель. Цей процес був пов'язаний із остаточним утвердженням фільваркової системи та посиленням

розвитком товарно-грошових відносин, осередком яких були саме міста. Зважаючи на це, стало доступним дослідження соціально-економічних аспектів не лише конкретного староства чи волості, але й можливість сформулювати узагальнені уявлення про більші адміністративні одиниці, наприклад, воєводства. З-поміж люстраційних акцій першої половини XVII ст., що стосуються староств Київського воєводства (зокрема, Канівське, Черкаське, Білоцерківське, Богуславське, Житомирське, Корсунське, Київське, Переяславське, Овруцьке, Любецьке та Остерське), ступінь інформативності, що торкається соціально-економічної історії саме Житомирського староства є не найкращим, і не настільки репрезентативним порівняно з іншими видами джерел. Так, люстрації південної або степової групи староств (Канівське, Черкаське, Білоцерківське, Богуславське, Корсунське і Переяславське) подають докладнішу характеристику господарського стану, соціальної структури та податкової системи, а також інколи містять згадки, що стосуються певних подій, що відбулися на їхніх теренах (наприклад, напади татар чи шляхетські міжусобиці)¹.

Особливості розвитку Житомирського староства вже ставали об'єктом низки досліджень, зокрема у монографіях та періодичних виданнях Р. Майбороди, М. Грушевського, М. Крикуна, І. Бойка, Н. Яковенко, І. Крип'якевича, Р. Тарнавського, О. Жук². Разом з тим, у них науковці звертали увагу лише на окремі аспекти та особливості, що стосувалися предмету їхнього дослідження.

Метою статті є дослідження інформативного потенціалу описово-статистичних джерел, а саме люстрацій, з історії Житомирського староства першої половини XVII ст.

Соціально-економічна історія Житомирського староства представлена значним комплексом різноманітних джерел, що здатні відображати різний інформативний потенціал з конкретної проблематики. З-поміж описово-статистичних матеріалів з історії Жито-

¹ Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Юго-Западной России (1386 – 1700 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича; Введение М. Ф. Владимирского-Буданова. Киев, 1886. Ч. 7. Т. 1. С. 284–337.; Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). Warszawa, 1877. T. V. S. 194–226.

² Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 6. Київ-Львів, 1907. 670 с.; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф. П. Шевченко, І. Л. Бутич, Я. Д. Ісаєвич. 2-е вид., виправлене і доповнене. Львів: Світ, 1990, 408 с.; Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. *Наукові праці історичного факультету*. 2009. Вип. XXVII. С. 310–318.

мирського краю першої половини XVII століття виділяються такі їх різновиди: інвентарі, які створювалися при проведенні маєткових операцій та при введенні новопризначених старост у володіння державними маєтностями; ревізії, що утворилися в ході інвентаризації прибутків; люстрації, тобто загальнодержавні акції обстеження господарсько-фінансового стану королівщин з метою фіксації детальних свідчень про становище та результати експлуатації державних володінь та їх прибутковості; податкова (фіскальна) документація – подимні та поборові реєстри.

Більшість із вказаних джерел є неопублікованими, окрім люстрацій за 1616, 1622, 1636 рр. та податкового реєстру за 1571 р., що не може не впливати на стан вивчення проблеми³. Оскільки у першій половині XVII ст. не так часто проводились ревізії населення староства, які б мали своє відображення в подимних та поборових реєстрах, вагоме значення для вивчення історії Житомирського староства мають люстрації, які утворилися безпосередньо у сфері функціонування господарських структур. Люстрації – обстеження загальнодержавного характеру, що стосувались господарсько-фінансового стану королівщин з метою отримання детальної інформації про стан та результати експлуатації державних володінь та прибутків, а також вирахування на підставі даних про прибутки і витрати розміру окремого державного податку з королівщин, відомого в історії як кварта або четвертий гріш ($1/4$)⁴.

Саме слово «люстрація» означає детально вивчати або оглядати. У законодавстві Великого Князівства Литовського термін «люстрація» вперше було вжито під час значення оцінки стану військової справи у 1545 р. Пізніше, цей термін було вжито в конституції Пйотриковського сейму 1562–1563 рр. у значенні урядового опису державних маєтностей. Головним завданням, яке ставили собі особи, що здійснювали люстраційну акцію, було обчислити прибутковості державних маєтностей (королівщин), їх оподаткування. Тобто, люстрація – це перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалась присяглими особами, направленими для огляду й детального описання їхнього стану, доходів та повинностей підданих. Люстрації містять згадки про конфлікти між

³ Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Юго-Западной России (1386 – 1700 гг.). Ч. 7. Т. 1. С. 286–288, 326–337.; Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). T. V. S. 78–79, 117–118, 194–195.

⁴ Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. С. 310–318.

різними категоріями населення. Інколи вміщують після наративної частини у повному, або скороченому вигляді акти про привілеї чи скарги, купівлю-продаж нерухомого майна та ін. Чимало місця в люстраційних протоколах відведено описам замків, кордонів та топографії населених пунктів. Тут, як правило, подавалась докладна інформація про привілеї, надані містам, цехам, окремим особам⁵. Ці вказані актові джерела дають цікавий матеріал для дослідження руху земельної власності, а також проблем генеалогії окремих шляхетських родів. Слід наголосити, що досить часто люстратори не обмежувались лише згадками про продемонстровані їм у ході люстрації документи, а подавали їх у повному викладі в люстраційному протоколі⁶. Люстрації, або люстраційні акти (протоколи) оформлялися окремо по кожному населеному пункту і, об'єднані разом, утворювали масивні люстраційні книги, що іноді територіально охоплювали кілька воєводств⁷.

Одним із найбільших недоліків люстрацій вважається неповнота та неточність свідчень, що пояснювалося умисним заниженням чи приховуванням підстав оподаткування, наявністю звільнень від сплати податку, неможливістю перевірки даних, наданих платником, а також цілком логічними підозрами стосовно сумніння поборців. З іншого боку, специфіка такого виду описово-статистичних документів як люстрації є відображенням державного податкового механізму, а, отже, їхній аналіз є важливим для розуміння фіскальної системи Речі Посполитої. Люстрації як джерела мають багато позитивних сторін, на яких наголошував М. Ф. Владимирський-Буданов і пояснював це так: по-перше, він вказував на те, що господарство королівських і шляхетських володінь мало чим відрізнялось одне від одного. По-друге, що в люстраціях можна віднайти описи і деяких шляхетських маєтностей, оскільки ревізори зобов'язані були перевіряти права на володіння усіх власників. Тому повідомлялись описи й тих володінь, право володіння якими здавалось їм сумнівним⁸.

⁵ Майборода Р. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. Київ, 1999. С. 8–9.

⁶ Ковальський Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины. Днепропетровск: ДГУ, 1982. С. 18.

⁷ Майборода Р. Там само. С. 7.

⁸ Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. С. 310–318.

Певну кількість джерел, що стосуються Житомирського староства, опубліковано у відомому виданні Київської археографічної комісії «Архив Юго-Западной России». Зокрема, більшість їх стосується люстрацій Житомирського краю за 1616 та 1622 рр. Також у виданні вміщено значну кількість актів, пов'язаних із діяльністю громади міста Житомира та інші приватно-правові акти. Окрім вищевказаних джерел описово-статистичного характеру значну роль відіграють й іншого роду джерела, які також наявні у багатотомній праці «Архив Юго-Западной России». Так, наприклад, до них можна віднести приватно-правові та публічно-правові акти. Дані джерела можуть містити інформацію не лише про певні визначені території, а й епізодичні дані про діяльність органів місцевої влади, міжусобиці між селянами, підтвердження, дарування та купівлю-продаж земель, тільки завдяки чому можна отримати цілісне уявлення про соціально-економічні процеси.

Як уже зазначалося вище, опублікованими є податкові реєстри за 1571, 1616, 1636 рр., що стосуються Київського воєводства та особливо Житомирського староства, однак вони лише фрагментарно висвітлюють соціально-економічну ситуацію краю. Опублікував їх А. Яблоновський у серійному виданні «*Źródła dziejowe*». Вони містять дані про оподаткування населення, млини, корчми та оренду, дохід та витрати на інші послуги, а також часткову конкретну інформацію про певне село чи новопоселення, що належить до староства.

Люстрації 1616 р. та 1622 р., представлені у багатосерійному виданні «Архив Юго-Западной России» є розширеними відповідниками джерел, вміщених в багатотомній праці «*Źródła dziejowe*», містять не лише загальну інформацію, а й статистичні підрахунки (часто оформлені таблично), повнішу характеристику територіальних одиниць староства та перелік власників сіл та слобід. Також зазначено, що Житомирське володіння включає в себе місто Житомир із замком, великі села як Газиньці, Барашівка, Станишівка, Піщево, Вереси та слободу (новопоселення) Вачків.

Уваги заслуговують також дані про стани суспільства (боярів, стрільців, козаків та ін.) та їхні повинності, відробітки, знання про які можна почерпнути із привілеїв старост чи короля, скарг міщан чи селян. Інформація з люстрацій є досить деталізованою: щодо повинностей, доходу та чисельності тяглих селян – дані наявні по кожному окремо селу та слободі. На той час, як відомо, селяни змушені були виконувати цілий спектр повинностей на користь місцевого

пана: дякло – натуральну ренту зерном і сіном; мезлеву – данину великою рогатою худобою, свинями, вівцями, курми і яйцями, а також натуральний податок – медом, воском, хутрами цінних звірів. Як данина, найчастіше використовувалося хутро куниці та лисиці, а з-поміж розмаїття збіжжя – овес; звичними були для селян надавати припаси до столу і двору⁹. Наприклад, за користування землею із 66 міщанських господарств 1622 р. старостою стягувалось по 2 злотих, мірці вівса, мірці жита; 120 господарств вносили по 1 злотому і 12 грошей, по пів мірки вівса і жита, а 20 господарств – по одному злотому. Крім того, всі господарства щороку платили по 2 гроші «коляди» та відбували інші повинності (косили сіно, ремонтували греблю). Із міщан та селян, які займалися бджільництвом, стягувалася «медова данина»¹⁰.

З часом податки й повинності зростали. Старости не лише пильнували за внесенням податків у королівську скарбницю, але і запроваджували додаткові платежі та побори. Дошкуляли городянам і чвари між шляхтою, представники якої нападали і на поселення жителів староства порушуючи спокій та добробут мешканців.

За даними люстрації 1616 р., міщани ніяких робіт не виконували, окрім «толоки» при державній справі та обов'язку один день на рік сіно косити, а також давати чинш, оброк та коляду. Згадуються також 9 бояр, котрі нічого не сплачували, окрім меду, якого доставляли 20 відер, та мали виконувати різні послуги щодо замку. Зазначено, що на той час було козаків 16, стрільців 8, які, як прислуга, нічого не дають; сума доходу становить 474 флоринів 20 гр. До цього староства належать 6 сіл, а саме такі землі: Газинці, Барашівка, Пішево, Станишівка; з-поміж млинів того староства виділяють такі: під замком на р. Кам'янці, на р. Тетерів, у селах Станишівка і в Газинцях. Дохід від млинів становив разом 450 злотих. Увесь прибуток Житомирського староства в 1622 році становив 2698 зл. 26 гр., з чого приходилося 539 фл. 23 гр. 7 1/5 ден. Кварти¹¹. Сума прибутків староства становила 1912 флоринів 20 гр. Витрати на уряд підстарости, замкову челядь, на сторожу для охорони замку, порох, озброєння, на ремонтні роботи в замку, на капелана до костюлу – все разом коштувало 900 фл., решта – 1012 фл. 20 гр.¹².

⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 6. С. 145.

¹⁰ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. С. 21–23.

¹¹ Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku podwzględem geograficzno-statystycznym). Т. V. S. 113–114.

¹² Кшивіцький Ю. Житомир. *Волинські історичні записки*. Том 3. Луцьк, 2009. С. 107–109.

З люстрації довідуємося, що частина млинів та сіножатей перебувала в руках київських міщан¹³. Крім того, в джерелі міститься згадка про те, що, ліси, які з давніх-давен належали до замку і міста, були в «міському та замковому» користуванні; і саме їх хотів прибрати до рук Домініканський монастир. Міщанам належали озера, які були розташовані при місті, а також право вільної торгівлі без оплати проїзного та іншого мита¹⁴.

За даними люстрації 1622 р. відомо, що місто Житомир було добре збудоване, замок з однієї сторони оточував вал, із другої – підносилася цілком неприступна гора, біля підніжжя якої протікала річка Кам'янка. До замку вели три брами, по кутах височило 5 башт, замок оточував глибокий рів. У середині конструкції знаходився просторий палац та інші будівлі, зокрема стайні, возовні, кухні без вікон із печами, льохи та комори із сіном, каплиця та вишневий сад.

Якщо в південній Київщині одним із основних джерел прибутку були уходницькі промисли, то в північних районах ним було фільваркове господарство. У 1622 р. нараховувалося вже 7 фільварків порівняно з даними люстрації за 1616 р., де не згадується жодного. Взагалі, фільваркове господарство давало староству майже половину всіх його прибутків, але був значний відсоток малоземельних і безземельних селян¹⁵. Наприклад в с. Газинцях Житомирського староства у 1622 р. було 29 селянських господарств, із них 7 (24%) загородників. У с. Станишівка був 41 господар, з них 15 загородників, тобто 36,5% найбідніших селян. У селах Свиди і Видибор в 1636 р. згадуються 42 господаря, з них «бідніших» – 9, городників – 9, тобто «бідніших» і огородників більше 40%. Вони змушені були працювати у фільваркових господарствах. Увесь прибуток Житомирського староства становив 2698 зл. 26 гр.¹⁶. Загальна кількість димів в старостві становила 78 господарств, налічувалося 4 села, розташовані поблизу «Нехворощанської держави» на півдні

¹³ Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). Т. XXII. S. 101–103.

¹⁴ Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). Т. XX. S. 48–49.

¹⁵ Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Юго-Западной России (1386-1700 гг.). Ч. 7. Т. 1. С. 328–335.

¹⁶ Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. С. 306–309.

Житомирщини, в якій теж був невеликий фільварок¹⁷. Зважаючи на розташування староства, можна говорити про часткову перевагу тваринництва, причому найбільш товарною його частиною була свинарська і вівчарська галузі. Зокрема у 1630 р. київський воевода та житомирський староста Януш Тишкевич відправляв до Ярослава 200 волів «к власние естье. м. нескуповане»¹⁸.

Економічне обличчя Житомирського староства, як і решти північних староств, мало значну кількість відмінностей порівняно із сусідніми південними територіально-адміністративними одиницями. Основна перевага Житомирського староства полягала у високій густоті населення і розвинутому на цих землях сільському господарстві. У 1647 р. різні пани з Житомирщини вирядили 360 кінних і волових хур з пшеницею і просом до Кракова, який був головним портом на Віслі для переправи транспортів до Гданська. Водночас пани у великій кількості відправляли на західноукраїнські ярмарки волів, найбільше до Ярослава і Лукова. У 1646 р. з Житомирщини було відправлено приблизно таку їх кількість: пан Суходольський – 220, Пересецький – 120, Авраам Стрибиль – 100, Степан Стрибиль – 125 голів великої рогатої худоби¹⁹. Ці дані засвідчують про значний соціально-економічний потенціал староства та його важливу роль в системі територіально-адміністративних одиниць Речі Посполитої.

Люстрації 1616 та 1622 рр. зазначають, що Житомирське староство у 1616 р. мало дохід 1.902 зол., а втім оренда млинів і корчми давала 1.400 зол. – з чого не менше ніж 1000 зол. давали корчми, а млини – приблизно 450 зол.²⁰ Люстрація 1636 р. не містить значних статистичних даних, однак у ній зазначені певні територіальні зміни староства. Зазначається, що нових поселень (слобід) утворено не було протягом 1622–1636 рр., окрім сіл Вишгород та Петровіце, які перебувають під безпосередньою зверхністю житомирського старости Януша Тишкевича. Разом з тим зазначалося, що село Вереси із фільварком перейшли у володіння Яна Беліцького, який тепер одноосібно несе відповідальність за сплату підлеглими по-

¹⁷ Źródła dziejowe. (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym). T. XXII. S. 483.

¹⁸ Антошук М., Атаманенко В. Королівщини Київщини першої половини XVII ст. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2008. Вип. 14. С. 15.

¹⁹ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. С. 17–18.

²⁰ Кшивіцький Ю. Житомир. С. 105–108.

датків (зокрема кварти) та виконання повинностей. Варто також звернути увагу на те, що переважна більшість джерел залишається неопублікованими та не вивченими, дослідження яких дозволило б чіткіше і докладніше передати соціально-економічну панораму розвитку Житомирщини.

Отже, зважаючи на ступінь інформативності люстрацій слід зазначити, що на основі цих джерел можна отримати лише окремі дані, що стосуються соціальної структури та господарського розвитку Житомирського староства в першій половині XVII ст. Однак, для цього періоду саме люстрації мають першочергове значення щодо дослідження соціально-економічної історії краю, адже в них містяться дані про кількість і географію міських та сільських поселень, слобід, їх правовий статус, окремі дані про соціальну структуру, податки та привілеї, заняття жителів староства, відомості про розвиток торгівлі, ремісничого виробництва та промислів. Разом з тим використання поданих джерел полегшується наявністю у працях українських і зарубіжних істориків часткової їх характеристики. Проте, варто зазначити, що переважна більшість із них все ж є неопрацьованою. Соціально-економічна історія потребує насамперед залучення інших видів джерел описово-статистичного характеру, таких як інвентарі, поборові та подимні реєстри, які, у більшості випадків, для першої половини XVII ст. не виявлені. Деякі джерела (як, наприклад, люстрація 1629 р.) не введені до наукового обігу, що ставить відповідні завдання перед історичною наукою. Дослідники неодноразово звертали увагу на цілий ряд проблем, пов'язаних із соціально-економічною історією Житомирщини, але жоден із них ще не написав праці, що стосувалася б соціально-економічного розвитку Житомирського староства, використавши при цьому всю сукупність наявних джерел, що збереглися до нашого часу. Таким чином, існує можливість створення комплексного дослідження, заснованого на широкому джерельному матеріалі, а також публікації джерел, які є базовою підставою такого вивчення історії Житомирського краю.

Совік Ірина,

науковий керівник – Атаманенко В.Б., кандидат історичних наук, доцент

ІНВЕНТАР 1637 р. – ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАСЛАВСЬКОЇ ВОЛОСТІ

У статті йдеться про роль інвентарів у наукових дослідженнях, їх використання та рівень опрацювання науковцями. Зокрема, на прикладі інвентарю 1637 р. Заславської волості показано рівень його інформативності, цінності при вивченні соціально-економічного життя, політичних процесів на теренах Волині того часу.

Ключові слова: інвентар, Заслав, описи, реєстри, Владислав-Домінік Заславський.

This article is about the role of inventories in the scientific researches, using them and their level of the scientific elaboration. In particular, as an example of 1637 inventory of Zaslav district was discovered the level of information content, its value in researching of social and economic life, political processes on the territory of Volyn region in that period were investigated.

Key words: inventory, Zaslav, registers, descriptions, Vladyslav-Dominik Zaslavsky.

Господарські інвентарі державних та приватних маєтків є важливим історичним джерелом, яке віддавна використовують у дослідженнях з історії аграрних та соціальних відносин, при вивченні побуту та обрядовості селянства. Інвентарі давно являють собою предмет інтенсивної уваги української, російської та польської історіографій. Великий масив інвентарів та реєстрів з території Волині нині зберігається в національних архівах та бібліотеках Польщі. Зокрема, чимало матеріалів щодо Заславської волості перебуває на збереженні у Національному архіві в Кракові.

Традиційно увага науковців концентрується на питаннях цінності інвентарів для вивчення соціально-економічних аспектів. Зокрема, на дослідженні експлуатації селян, з'ясування особливостей у веденні селянського господарства тощо. Оскільки більша частина населених пунктів регіону перебувала у приватній власності, одними з основних джерел вивчення їх історії та розвитку є ті мате-

ріали, які утворились внаслідок функціонування приватного господарського документообігу, а саме такий вид описово-статистичних джерел, як інвентарі¹.

Широкий спектр використання терміну «інвентар» у географічному, хронологічному та змістовному значеннях дозволяє нам лише загально визначити цей документ як господарський опис сільськогосподарських маєтків. Метою їх укладання була реєстрація нерухомості, яка належала власнику маєтності, а також тієї, що належала селянину з зазначенням повинностей, які вони повинні були сплачувати.

Інвентарі складались протягом життя або після смерті власника маєтності з приписом на все нерухоме та рухоме майно, а також з метою реєстрації та контролю реального стану володінь. Спочатку вони не мали певного чітко розробленого формуляру і містили багато інформації в залежності від їхнього цільового призначення. Найкращими з точки зору фіксації різноманітної інформації є інвентарі, що складались при успадкуванні і передачі майна спадкоємцям, тому що останні були зацікавлені отримати однакові частки не лише в кількісному, а й у якісному плані, що вимагало від ревізорів фіксації господарських можливостей усіх маєтностей та їх ресурсного потенціалу².

Практика укладання інвентарів на Заславщині тривала доволі довгий період часу, нею були охоплені практично усі поселення волості. Як результат цієї роботи сформувався величезний джерельний комплекс, який всупереч чималим втратам, зберігає свою цінність донині. Дана група історичних документів в свій час виконувала юридичну, обліково-господарську функції відповідно до приватного землеволодіння³.

Важливим джерелом є інвентар 1637 р. У цьому документі наявні не лише привілеї на локації міст, але й вказана особа, яка безпосередньо займалася осадженням населених пунктів. Осадником

¹ Гонтарук С. Інвентар володінь Януша Острозького 1615 р. як історико-демографічне джерело. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2013. Вип. 20. С. 75.

² Атаманенко В.Б. Характеристика та шляхи підвищення інформативності волинських інвентарів другої половини XVI ст. *Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України.* Дніпропетровськ, 1995. С. 42.

³ Атаманенко В.Б. Склад описово-статистичних джерел з історії Волині XVI – першої половини XVII ст. *Наук. праці Кам.-Подільського державного університету.* Кам'янець-Подільський, 2004. Т. 13. С. 574.

міст виступав шляхтич Авель Тошковський, в обов'язки якого входило подбати про стан загальноміських споруд – міських укріплень, церкви і ратуші⁴.

В інвентарі наявні певні відмінні риси в описах населених пунктів. Зокрема, не всі населені пункти мають детальний опис вулиць та їх забудов, тобто, замків та укріплень. Так, містечко Славутич має опис вулиць та будівель: вулиці Заславська, Вельбойська, Низова та ринкова площа, на якій були розміщені 22 єврейських і 2 будинки осадника міста Авеля Тошковського та міських укріплень – паркан з 8 баштами «dranicami robitumi». В'їзд до міста був можливий лише зі сторони Заслава. Красний Корець також має списки населення та вулиць, на яких воно проживало (вул. Ринкова, вулиця від церкви, Кам'янецька з ринку, вулиця від валу). Натомість реєстр міста Шепетівка занотовує існування ринкової площі, вулиці «od Korczyka» та ще 2 вулиць, які не названі. Також, інвентар містить інформацію про існування замку в Шепетівці, а в описі Старого Заслава інформація подібного характеру взагалі відсутня. В місті Ташків були такі вулиці: Заславська, Віленська та вулиця «pod Krakowskieu»⁵.

Загалом, інвентар вміщує описи 61 населеного пункту, з них – 56 сіл та 5 міст (Новий Заслав, Славутич, Шепетівка, Ташків та Красний Корець). Крім цього, в інвентарі після опису міст наявні також копії локаційних грамот. Новозбудовані міста були осередками подальшого господарського розвитку. Більша частина міст Заславщини була розташована в межах Малого Полісся і була наближеною до кордону, який умовно ділив волость на дві рівні частини і не викликав труднощів в адміністративному управлінні міст. Завдяки неабиякому впливу та авторитету князів Заславських, їхнє родове гніздо перетворилося на володіння з найбільшою кількістю міських поселень на Волині кінця першої половини XVII ст. Жодна, близька за площею маєтність (Каширська, Острозька, Чорторийська) не мала в своєму складі стільки міст.

Структура міст складалась з різних соціальних станів – міської верхівки, ремісників і торговців, міщан, які були зайняті в сільсько-

⁴ Атаманенко В.Б. Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога другої половини XVI – XVII ст. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*. Науковий збірник. Вип. 2. С. 157.

⁵ Archiwum Państwowy w Krakowie. «Archiwum Sanguszków». Rękopisy. Sygn. 64/13. S. 53–56.

му господарстві та міської бідноти. Крім цього, вказівка на посаду в міському управлінні – бурмістра – свідчить про існування в місті магдебурзького права. У містах Заславщини також проживали парканники. Вони мешкали при парканах та належали до бідної категорії міщан, які не володіли земельними ділянками. Варто зазначити, що інвентарний опис також показує, що на теренах Заславської волості проживала значна частка єврейського населення. Так, у м. Славутич кількість єврейських будинків становила 127. Майже третина дворів мала городи, на яких вирощували найнеобхідніші продукти харчування. Більше половини заславських міщан користувалися землею, поєднуючи сільськогосподарські заняття з суто міськими⁶.

В містах та поселеннях ремеслами займалися ковалі, римарі, ткачі, слюсарі, різники, винники, стадники, рибалки, кравці, шевці. Найбільш поширеними були ті ремесла, продукція яких могла задовольнити найелементарніші потреби населення. Так, в місті Красний Корець була значна кількість рибалок, лісників, бондарів, кушнірів, винників, кравців, гончарів. Поширеним також було шинкарство, броварництво та солодовництво. Таким чином, міста волості мали досить вигідне розташування, оскільки через їхні території пролягали торговельні шляхи, які сполучали Заслав з містами Подільського воеводства.

В інвентарі 1637 р. наявна інформація про оборонні споруди на території Заславщини. Зокрема, князі Заславські розпочали будівництво Новозаславського замку, широко використовуючи працю населення міста й околиць. Навколо замку спорудили вали та інші укріплення. Крім цього, оборонні споруди були наявні в Славутичі, Шепетівці та Красному Корці, які захищали міста від татар. Відомо, що Новозаславський замок включав комплекс будівель, який традиційно для українських земель складався з мурованих та дерев'яних споруд. На подвір'ї ліворуч від брами розташовувався великий будинок «з покоями», в якому була княжа скарбниця. Навпроти нього знаходилася стара кухня, яку князь уже розпорядився розібрати⁷.

У містах Заславщини не лише міщани були широко задіяні в сільському господарстві, а й біля міст зосереджувалося примісь-

⁶ Archiwum Państwowy w Krakowie. «Archiwum Sanguszków». Rękopisy. Sygn. 64/13. S. 57–58.

⁷ Александрович В.С. Інвентарі замків у Старому і Новому Заславі з XVII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 5. С. 534.

ке фільваркове господарство, яке безпосередньо було пов'язане із містом, замковою адміністрацією та з частиною міщан. Тому міста не лише виступали центрами торгівлі, ремесла, а й сільсько-господарського виробництва. Участь переважної більшості міщан в аграрному секторі визначалася кількома важливими чинниками. По-перше, територія Заславщини у фізико-географічному плані мала досить вдале розміщення, по-друге, тут був значний резерв земель, який дозволяв займатись землеробством усім бажаючим. Більше половини заславських міщан користувалися землею, поєднуючи сільськогосподарські заняття з суто міськими. За користування землею платили 60% міщан, які мали в своєму розпорядженні ті чи інші земельні наділи (40% таких міщан поєднували службу, ремесло та торгівлю із землеробством)⁸.

У містах також були наявні млини. Так, у місті Славутич було 3 млини, один з яких розміщувався над річкою Горинь, у Ташкові був млин «*nowo zbudowany pod zamkiem*». Крім цього, у містах були також ставки, з яких міщани за ловлю риби мали платити орендну плату: у Новому Заславі – 666 злотих на рік. Інвентарний опис також надає реєстри про «*summarius intraty na rok*». Так, кожен населений пункт повинен був сплачувати чиншовий податок, орендну плату за користування ставками та млинами, вивезти вози вівса, гусей, каплунів, кур, яєць, меду та виставляти підводи до Бугу і до Львова щороку. Збір податків супроводжувався платою бірчого. За забезпеченням землею інвентарний опис 1637 р. виділяє волочних, півволочних та безземельних міщан, до яких зараховано підсусідків та коморників. Крім цього, окремо реєструються служилі категорії населення. Також, в інвентарних списках подані окремі групи селян, які повинні були «*gobic bydłem*» по 2–3 дні в тиждень⁹.

Зважаючи на те, що в цей період у регіоні активно розвивається фільваркове господарство, кожне місто мало поруч приміський замковий фільварок, який, як правило, розташовувався у передмісті. Як свідчать розміри земельного ареалу та площі висіву окремих заславських приміських фільварків, їх можна віднести до категорії середніх, а деякі – навіть до великих фільваркових комплексів¹⁰.

⁸ Рибачок І.О. Аграрне виробництво в містах Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст. Острог, 2013. С. 69–70.

⁹ Archiwum Państwowy w Krakowie. «Archiwum Sanguszków». Rękopisy. Sygn. 64/13. S. 15.

¹⁰ Рибачок І.О. Там само. С. 72.

Населення міст було тісно пов'язане із цими господарськими комплексами, оскільки частина міських жителів тут працювала, зокрема коморники. Деякі міщани мали свої власні фільварки та хутори. Крім того, частина міщан мала земельні ділянки або ж фільварки у селах волості. Частка селян, які займались сільським господарством складала близько 2/3. Це свідчить про високий рівень аграрного виробництва у містах Заславщини.

При вивченні історії населення Заславщини XVI-XVII ст. не можна обійтись без таких важливих джерел як подимні реєстри, оскільки саме вони містять інформацію про кількість населення в тому чи іншому населеному пункті. Подимний реєстр 1629 р., виданий О. Барановичем, не поступається перед інвентарем за своєю точністю та передачею кількості існуючих господарств, житлових будинків¹¹. У ньому містяться дані про кількість димів в усіх містах волості, з яких збирався державний податок (Новий та Старий Заслави, Красний Корець, Шепетівка та Білогородка).

Тому, можна стверджувати, що інвентарі займають важливе значення при вивченні історичних процесів та явищ, оскільки вони охоплюють досить різноманітні за змістом і формою носії відомостей. На основі інвентарю 1637 року можна зробити висновки про соціальну та професійну структуру населення, але незважаючи на ряд переваг у роботі з такими документами, слід критично аналізувати представлені дані. Серед недоліків інвентарю є те, що виникають труднощі його інтерпретації. Надзвичайно цінним для історичної науки краєзнавчих досліджень, зокрема Волині, є те, що на сучасному етапі опубліковано ряд інвентарів та їх фрагментів, що дає змогу науковцям використовувати їх у своїх дослідженнях та працях¹².

В цьому документі наявно багато цінної інформації, що є важливою для вивчення місцевих особливостей розвитку, демографії та побутування населення в тому чи іншому регіоні. Зокрема, він містить свідчення про Новозаславський замок, його історію будівництва та унікальні речі, які там зберігалися. Цей документ разом з іншими інвентарями Заславщини дає комплексну інформацію про кількість населення, димів, ряд повинностей та діяльність міщан.

¹¹ Крикун М. Г. Воєводства Правобережної України у XVI – XVIII ст.: Статті і матеріали. Львів, 2012. С. 236–237.

¹² Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 27. 2009. С. 314.

Санкевич Маріна,

науковий керівник – Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент

ГОСПОДАРСТВО ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ У XVIII СТ.

Стаття присвячена дослідженню господарської діяльності Почаївського монастиря у XVIII столітті. Розглянуто різні галузі господарства, особливості розвитку монастирського життя.

Ключові слова: Волинь, Почаївський монастир, господарська діяльність, унія, бджолярство, челядь, земельні угіддя.

The article investigates economic activity Pochayiv monastery in the XVIII century. The paper discusses various sector of the economy, especially the development of monastic life.

Key words: Volyn, Pochayiv Monastery, economic activity, union, beekeeping, servants, farmlands.

Православні монастирі відігравали значну роль у культурному, політичному та господарському житті українських земель. Монастирі були не тільки місцями молитовного служіння Богу, а й центрами культури, освіти.

Процес формування земельної та майнової власності у Почаївському монастирі розпочався у XVII ст. Монастир розширював межі своїх володінь упродовж наступного століття. Частину земель монастир отримав шляхом купівлі, іншу – через неповернення позики, а ще частину – йому відписали як пожертви. Благодійники-меценати, за можливістю, сприяли розширенню маєтностей духовної обителі. Наявність великої кількості придатних для господарювання земель дала можливість розгорнути активну господарську діяльність.

Серед праць, які висвітлюють дану проблематику, слід відзначити дослідження О. П. Крижанівського¹, у якій представлено різні аспекти господарства Почаївського монастиря. І. Огієнко (митрополит Іларіон)² дослідив історію Почаївського монастиря.

¹ Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII-перша половина XIX. Київ, 1991. 117 с.

² Огієнко І. Свята Почаївська Лавра. Київ, 2004. 440 с.

М. Б. Близняк³ проаналізував специфіку внутрішнього життя та господарської діяльності Почаївського монастиря. Виявлені, опрацьовані та опубліковані матеріали дають можливість вивчити історію господарства Почаївського монастиря.

На мою думку, тема економічного життя монастирів у XVIII ст. заслуговує спеціальної уваги через слабку вивченість цієї проблеми. Мета дослідження – дослідити розвиток господарства Почаївського монастиря у XVIII ст. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: визначити основні галузі господарства монастиря. Охарактеризувати діяльність представників монастирського господарства.

Одним із маловивчених періодів минулого Почаївської лаври є XVIII ст. – це час, коли обитель перебувала в руках уніатів.

Не залишилось жодного документа, у якому була б чітка дата, коли православний монастир став уніатським. У 1720 році відбувся Замойський собор, який поглибив обрядові та організаційні розходження між православними та греко-католиками. Вважають, що у 1720 році василіани заволоділи обителлю і пробули у ній до 1831 року⁴.

Перші роки перебування Почаївського монастиря в унії не були помічені радикальними змінами. Керівництво уніатської церкви розуміло, що запровадження західного обряду викличе серед ченців та віруючих спротив. Тому елементи нових богослужбових правил стали з'являтися поступово. Зовні монастир нічим не відрізнявся від православного: ті ж порядки, богослужіння, зовнішній вигляд ченців, тощо.

Невдовзі по кількох роках, після приєднання Почаївського монастиря до уніатської церкви, стали запроваджувати елементи римського обряду, змінювати устрій обителі на зразок католицьких орденів.

У другій половині XVIII ст. серед почаївських ченців вже лунала польська мова, зовнішнім виглядом вони нагадували служителів якогось католицького ордену, від руського богослужбового обряду

³ Близняк М. Б. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело. *Наукові записки. Серія "Історичні науки"*. 2013. Випуск 20. С. 141.

⁴ Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10. 784 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pochayivska_lavra (дата звернення: 17.05.2017).

майже нічого не залишилося⁵. Окрім латинізації самого монастиря, відбувся процес втрати елементів православної віри паствою, мешканці навколишніх міст та містечок приходили у Почаїв і слухали відправи на латинський зразок. Це зумовлювало, на думку І. Огієнка, духовну асиміляцію, втрату ідентичності.

Господарство монастирів на Правобережжі у XVIII ст. було успадковане з попередніх часів, відмінності полягали здебільшого в співвідношенні аграрного й промислового секторів.

Що стосується господарського життя монастиря, то слід зауважити, що почаївські маєтки стали одним із чинників активної боротьби за монастир уніатів. Завдяки щедрим пожертвам Почаївський монастир мав солідну матеріальну базу для існування. Фондуші Ганни Гойської, Федора та Єви Домашевських, інших добродійників перетворили обитель на міцну духовно-господарську одиницю. Отже, на початок XVIII ст. уніатські василіани отримали у спадок від православних розвинуте монастирське господарство: земельні угіддя, маєтки, кошти.

У 1736 році луцький уніатський єпископ Сильвестр Рудницький здійснив візит у Почаїв і описав майно обителі. На той час у її господарстві перебувало багато коней, волів, дійних корів, овець, кіз⁶. Особливо розвинутим у цей час було бджолярство, ченці мали близько двохсот вуликів. Потреби монахів були невеликими, тому щороку значні суми надходили до запасного капіталу. На момент візитації, він становив майже 150 тисяч злотих. Окрім цього, у його володіннях знаходились великі села, щодня для праці залучали значну кількість робітників. Також велику роль у житті Почаївського монастиря відіграв граф Микола Потоцький. Граф віддав своє майно на побудову й перебудову Почаївського монастиря. «Ще року 1761 12 квітня Потоцький пожертвував Почаївському монастиреві 260, 000 злотих на нові будівлі. Пізніше, 29 січня 1765 року граф сповіщає листом, що вислав гроші на поставлення мура кругом монастиря та входових воріт до нього, а в разі потреби додасть ще»⁷.

Отже, Почаїв отримав у свої володіння велику кількість сіл, земель, полів, ще у XVII ст. на яких вони активно проводили своє господарство. У монастирі вирощували зернові культури, особли-

⁵ Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. Кремянець на Волині, 1938. С. 11.

⁶ Огієнко І. Свята Почаївська Лавра. С. 165.

⁷ Огієнко І. Там само. С. 175.

во жито і вівса, а також вирощували технічні культури – коноплю та льон.

Агротехніка в церковних господарствах досліджуваного періоду, за словами О. П. Крижанівського, була допотопною, що негативно відбивалося на врожайності основних культур, якість протягом 18 ст. залишалася низькою. У землеробських повітах орали важким плугом, який потребував шестиволової запряжки і сплужував ґрунт не якісно. Протягом 18 ст. місцева металургійна промисловість була не в змозі постачати потрібну кількість дешевого залізного реманенту⁸.

Хліб селяни збирали за допомогою власних знарядь праці. На церковних ланах, вони широко використовували: коси, серпи, ціпи, лопати⁹.

Також була потреба у великій кількості робочої худоби, тому значна увага приділялася скотарству. Основною тягловою силою були воли, саме вони справлялися з перевезенням вантажів, потребували простий догляд і були витривалішими за коней. Також були і коні, корови, кози, домашня птиця.

Правобережне духовенство займалося і бджільництвом, як про це вже відзначалося вище. Продукти останнього йшли на виготовлення медових напоїв. Власне у Почаївському монастирі бджолярство займало важливе місце. Почаївському монастирю належали пасіки, що розташовувались як в Старому Почаєві, так і в найближчих селах. Серед пасічників у середині XVIII ст. документи називають тих, хто працював безпосередньо у Старому Почаєві та тих, хто працював у селах Комната Біла, Шпаковщина, Савчинці. Серед пасічників у 1743–1746 рр. джерела називають Антіна Потишука, Максима Гілана, Федька Шелеста, Мартина Гарасюка, Маруня Бартошевича, Григорія Прокоповича¹⁰.

Згідно з дослідженнями М. Близняка, у 1743-1744 рр. відбувається зростання кількості пнів, відбувається збільшення пасічного господарства, що призводить до прибутковості цієї галузі. Чисельність самих пасічників для значного пасічного господарства не була великою, тому були випадки, коли пасічники на зиму наймали собі помічників.

⁸ Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – перша половина XIX. С. 42.

⁹ Там само. С. 43.

¹⁰ Близняк М. Б. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело. С. 141.

З реєстру пасік відомо, що на зиму 1745 р. залишився мед у півбочках. Саме пасіки, у вигляді пеньків, були розташовані у найближчих до Почаєва селах та місцевостях – це села Комнатка, Савчинці, Шпаковщина, Круглик. Всього у 1745 році у власності монастиря було 578 пнів, у яких було 16 півбочок меду. З усього пасічного господарства сплачувалась десятина¹¹. Пасічники отримували відповідну плату за свою працю, вони отримували 15 злотих, нові та перешиті черевики і дві пари хусток.

Варто звернути увагу на таку соціальну верству, як челядь. Саме вона виконувала усю роботу, займалася господарством монастиря, а власної землі не мали. У XVIII ст. челядь займала важливе місце у різних сферах життєдіяльності духовної обителі. Челядь виконувала різну роботу: наймалися до волів, возили дрова до монастиря, доглядали кабанів. При монастирському фільварку працювала господиня Гелена. Відомо, що вона вела молочне господарство, птахівництво, городництво, наглядала за прядінням. Гелена мала платню у 1743 р. 30 злотих щорічно, і отримувала нові черевики. На Почаївському фільварку працювали і кухарка Оленка та Ярмичиха з Підгір'я.

Також на потреби монастиря працювала комнатецька челядь. Це ті, хто працював в сусідньому від Почаївського монастиря, і йому ж належному, селі Комнатці на фільварку. Серед челяді були: господиня, три кухарки, три пастухи. Ще з комнатецької категорії виділено два паробки та дев'ять хлопців. Кілька комнатецьких парубків (Петро Грубий) та хлопців (Яцько Гонтарук) перебували на службі два роки поспіль.

У монастирях існувала така категорія населення, як паробки. Вони мали свої завдання, які потрібно було виконати, за що і отримували одяг, взуття і певну плату. Також були такі паробки, які працювали у друкарні.

Іншою нищою категорією були хлопці. Серед них були «пастухи свиней». Категорія парубків обмежувалась у певній віковій категорії. Власне парубками та дівками називали молодих людей віком від 14 до 18 років. Максим Фелонюк почав служити за паробка з 20 липня 1743 р. Далі він міг залучатися і до інших, більш відповідальних робіт, але в тому випадку, коли переходив до вищої категорії челяді. А така вищість здобувалася через віковий ценз,

¹¹ Близняк М. Б. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело. С. 141.

здобуті відповідні навички. Також окремі хлопці виступали в ролі помічників у інших челядників. Всього до категорії парубків та хлопців впродовж 1743–1744 рр. внесено 16 осіб чоловічої статі, які обслуговували різні потреби монастирського фільварку.

Монастирське господарство мало потребу у виконанні різномановних робіт. Так, була потреба у кухарях – вони працювали при монастирях, на фільварках, пасіках. Вони отримували відповідну платню за свою працю. Наприклад, «Василь Кулик був найнятий у якості кухаря на цілий рік з платою 100 злотих річно»¹². Була прийнята кухарка Гелена у 1748 році, яка мала досить низьку платню. Посада кухаря – найнижча в монастирі; в давнину цю посаду зобов'язані були займати всі монахи, якого б походження вони не були, але вже з часу Феодора Студита посаду кухаря стали займати спеціалісти, щоб не псувати продуктів.

У монастирському господарстві були потрібні і стельмахи, для виконання робіт при стайні, фільварку. Стельмах Василь Основський, наприклад, найнятий на один квартал на роботу до монастиря отримував платню у 25 злотих. Також у монастирях працювали шевці. На їх потребу вказує та кількість одягу та взуття, що видавались монастирським слугам.

Професія столяра теж мала важливе місце у житті монастиря. З окремими столярами укладали контракти або угоди на виконання певних робіт. Наприклад, у 1745 р. був укладений договір з Григорієм Столяром на сто злотих. З окремими челядниками укладались відповідні контракти. Так, Францішек Гуляницький, названий «цируликом» у 1745 р. «взяв при контракті» три злотих»¹³.

Була потреба і у ковалях. «У травні 1745 р. почав рік служити Петро Коваль. Його платня: жупан новий, кунтуш новий, пас новий на 4 злотих...»¹⁴. Їм не можна було використовувати монастирські залізо та вугілля.

У монастирській челяді були і прачки, до їхніх обов'язків входило прання хусток братерських та церковних. Були люди, які працювали у монастирському саду. Забезпечувались монастирські потреби у деревині на зиму, цим займався Тимко Дрововоз. Також існував певний рівень професійності та затребуваності робіт, це можна було визначити за вказану низьку чи високу плату.

¹² Близняк М. Б. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело. С. 141.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. С. 142.

Також у монастирях були кочегари. Плату кочегари отримували щотижня. Були люди, які виконували сторожову службу. «У 1748 р. адміністрація найняла охоронця Тимка, який вартував церкву». Пекарі також займали важливе місце у монастирському житті. Наймалися гончарі на короткий термін.

Монастир, заснований в кін. XVI ст., досить швидко набуває духовний авторитет. Не залишилось жодного документа, у якому була б чітка дата, коли православний монастир став уніатським. Проте, вважають, що у 1720 році василіани заволоділи обителлю і пробули у ній до 1831 року.

Господарство монастирів на Правобережжі у XVIII ст. було успадковане з попередніх часів, відмінності полягали здебільшого в співвідношенні аграрного й промислового секторів.

Основна увага приділялася вирощуванню зернових культур, особливо жита і вівса, а також вирощували технічні культури – коноплю та льон.

Велику роль відігравало бджолярство, яке приносило значні прибутки. Духовній обителі належали пасіки, що розташовувались як в Старому Почаєві, так і в найближчих селах.

Челядь відігравала відповідну роль у господарському житті монастиря. Вона була задіяна до сільськогосподарських робіт, пов'язаних із фільварками. Також челядь займалася дрібним ремеслом та обслуговувала весь монастир. Челядь ділилася на різні категорії. І кожна категорія мала певне чітке завдання, яке і виконувала.

В цілому, не з'ясованими залишаються факти стосовно статистичних відомостей про земельні угіддя. Залагодження цієї наукової проблеми залежить від подальших архівних пошуків.

Січкарук Тетяна,

науковий керівник – Атаманенко В.Б., кандидат історичних наук, доцент

ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКИХ ВОЇНІВ ЗІ СКАРБІВ XI–XIII СТ.

У статті за регіональним принципом аналізується спорядження волинського воїна XI–XIII ст., а також наводиться номенклатура знахідок, в залежності від місцезнаходження. У зв'язку з цим, проводиться аналіз рівня військової майстерності волинських воїнів конкретного періоду, зважаючи на політичну ситуацію та період створення предметів озброєння. Даний аналіз також дозволяє простежити тенденції розвитку ковальської справи на території історичної Волині XI–XIII ст. та особливі функції предметів спорядження.

Ключові слова: Волинь, озброєння, обладунки, військове спорядження.

The equipment of the Volyn warrior XI–XIII c. is being analyzed in the article, depending on the regional principle; a nomenclature of findings is provided, depending on the location. In this regard, the analysis of level of military skill volhyn' soldiers of a particular period, given the political situation and during the creation of armaments is being given. This analysis also allows tracking trends of development of blacksmithing on the territory of historical Volhyn' in XI–XIII c. and the specific armaments' functions.

Key words: Volhyn', armor, equipment, armament.

XI–XIII ст. характеризуються особливою політичною нестабільністю. Це період роздроблення земель та міжкнязівських суперечок, що особливо загострюються у XIII ст. з одного боку, та татарськими навалами з іншого.

У зв'язку з цим, опинившись у такій складній ситуації, жителям регіону історичної Волині доводилося проводити посилену оборону територій та власної свободи. Предмети військового спорядження постійно вдосконалювалися і особливого впливу на це справили торгівельні зв'язки та той факт, що квалі історичної Волині перебирали найкращі методики військового спорядження нападників, про що свідчить зброя з азійським стилем виконання.

На Райковецькому городищі, що знаходиться на лівому березі річки Глиноп'яті на території села Райки Бердичівського району Житомирської області, знайдені дві цілих кольчуги з кованого дроту, що зберігаються в Бердичівському краєзнавчому музеї, і одна кольчуга деформована вогнем. Зміни кольчужного обладунку в XIII ст. виявилися в появі плетіння з суцільно клепанних, круглих в поперечному перетині кілець із сплюснених кілець. В той же час поділ кольчуги подовжився по коліна і з'явилися довгі рукава, кольчужні панчохи. Всі ці зміни зв'язані, з одного боку, з посиленням захисту воїна, з іншої – з переходом бронників за більш простої і одноманітної виробничої технології.

У епоху Київської держави кольчуги в екіпіровці воїнів займали переважуючу позицію. Проте, упродовж XII ст. на Русі і в Західній Європі створюються умови для прискореного розвитку набірної пластинчастої броні, яка раніше в спорядженні воїна грала другорядну роль. Зброярі оцінили цей вид зброї у зв'язку з тим, що пластини при монтуванні значно заходили один за одну і тим самим подвоювали товщину броні. Крім того, вгнутість пластин допомагала відбивати або пом'якшувати удари ворожої зброї. М. Котляр вважає, що на Волині заміну кольчуги на більш практичний панцир здійснив Роман Мстиславович¹.

Знахідки засвідчують існування двох їх типів: в першому пластини з'єднувались за допомогою ремінців, а в другому – прикріплювались до шкіряної чи матерчатої основи на кшталт луски. На відміну від кольчуг, цілого панцира на Волині поки що не знайдено. Численні фрагменти пластинчастої броні знайдені в Перемилі (зараз зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею). У Чермні знайдено пластини, що належали до так званого «лускатого» панцира. В Галицько-Волинському літописі під 1288 р. в «Заповіті» Володимира Васильковича згадуються «бронедощаті», що йому належали, тобто панцир зі сталевих пластин². Залізну пластину від панциря знайдено в культурному шарі кінця XI – першої половини XII ст. в Дорогобужі. Вона має прямокутну форму, кути округлені, в кожному з кутів зроблено отвір. Розміри пластини 9,3х3,8 см. Вздовж пластини проходить ребро. Крива поверхня

¹ Котляр М. Ф. Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII–XIII ст. *Жовтень*. 1984. №1. С. 97.

² Кучинко М. М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. Навч. посібн. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» держ. ун-ту ім. Л.Українки, 2002. С. 124.

краще відбивала удари ворога. Пластина могла належати панцирю «ремінного скріплення»³.

Прикриття з пластинок «ремінного» скріплення використовувалися починаючи з IX–X ст. аж до кінця XV ст. Звичайні розміри пластин: довжина 8–10 см, ширина 1,5–3,5 см, по краях розташовувалися одиночні або парні отвори для пропуску ремінців. Появу подібного захисту в країнах Балтійського басейну, таких, як Польща, Швеція, Литва, європейські зброєзнавці справедливо пояснюють руським впливом або посередництвом. У 1250–1450 рр. переважаючим по своїй еластичності вважався лускатий захисний обладунок, бо лусочки розміром 6х4–6 см, прикріплені до м'якої основи тільки з одного боку і в центрі, мали можливість деякого руху. У домонгольській Русі обладунок з металевих лусок відомий лише по зображеннях, проте його реальне існування можна прогнозувати лише з XII століття⁴.

Впровадження різних «дощатих» систем захисту тіла супроводжувалося поширенням в XIII–XIV ст. таких підсилюючих засобів, які вважались характерними лише для західноєвропейського панцерника. Вони констатуються по знахідках і зображеннях поножів, наколінників, нагрудних дзеркальних блях. Після 1250 р. розвиток обладунку на Заході Європи йшов по лінії створення все більш невразливого захисту до тих пір, поки в другій чверті XV ст. було завершено повне бронювання лицаря і почалося виробництво суцільно кованих готичних латів. У руських землях до такого монументального захисту не вдавалися, що пояснюється своєрідністю бойового спорядження руських воїнів, які виступали і проти європейського, і проти азійського супротивника. Протягом всього середньовічного періоду ратники в бою прагнули демонструвати виблискуючий обладунок, що чинило певну психологічну дію на ворога. Лише у XV ст. і особливо у XVI ст. воїни почали закривати свою металеву блискучу зброю, яскравими тканинами⁵.

³ Савицький В., Палійчук М., Собуцький М. Захисний обладунок волинських воїнів періоду Давньої Русі. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Науковий збірник: Центральний музей Збройних сил України, Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, Волинська облдержадміністрація, Управління культури і туризму, Волинський національний, 2009. Вип. 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р.*, м. Луцьк. С. 28.

⁴ Кирпичников А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение. *Древняя Русь. Город. замок. Село. Археология СССР*. Москва: Наука, 1985. С. 316–317.

⁵ Савицький В., Палійчук М., Собуцький М. Там само. С. 29.

Одним із видів захисного обладунку давньоруського воїна був шолом – металевий головний убір, що захищав голову воїна від стріл і ударів холодною зброєю. У IX–XI ст. шоломи виготовлялися з кількох металевих платівок, що з'єднувалися заклепками і стягувалися знизу обручем. Після того, як шолом було зібрано, його оздоблювали накладками з орнаментом або малюнком, іноді з коштовних металів. На обручі робилися отвори для прикріплення кольчужної бармиці – сітки, що прикривала шию, і, частково, плечі та груди. Поширений був і плавно вигнутий сферо конічний шолом зі стрижнем зверху. Літописець, описуючи озброєння дружини князя Данила Галицького відзначає, що «...шоломи же их яко сонцю восходящу...»⁶.

Серед найбільш ранніх на Русь проник зі сходу шолом конічної форми; у XI ст. він став популярним також в усій Західній Європі і у норманів. На Русі, проте, перевагу отримали бойові наголів'я іншого типу, а саме сфероконічні. Навіть прямий шабельний удар міг без шкоди для воїна зісковзнути з обтічної площини такого покриття. Шоломи цієї форми з деякими модифікаціями (тип II, IIА, IIВ за класифікацією А. Кірпічнікова) використовувались до середини XVI ст. під назвою «шелом» або «шолом» і прикрашалися так, щоб навіть здалека виблискували золотом і виділялися прикрасами⁷. У XII ст. форма шолома ускладнюється, з'являються наносними, вирізи для очей. «Ніс» являв собою металеву смугу, яка проходила через отвір у козирку, ободі шолома. Він спускався або піднімався з допомогою «шурупця», а у ранніх шоломах прикріплювався непорушно. Основна частина шолома кувалася у цей час з одного шматка металу. У зв'язку зі збільшенням ваги обладунку на Русі у XII–XIII ст. з'являються шоломи з маскою-личиною, що захищала обличчя воїна як від рублячи, так і від колючих ударів. Маски-личини мали прорізи для очей та носові отвори і закривали половину або все обличчя. Такий шолом надівався на підшоломник-приблизю і носився з бармицею. Окрім безпосереднього призначення призначення захисту обличчя воїна, маски-личини оформлялись так, щоб злякати противника. Шоломи куполоподібної форми (але без напівмаски), починаючи з XIV ст. називалися шишаками. Зустрічалися на Русі і шоломи інших конструкцій. На території Волині

⁶ Савицький В., Палійчук М., Собуцький М. Захисний обладунок волинських воїнів періоду Давньої Русі. С. 29.

⁷ Кирпичников А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение. С. 315.

шоломи знайдені у Володимирі (2 екземпляри), Вигаданці (кол. Володимирського повіту), Городищі біля Шепетівки, Луцьку, Дорогобужі, Мокрому, а також на Райковецькому городищі⁸.

Луцький шолом був знайдений на дні р. Стир в районі водної станції водозахвату В. Шендеруком та переданий до Волинського краєзнавчого музею в 1977 р. (Фонди ВКМ, інв. № Р4-95). Він має сфероконічну форму, виготовлений із суцільної пластини, а біля основи має бронзову обтяжку, прикрашену насічкою у вигляді ромбів і квадратів, верхня частина закінчується шишаком. Верхня та нижня частини мають по дев'ять граней. Його розміри: висота – 25,5 см; висота нижньої частини до переходу (зламу) – 8 см; висота купола після переходу (зламу) – 17,5 см; діаметр шолома – 19,4 см. Шолом пошкоджений: в кількох місцях має тріщини, пластина в кількох місцях розірвана. Екземпляр із с. Мокрого виявлено у дружинних похованнях. Він належить до групи сфероконічних шоломів, виготовлених з чотирьох частин і обтягнутих суцільною позолоченою мідно-бронзовою смугою (тип II за А. Кірпічніковим). Цей шолом аналогічний до екземпляра з Чорної могили в Чернігові. Він датується рубежем X–XI ст.⁹.

Шолом з Райковецького городища має конічну форму, викуваний з чотирьох залізних листів, що покриті зверху листовою позолоченою міддю. Він має довгий наносник, що являє собою товсту ковану пластину довжиною 9 см і шириною 3–4 см. На тильній пластинці шолому, знизу, закріплено залізне кільце для кріплення кольчужної бармиці. Висота шолому 19,5 см, діаметр – 18x22,5 см. За формою Райковецький шолом близький до шолому з Чорної Могили, а також до шолому Ярослава Всеволодовича¹⁰. Сфероконічний шолом з Дорогобужа в цілому схожий з описаним, але має свої особливості: корпус виготовлений з трьох пластин – лобної і двох, які захищали скроні і тім'я, а наверхня має кулясте потовщення. На лобній частині тулії прикріплена пластина з об'ємним наносником і дугоподібним надбрівними валиками. На нижньому зрізі тулії були петельки для кріплення до шолома захисної кольчужної сітки – бармиці. Він належить до типу IIБ і датується XII–XIII ст.¹¹.

⁸ Савицький В., Палійчук М., Собуцький М. Захисний обладунок волинських воїнів періоду Давньої Русі. С. 29.

⁹ Там само.

¹⁰ Гончаров В. К. Райковецкое городище. Киев: Изд-во АН УССР, 1950. С. 97.

¹¹ Савицький В., Палійчук М., Собуцький М. Там само. С. 29.

Одним з елементів захисного обладунку, що призначався в основному для захисту воїна від поранення холодною зброєю був щит. Візантійським запозиченням вважають, поширені на Русі з XI ст., краплеподібні щити. Вони зручно прикривають вершника від підборіддя до колін. З удосконаленням шолома верх щита усе більше вирівнюється, оскільки відпадає необхідність прикривати обличчя. Крім дерева, щити виготовлялися з заліза, очерету, шкіри. Колір щита міг бути найрізноманітнішим, проте на Русі явна перевага віддавалася червоному кольору¹². Використання волинями щитів засвідчує умбон з Сонсядки. Він являє собою напівсферично-конічний залізний предмет, що закріплювався в центрі щита. Такі умбони з центральних районів Русі датуються X–XIII ст.¹³

Болохівщина – історичний регіон у верхів'ях річок Південного Бугу (горішне Побожжя), Случі, Тетерева – також багатий на зразки військового спорядження. Так, на думку дослідників, походи дружин відбувались узимку, тому що тільки по кризі можна було перейти річки та озера, болота та лісові хащі. Поранених, як свідчать археологічні знахідки, лікували та навіть оперували: у нашаруваннях XII–XIII ст. знаходили залізні пінцети, скальпелі, гачки, затискачі, які предметно ілюструють медично-знахарську обізнаність і досконалу лікувальну справу болохівців, у якій вбачають навіть ймовірне існування польової хірургії¹⁴. В основному, найбільша кількість матеріалу знайдена на її теренах у різних містах Надслучанщини – найбільш відомих її городищах. Це такі, як Божськ, Теліженець та Губин.

Як стверджує дослідник Якубовський Василь Іванович, основну масу населення міста Божьска складали воїни-професіонали або дружинники. Про це засвідчують предмети військового спорядження і зброя ближнього та далекого бою, виявлена у відкритих будівлях. Зокрема, зброєю ближнього бою ілюструє наверх булави, виготовлене у вигляді куба із зрізаними гранями. Цей предмет має аналогії не тільки в матеріалах розкопок болохівських посе-

¹² Бережинський В. Г. Озброєння війська Київської Русі. *Археологія*. 1998. № 2. С. 147.

¹³ Кучинко М. М. Волинська земля X-середини XIV ст.: археологія та історія. Навч. посібн. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2002. С. 123.

¹⁴ Михайлова Р. Д. З політичного, етно-демографічного та культурно-мистецького життя літописної Болохівщини. *Художня культура. Актуальні проблеми. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 5. С. 319.

лень, але й серед інвентарів інших укріплень Київської держави, а також поселень Латвії і Болгарії¹⁵.

Зброєю ближнього бою воїнам служили мечі, кістені, сокири і ножі. Для прикладу, один екземпляр ножів (довжина 37 см) і декілька сокир із розкопок Божьска поповнили фонд джерел з цього скарбу дружинної зброї. Зброєю далекого бою був лук. Його застосування дружинниками ілюструють 22 вістря стріл різного типу. Серед наконечників втульчастого типу, наприклад, є декілька трьохгранної форми, які поширені у давньоукраїнському війську внаслідок контактів з азіатами, а також наконечники з ромбовидним широким лезом, які були на озброєнні монголо-татар. Знахідки вудил, шпор, пуг і стремен засвідчують, що частину дружини склали воїни-вершники. Причому стремена вказують на їх функціональну приналежність. Оскільки стремена збоку мали еліпсоподібні отвори для путлиць, то ними практично могли користуватися тільки вершники-піконосці. Щодо Теліженецького городища, то тут дослідник Якубовський стверджує, що у житлових та інших археологічних комплексах також зібрано великі колекції озброєння, кінської упряжі, спорядження вершника¹⁶.

Загалом, варто зазначити, що зброя ближнього бою була в ужитку Болохівського поселення й уціліла лише тому, що разом з іншим інвентарем опинилася під завалами вивчених приміщень, які, як і фортифікації городищ, були знищені вогнем у часи воєнного лихоліття першої половини XIII століття. Колекцію зброї ближнього бою складають 73 предмети.

Сокири складають кількісно значну групу з 31 екземпляру. Знайдено 3 екземпляри з Колодяжинського городища, 14 з городища м. Городця, 12 з території Болохова і 2 з історичного центру м. Божьска. Причому, лише 2 сокири з Болохова вважаються бойовою зброєю. Вони являють собою специфічно опущені донизу леза, ширина яких коливається від 9,5 до 12 м. Решта знахідок – господарські сокири¹⁷.

Шаблів, мечів та кинджалів виявлено 8 предметів, кількісно переважають мечі 5 одиниць, 4 з яких з Болохова і 1 з Колодяжина.

¹⁵ Якубовський В.І. Скарби Болохівської Землі. 2-ге вид. Кам'янець-Подільський: Медобори (П.П. Мошак), 2003. С. 49.

¹⁶ Там само. С. 46.

¹⁷ Винокур І. С. Про деякі види озброєння із розкопок Болохівських городищ. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ОІОМ, 2004. Т. 12. С. 63.

Шаблі – 2 знахідки (одна з Болохова, а друга з Городця, яка збереглася краще). У неї ледь викривлено нешироке односічне лезо (70,5 см), обмежене з одного боку кільцевидним виступом – перехрестям і черешковидним руків'ям з двома наскрізними отворами для кріплення дерев'яної ручки. З другого боку кінець леза сформованого двосічним. На лезі збереглися дві обойми з петлевидними вушками для з'єднання з ремінним гарнітуром. Піхва шаблі відсутня. Шабля виконувала ударні і колючі функції. Згідно з формальними ознаками шабля дуже нагадує форму російської шашки зразка 1831 року. Серед мечів – 4 з Болохова репрезентують групу зброї, якій властиві масивні довгі двосічні леза довжиною 94–117 см. Ширина їх однакова – 5 см. Кінець леза одного з мечів укорочений: на його лезі, нижче руків'я, зроблено напис латиною, перекладений українською мовою як «Святе ім'я вічного Христа». Напис інкрустовано жовтим металом. З обох сторін напису наявні хрестовидні зображення. Напис засвідчує його західноєвропейське походження. Інші три зразки – східноєвропейські¹⁸. Кинджалів – 2 зразки. Один з Божська (історичного городища) репрезентує собою тип кинджала з довгим викривленим односічним лезом і черешком з трьома наскрізними з отворами для кріплення дерев'яної ручки. Загальна довжина знахідки – 30 см¹⁹.

Булави, кістені – ударна зброя, якою володіли дружинники. Цю групу утворюють 17 зразків булав і 4 зразки кістенів. Знайдено 9 з Колодяжина, 10 з Болохова, 1 з Божська та 1 з Городця. Колекцію булав склали три типи, з яких перший утворюють залізні зразки гайкоподібної форми. 2 з Болохова, 6 з Колодяжина, 1 з Божська. До другого типу належать бронзові булави з пірамідальними шипами, прикрашених в основі орнаментом у вигляді зернин. Всередині булави залиті свинцем. Третій тип репрезентує булава, виготовлена з рогу оленя. Аналогічні булави знайдено у матеріалах з багатьох пам'яток Київської держави²⁰.

Кістенів виявлено 4 екземпляри. Списи є наступальною зброєю ближнього бою. Їх застосовують, головним чином, вершники для нанесення удару і пробивання обладунку противника. Таких відомо 6 знахідок, а також наконечники списів. Будучи з'єднаними з

¹⁸ Винокур І. С. Про деякі види озброєння із розкопок Болохівських городищ. С. 63.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С. 68.

дерев'яними держаками, являли собою колись грізну зброю вершника, призначену для про таранення захисної одежі противника. Сулиця, як ручна металю-ударна зброя, мала аналогічне призначення – різновид списа. Їх наконечник більший від леза стріли, але менший від леза списа. Рогатини – рідкісний вид мисливської і бойової зброї. Єдина знахідка, виявлена на території міста Колодяжина, є зразком металевого наконечника з довгим листовидним вістрям і лійковидною втулкою²¹.

Отже, з огляду на деталі військової історії Волині, висвітленої у літописних повідомленнях, можна помітити, що волиняни, перш за все, відстоювали ідею самобутності та автономії. Беручи до уваги речові знахідки, можна стверджувати про високий рівень військової майстерності Волинських майстрів ковальської справи. Безсумнівно, основною причиною цього є той факт, що волиняни повинні були постійно боротися за власну автономію та, перша за все, безпеку. Тому, в таких умовах, постійний розвиток військового ремесла, а також ковальських умінь був обов'язковим. Адже, в той час князівських чвар та міжусобиць надзвичайно важливим було відстоювання власних інтересів та позицій, стосовно обрання та проведення того чи іншого політичного курсу.

²¹ Винокур І. С. Про деякі види озброєння із розкопок Болохівських городищ. С. 64.

Мовчун Світлана,

науковий керівник – Близняк М.Б., кандидат історичних наук, доцент

ФІЛЬВАРКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ В МАЄТКАХ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У XVIII СТ.

У даній роботі розглянуто фільваркову адміністрацію в маєтках Волинського воєводства у XVIII ст. У статті проведено аналіз найважливіших адміністративних посад за декількома критеріями, а саме посадові обов'язки, розмір платні та соціальний склад осіб, які займали ці посади.

Ключові слова: Волинь, фільварок, магнатський маєток, фільваркове господарство, ключ, адміністрація.

This paper deals with the administration of the estates Volhynia province in XVIII century. The article analyzes the most important administrative positions on several criteria, such as job responsibilities, the amount paid and the social composition of those who occupied these positions.

Key words: Volhynia, filvarok, estate magnate, key, administration.

Економічне становище Волині у другій половині XVII–XVIII ст. було зумовлено специфікою історичного розвитку шляхетської Речі Посполитої, яка на той час переживала кризу і занепад. Характерною рисою в країні була відносна слабкість міст, які в переважній більшості знаходилися в залежності від магнатів і шляхти. Хоч на кінець XVIII ст. міст стало більше, зросла кількість жителів у них, однак основна їх частина, як і раніше, займалася землеробством¹. Товарний обіг тут розвивався в основному не між містом і селом, а між кріпосницьким помістям і закордоном. Торгівля здебільшого зосереджувалася в руках магнатів, які володіли монополією на продаж товарів².

У середині XVII ст. фільварково-панщинне господарство вступило в стадію кризи, яка спричинила загальний економічний занепад Речі Посполитої у другій половині XVII – на початку

¹ Маркіна В. В. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. Киев, 1961. С. 199.

² Маркіна В. В. Крестьяне Правобережной Украины Конец XVII – 60-е годы XVIII века. Киев, 1971. С. 105.

XVIII ст. Причинами такого занепаду були Українська-національна революція середини XVII ст., а зокрема татарські набіги та стагнація в сільському господарстві у другій половині XVII ст.³. А на початку XVIII ст. відбудові господарства заважали важливі події Північної війни, в якій Річ Посполита виступала на боці антишведської коаліції. За словами В. О. Пірка під час цієї війни Річ Посполита служила «заїзним двором та корчмою» для своїх, чужоземних і союзних військ⁴.

Відбудова господарства на Волині у другій половині XVII–XVIII ст. проводилася повільними темпами. Це можна побачити на основі даних інвентаря с. Бельмаж 1728 року, який зафіксував, що у 1728 році тут було 22 домогосподарства, у той час як за інвентарем 1708 року нараховувалося 16 димів⁵.

Відбудова економіки Волині у другій половині XVII–XVIII ст. характеризувалася поширенням на її території фільварково-панщинної системи.

Слово «фільварок» (folwark) походить від німецького «Yogwerk», яке спочатку означало «прибудову до замку», а згодом «маєткове господарство»⁶. Фільварок слід розуміти як господарський комплекс із житловими будівлями, притаманний для Правобережної України в XIV–XIX ст., який розміщувався в межах одного поселення. Був обнесений огорожею, включав до свого складу житлові приміщення (для фільваркової адміністрації та дворової челяді), господарські будівлі. За внутрішнім розташуванням фільварки були моно- та полісекційними, а функціонально розподілялися на вузькопрофільні (спеціалізувалися на зернових культурах) та широкопрофільні (вирощування зернових, тваринництво, промисли, ремесла). Господарство у фільварках велося працею дворової челяді та селян навколишніх сіл, для яких встановлювалася певна норма панщинних днів⁷.

³ Вінтонів О. О. Фільварок в умовах кризи феодального господарства та шляхи його відбудови в XVII–XVIII ст.: історіографія проблеми. *Український селянин*. Київ, 2004. № 6. С. 37.

⁴ Пірко В. О. Економічна руїна в Перемиській землі на початку XVIII ст. *Вісник Львівського університету*. Львів, 1965. № 3. С. 76.

⁵ Близняк М. Б. Інвентар Бельмажа 1728 р. *Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового*. Науковий збірник. Луцьк, 2016. С. 85.

⁶ Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. Київ, 2008. С. 256.

⁷ *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 301.

У магнатських латифундіях окремі фільварки були вплетені в цілу систему різноманітних господарських і соціальних утворень (ключі, угіддя), якими управляла спеціальна адміністрація. Основу фільваркової адміністрації складала збідніла шляхта. Магнатерія, наділяючи шляхту адміністративними та службовими посадами при дворі, тим самим надавала можливість останній залишатися на привілейованих суспільних позиціях і вберегтися від повного декласування⁸.

До складу фільваркової адміністрації входили: комісар всіх маєтностей, провіантовий писар, економ, губернатор ключів, управитель фільварку, а також доглядачі стаєнь, стадники («стадні писарі»), лісничі, городники, побережники, гуменні та інші⁹.

Однією з найнижчих ланок маєткового управлінського апарату була посада фільваркового адміністратора. Простежити становлення цієї посади, на думку фахівців, доволі важко. Відомо, що протягом XVI ст., часу розквіту фільваркового господарства, посада адміністратора набула ваги. До початку XVIII ст. функції управителя фільварку – «урядника» – головним чином залежали від розмірів фільварку¹⁰. Проте, наприкінці 30-х років XVIII ст. ситуація змінилася. Із розширенням магнатського господарства, яке було пов'язане з його виходом на ширший місцевий ринок, ускладнювалася система управління ним. Вирішення цієї проблеми стало об'єднання маєтків у ключі. У межах одного ключа виникав поділ «управлінців» на губернаторів, економів та адміністраторів фільварків. Згодом, після ширшого розмежування обов'язків у маєтках, посада фільваркового адміністратора стала найнижчою виконавчою ланкою адміністративної піраміди, яка була підконтрольною генеральному комісарові та провіантовому писареві маєтків, губернаторам ключів¹¹.

Особа, призначена на посаду адміністратора фільварку, була зобов'язана власноруч отримати фільваркову документацію та ознайомитися з нею. Серед документів можна виділити опис ґрун-

⁸ Rusinski W. *Wies polska w okresie ozywienie gospodarczego*. Warszawa, 1958. Т. 1. S. 114–115.

⁹ *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 10. С. 302.*

¹⁰ Баранович О. І. *Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII в.* Київ, 1926. С. 56.

¹¹ Овсінський Ю. В. Фільваркова адміністрація подільсько-волинських маєтків Міхала Жевуського в 40–70-х роках XVIII ст. *Вісник Львів. Середньовічна історія*. 2002. № 37. С. 198–199.

тів, книгу-меморіал, реєстри позиченого людям, а також боргові реєстри.

Одним із найперших завдань новопризначеного адміністратора був наказ «мати якнайпильніше око й остерігати самого себе і підданих від найменшої образи панської скарбниці»¹², також наголошувалося: «не дай Боже, використовувати майно для власної потреби шляхом обману»¹³, а також суворо заборонялося використовувати двірську челядь для своїх інтересів. До того ж адміністратор фільварку повинен був доповісти для губернатора ключа про найменші правопорушення у фільварку, а також він один раз у тиждень повинен був прибути до губернатора, для того щоб отримати нові вказівки та відзвітувати про виконання минулих¹⁴.

Розглядаючи обов'язки фільваркового адміністратора варто сказати, що до них також належала охорона кордонів панських маєтків «чи звідки хто не вдирається в ґрунти, старатися, щоб вони в цілісності залишалися»¹⁵. Особливо пильно він мав стежити за тим, щоб селяни не заорювали і не підкопували панські дороги. Наглядав управитель фільварку також за раціональним використанням ґрунтів, за станом гребель, доріг, мостів та млинів, а у вільний час йому належало об'їжджати з лісничим ліси та оберігати їх від вирубки, дозвіл на яку надавався лише за наявності документа від магната¹⁶. Один з найважливіших обов'язків адміністратора полягав у своєчасній організації фільваркових польових робіт – оранки, жнив та звозення урожаю з полів. Такі роботи зазвичай виконувалися підлеглими селянами за рахунок панщини, тому управитель фільварку періодично звітував про темпи її відробітку, як про це вказувалося вище, та мав стежити, щоб селяни не ухилялися від її виконання «на панщину завчасно виходили і о восьмій годині вже ставали до роботи»¹⁷, та не байдикували на роботі. Відпрацьовану панщину адміністратор фільварку щотижня вносив до спеціального табелю. Досить важливим пунктом, який регулював відносини між управителями та селянами було те, що адміністраторам заборонялося притягувати селян до будь-яких робіт понад інвентарну

¹² Овсінський Ю. В. Фільваркова адміністрація подільсько-волинських маєтків Міхала Жевуського в 40–70-х роках XVIII ст. С. 201.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. С. 202.

¹⁷ Там само.

повинність та використовувати їх працю на власному полі. Проте, відомі випадки, коли управителі порушували цей припис. Так, зокрема, у скарзі росошенських селян Михалпільського ключа до Міхала Жевуського говорилося, що місцевий управитель фільварку Ю. Анджеевський «збіжжя селянами жав, збирав і возив»¹⁸, тобто використовував працю селян для власної користі. Саме це порушення стало причиною частих селянських втеч з панського фільварку¹⁹.

Адміністратор був наділений судовими повноваженнями, а також він доволі часто виконував функцію «арбітра» при вирішенні суперечок між магнатами та місцевими орендарями. Досить часто, за наказом магната, управителі втручалися в особисте життя селян. Так, наприклад, парубків одружували примусово для того, щоб зменшити їх відходження з фільварку, проте, було заборонено «жодну дівчину віддавати заміж на сторону»²⁰. Якщо пари одружувалися без дозволу управителя фільварку, то мали місце досить курйозні випадки. Наприклад у 1759 році у Колоднівському фільварку якийсь Попович за одруження з дочкою «духовного отця мурованої церкви» мав віддати для фільварку пару коней або сплатити для магната 10 червоних злотих. Він відмовився сплачувати ці гроші, тому для адміністратора було наказано «жінки йому не видавати» поки він не сплатить вказану суму²¹. Якщо у фільварку помирали селянин і в нього залишалися малолітні діти, то їх долю мав вирішувати управитель фільварку, зазвичай він передавав їх до іншої сім'ї, яка мала право на присвоєння майна, яке належало сім'ї цієї дитини.

Якість виконання службових обов'язків неабияк впливала на термін перебування адміністраторів на посаді та розміри його солярію (грошової винагороди) та ординарію (натуральної виплати). Так, А. Кробановський, губернатор Михалпільського ключа виконував обов'язки адміністратора фільварку протягом 9 років. У цей період його солярій залишався незмінним і становив 250 золотих за рік. Більшу частину ординарії становили виплати зерном, зокрема, у подільсько-волинських маєтках М. Жевуського адміністратору на-

¹⁸ Овсінський Ю. В. «Слобідська» політика магнатів Жевуських у їх маєтках у Подільському воєводстві Речі Посполитої (10–80-ті рр. XVIII ст.). *Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр.* 2009. № 3. С. 49.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. С. 207.

²¹ Там само.

лежало: пшениці – 6-14, ячменю – 11-41, гречки – 8-40, вівса – 18-50, гороху – 0,5-9, пшона – 1-4, солоду – 18-24, конопляного насіння – 2 півмірки. Решту ординарії становили: 1 відгодований кабан, 2 бочки солі, 3 сажні сіна. Загальна вартість ординарії у 1766 році становила 842 злотих 35 грошів, а у 1772 році досягла 1 235 злотих. Розрахунок з адміністраторами здійснювався кожні півроку²².

Окрім адміністратора у фільварку була посада комісара, який виконував ревізійну діяльність та контроль за станом управління, час від часу відвідуючи фільварки та вимагаючи звітності від його управителя. Також до відома комісара доводилися розміри ординарії й обов'язки писаря. Комісар був обізнаний не лише з обов'язками всіх основних ланок управління магнатським господарством, але й з обов'язками сільської адміністрації, як наприклад, підстарости²³.

Однією з важливих ланок фільваркової адміністрації був провіантовий писар маєтків. У його відання входило: ведення книги генеральних рахунків маєтків, вибирання орендних сум, нагляд за дотриманням умов орендних контрактів, облік розміру позичених і відданих сум, контроль за своєчасним вибиранням десятин, сплатою чиншу. Провіантовий писар був зобов'язаний складати найрізноманітніші реєстри, відображати в документації весь внутрішній і зовнішній товарообіг маєтків, виплачувати солярій підданам за тарифами, встановленими М. Жевуським. Також він двічі на рік здійснював «ревізю двірських обор» – першу «по Божому Народженні» (після 25 грудня), а наступну – «по Св. Яні» (24 червня). Оригінали реєстрів цих ревізій писар віддавав комісарові чи економові й занотовував результати перевірки у своїй книзі²⁴.

Окрім керівних посад, у фільварку був ряд допоміжних посад, які, зазвичай, обіймала дворова челядь. Наприклад, до таких посад можна віднести гуменного. У «Реєстрі челяді та пасічників Почаївського монастиря» XVIII ст. є повідомлення про гуменного Михайла Якимця, який був прямо пов'язаний із керівними функціями фільваркового господарства. Гуменний призначався для організації роботи на току та загалом у фільварку, він обміряв та рахував снопи, визначав

²² Овсінський Ю. Фільваркова адміністрація подільсько-волинських маєтків Міхала Жевуського в 40–70-х роках XVIII ст. С. 205.

²³ Овсінський Ю. В. Книги розпоряджень Міхала Жевуського адміністрації у Подільському і Волинському воєводствах (30–70-ті роки XVIII ст.). С. 61.

²⁴ Овсінський Ю. В. Фільваркова адміністрація подільсько-волинських маєтків Міхала Жевуського в 40–70-х роках XVIII ст. С. 202.

кількість вимолоченого збіжжя, перераховував худобу перед вигоном на пасовисько та після її повернення, видавав селянам пряжу та прядиво тощо. На фільварку призначали по одному гуменному, за яким мав би стежити адміністратор фільварку. Гуменний був зобов'язаний допомагати в нагляді за панщиною, оберігати панське майно в гумні, що відноситься до першочергових його завдань²⁵.

З «Реєстру челяді та пасічників Почаївського монастиря» дізнаємося про посаду господині або як її ще могли йменувати «дворова пані» чи «стара пані». Вона була найближчою помічницею адміністратора фільварку – вела молочне господарство, птахівництво, городництво, наглядала за прядінням, готувала різноманітні припаси. Платня цієї працівниці у 1743 р. у Почаєві становила 30 злотих в рік²⁶.

У монастирському господарстві працювала така категорія населення як парубки. Вони виконували різну чорну роботу, а за те забезпечувалися одягом, взуттям та отримували певну плату. Ця категорія обмежувалася віком від 14 до 18 років. У майбутньому парубок міг перейти до вищої категорії челяді, якщо він здобував певний віковий ценз, здобував відповідні навички, в такому випадку він допускався до більш відповідальних робіт, за що отримував вищу платню.

На фільварку Почаївського монастиря працювала також кухарка, швець, пастух, столяр, коваль, прачка, сторож та інші.

Отже, можна зробити висновок, що упродовж XVIII ст. вдосконалилася система управління магнатським господарством. Дедалі помітнішою у цей період стала посада фільваркового адміністратора, який мав досить широкі повноваження та обов'язки, що надавало для нього право контролювати не лише виробничі відносини у фільварку, але й втручатися в особисте життя селян. Також важливою своїми ревізійними та наглядовими обов'язками була посада комісара фільварку, а веденням рахунків та іншої діловодної документації займався провіантовий писар. Важливими допоміжними посадами були гуменний, який займався організацією роботи у фільварку та господиня, яка слідувала за продуктовим та промисловим забезпеченням фільварку.

²⁵ Близняк М. Б. Реєстр челяді та пасічників Почаївського монастиря середини XVIII ст. як історичне джерело. *Наукові записки. Серія «Історичні науки»*. Острог, 2013. № 20. С. 140.

²⁶ Там само.

Мартинюк Назар,

науковий керівник – Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА ЕКЗИЛЬНОГО УРЯДУ УНР В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ (1920–1923 рр.)

У статті йдеться про становище, розвиток і діяльність дипломатичної служби екзильного уряду УНР у країнах Європи й Америки в 1920–1923 роках. Автор звертає увагу на ставлення зарубіжних держав до українського питання. Проаналізовано основні віхи зовнішньополітичної активності, роботу дипломатичних представництв і послів еміграційного уряду в окреслений період.

Ключові слова: уряд УНР в екзилі, дипломатичне представництво, дипломатична місія, посол, еміграційний уряд, Ризький договір, *de facto*, українське питання, офіційне визнання.

The article tells about the status, the development and activity of the diplomatic service of the UPR government in exile in European and American countries during 1920–1923. The author focuses on the attitude of foreign countries to the Ukrainian question. The basic branches of the foreign activity, the work of diplomatic missions and Ambassadors of the emigration government is analyzed.

Key words: the UPR government in exile, diplomatic representation, diplomatic mission, Ambassador, emigration government, Peace of Riga, *de facto*, Ukrainian question, official recognition.

Останнім часом спостерігається позитивна тенденція зростання зовнішньополітичної активності України, відбувається розбудова та розвиток її дипломатичної служби у нових політичних векторах і напрямках. У зв'язку з цим привертає до себе досвід дипломатичної діяльності екзильного уряду УНР в країнах Європи та Америки в 1920–1923 роках. Адже тоді набувало значення становлення його дипломатичної служби в еміграції, розбудова системи зовнішньої активності. І саме на подібних уроках історії, їхньому синтезі та аналізі можна уникнути помилок у проведенні зовнішньої політики суверенної та незалежної України на сучасному етапі, удосконаленні, розширенні її зовнішньополітичної служби.

До цього часу немає комплексного дослідження, присвяченого виключно цій проблемі. Серед сучасних авторів різноманітні аспекти вказаної теми вивчали Д. Будков, Д. Веденєєв, І. Дацьків,

О. Красівський, Ю. Недужко, І. Панова, В. Піскун, В. Соловйова, І. Срібняк та інші. Серед них особливий інтерес викликають праці Д. Будкова та Д. Веденеєва «Юність української дипломатії», О. Красівського «Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр.», В. Піскун «Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття)». Тут ґрунтовно висвітлені окремі аспекти політики УНР в екзилі, критично проаналізовані конкретні кроки уенерівців та ставлення іноземних держав до українського питання.

Представлена тема привертала увагу представників української діаспори. Серед них варто виділити таких авторів як М. Лівичкий, Я. Рудницький, О. Шульгин та інші. Однак їхнім працям подекуди притаманний певний суб'єктивний підхід, оскільки вони часто посилалися на спогади дипломатів УНР в екзилі, але при цьому мало уваги приділяли опрацюванню документальних джерел.

Позитивно оцінюючи науковий доробок вказаних авторів, варто зауважити, що окреслений період досліджено недостатньо, а тому він вимагає подальшого вивчення.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні дипломатичної діяльності еміграційного уряду УНР у країнах Європи та Америки в 1920–1923 роках.

Наголосимо, що на момент виходу в екзилі (кінець 1920 р.) уряд УНР користувався офіційним визнанням світової спільноти. У багатьох зарубіжних країнах діяли дипломатичні представництва, які користувалися прихильністю урядів, де вони були розміщені, але ця ситуація кардинально змінилася після укладення Ризького договору 1921 року¹. Українські дипломатичні місії почали здійснювати свою діяльність *de facto*, намагаючись досягнути офіційного визнання й заручитися міжнародною підтримкою. Як бачимо, уряд УНР втратив свій статус суб'єкта міжнародної діяльності, а потім поступово, один за одним були закриті всі його дипломатичні місії. Від цього часу вся діяльність українським послів УНР за кордоном почала носити громадський характер².

Своєрідним пристанищем діяльності екзильного уряду стало польське місто Тарнів. Саме звідси відбувалося основне координування діяльності дипломатичних представництв та місій

¹ Панова І.Ю. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 61. С. 74.

² Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Київ, Парламентське вид-во, 2008. С. 42.

УНР за кордоном і саме у Тарнові під безпосереднім керівництвом Голови Директорії та Головного Отамана УНР Симона Петлюри визначались основні зовнішньополітичні вектори та напрямки діяльності.

Симон Петлюра розраховував на підтримку його військових і політичних планів з боку Польщі. Він був твердо переконаний, що остання зобов'язана підтримати еміграційний уряд УНР.

У листі до голови дипломатичної місії у Варшаві Головний Отаман зауважував: «У справі розташування нашого війська, перейшовшого р. Збруч, а так само урядових апаратів і громадян УНР, які разом з військом перейшли територію Речі Посполитої Польської, пропоную стояти в переговорах з Урядом Польським твердо і непохитно... Уряд УНР має право вимагати від Уряду Речі Посполитої Польської за союзну поміч, виявлену Польщі в скрутний момент боротьби проти спільного ворога, певних компенсацій як матеріальних, так і моральних за недодержанням тих умов, які були в свій час заключені поміж двома союзними урядами. Уряд УНР, його апарат і військо, хоч в змінених обставинах, не підлягають і не можуть підлягати ліквідації»³.

4 грудня 1920 року у Тарнові відбулося засідання Ради Народних міністрів під головуванням Симона Петлюри, де було ухвалено два закони УНР: «Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Про державну Народну раду Української Народної Республіки». 17 грудня уряд УНР схвалив законопроект про створення Ради Республіки, якій належало верховенство та вся широта влада як в парламенті з широкими законодавчими правами. УНР стала президентсько-парламентською республікою на чолі із Головним Отаманом Симоном Петлюрою в ролі Президента. Її Міністерство закордонних справ розміщувалось у Варшаві.

На першій сесії Ради Республіки, 3 лютого 1921 року щодо розвитку українсько-польських взаємин та діяльності УНР у Польщі політичний та громадський діяч О. Ковалевський заявив: «Не меншим по своїй важності (порівняно з Брестськими угодами – О.К.) моментом в історії наших міжнародних відносин являється наш договір з Польщею, що став поворотним пунктом в довгій історії взаємовідносин двох сусідніх народів. Ми гадаємо, що цей акт закінчить добу боротьби цих двох народів і розпочинає кращу добу

³ Цит. за: Панова І.Ю. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. С. 75.

мирного співділання їх; ми гадаємо, що на шляху цього співділання ми не розійдемося з польським народом і надалі».

Симон Петлюра закликав також співпрацювати з іншими народами, але в першу чергу в польським, розвивати з ним дипломатичні відносини та підтримувати міцні зв'язки, бо саме польський народ створив умови для продовження державотворчої діяльності і збереження армії УНР⁴.

Отже, польський вектор політики та підтримка дружніх дипломатичних відносин були важливими для еміграційного уряду УНР.

Становище ДЦ УНР в Польщі зазнало серйозних ускладнень після певних міжнародних впливів, зокрема після укладення Ризького мирного договору (18 березня 1921 року) між Польщею та радянською Росією. Згідно умов вище керівництво Польщі забов'язалося заборонити перебування на її теренах усіх організацій, що мали антирадянське спрямування. Москва вимагала від Варшави заборонити діяльність УНР, а також всіх її структур. Було оголошено про розпуск Ради Міністрів, Ради Республіки, Дипломатичної місії УНР у Варшаві, Вищої військової ради (створеної раніше для вирішення проблем армії УНР).

Проте, варто зауважити, що польське керівництво все ж продовжувало ставитися до ДЦ УНР терпимо та толерантно. З «мовчазної згоди» польського уряду усі вищепераховані структури не припинили своєї діяльності. Хоча з цього часу польська політика щодо вирішення українського питання ставала непослідовною та плутаною. На вимогу Варшави в квітні 1921 року було засновано легальний Український Центральний Комітет (який, між іншим, розпочав роботу лише через два роки).

УСРР прагнула нейтралізувати діяльність екзильного уряду УНР та покласти край його міжнародним зв'язкам. Для здійснення цього задуму 5 червня 1921 року представником УСРР у Варшаві було офіційно призначено Олександра Шумського. Уже 2 жовтня 1921 року до Варшави відбув спеціальний потяг під посиленою охороною із представниками української дипломатичної місії з УСРР. До її складу згодом входив відомий кінорежисер, активний діяч у сфері культури та мистецтва Олександр Довженко. Спочатку він брав участь у роботі російсько-українсько-польської репатріаційної комісії, а згодом почав виконувати дипломатичні

⁴ Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. Київ, ІПІ-ЕНД, 2008. С. 451.

обов'язки в секретаріаті посольства. Після приїзду місії до Варшави подальша співпраця екзильного уряду в Польщі набула військово-розвідувального спрямування, що згодом призвело до погіршення його становища, а це позначалось і на позиціях останнього європейських країнах.

Офіційний Париж категорично відмовлявся підтримувати уряд УНР в еміграції. Незважаючи на його антиукраїнську політику, дипломатам УНР все ж вдалося знайти певну підтримку в політичних колах. Так, 14 депутатів французького парламенту на чолі з Г. де Гайар-Бансельмом виступили із пропозицією, підтримати суверенність УНР⁵. Франція була важливою для уряду останньої і керівництва, а тому він намагався всіляко зміцнювати відносини з французькою владою⁶.

Фактично, перша половина 1920 р., незважаючи на значну роботу, проведена дипломатичним представництвом УНР у Франції, закінчилася для України поразкою на дипломатичному фронті. Французькі політичні кола, навіть після поразки білогвардійських військ, не зважили на український потенціал задля продовження боротьби проти більшовизму. Прагнучи будь-що дотримуватись ідеї відбудови «великої та неділимій Росії» та підтримуючи наміри Польщі, офіційний Париж фактично позбавив УНР своєї підтримки.

Польща підтримувала міцні стосунки з Францією. Цим намагався вміло скористатися Симон Петлюра задля користі еміграційного уряду. Він ініціював проведення переговорів голови Військової місії УНР генерала В. Зелінського із представником французької місії генералом Г. Нісселем у березні 1921 року. Було досягнуто згоди щодо поїздки представників УНР до Парижу з метою проведення переговорів на вищому рівні про надання допомоги армії УНР (шляхом продажу зброї тощо). Цю місію очолив генерал артилерії С. Дельвіг, який був спеціально викликаний з Бухареста.

Певну користь для розвитку дружніх відносин УНР з Польщею та Францією мав утворений у травні 1921 року військовиками та

⁵ Попенко Я.В. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень-червень 1920 р.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2010. Вип. 29. С. 172.

⁶ Лист до посла УНР у Франції О. Шульгина (рукописна копія) щодо посилення взаємовідносин з французькою владою з метою підтримки справи УНР. *Особистий сайт доктора історичних наук Павла Гай-Нижника. Архівні документи. Директорія, УНР (1918–1921 рр.)*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(09\)03.unr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(09)03.unr.php) (дата звернення 11.04.2017).

політичними діячами Комітет у Відні, до якого увійшли колишні члени Директорії С. Макаренко, П. Андрієвський та військовий міністр УНР генерал С. Греков. Зокрема, Віденський комітет звернувся з декларацією до Юзефа Пілсудського, в якій зазначалося, що цей орган вбачає відновлення України лише за умови «її тісного союзу з Польщею та її другом Францією». Український тижневик «Воля» констатував, що «українська справа у Франції має більш прихильне відношення ніж в Англії, особливо тепер, коли Україна заключила згоду з союзницею Франції Польською Республікою»⁷.

Варто вказати і на те, що Париж також схвалював претензії Варшави, Бухареста і Праги на українські землі та їх співрацю з керівництвом та дипломатами УНР. Однак, Франція і надалі не підтримувала уряд останньої. В 1921 році з боку українських дипломатів була спроба здобути її прихильність, але «все це обернулося відмовою у підтримці»⁸. 11 серпня 1921 року очільник Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції О. Шульгин писав до Головного Отамана Симона Петлюри: «...старих «гріхів» України з Берестейським миром вони й досі не забули, [...] Наш Уряд [...] вони не визнають урядом, а одною з груп борючихся між собою емігрантів. До самої України відношення не є абсолютно негативним. Україна і український нарід визнаються як факт, і можливість незалежності України припускається...»⁹.

Контроль за діяльністю дипломатичних місій еміграційного уряду, завдання їх об'єднати задля досягнення спільного мети та покращення закордонної роботи в цілому, особливо після складної політичної ситуації, що склалася внаслідок укладення Ризького договору, Симон Петлюра хотів покласти на активного громадсько-політичного діяча, професійного дипломата Миколу Василька¹⁰.

Незважаючи на зусилля відомих представників української дипломатичної служби УНР Миколи Василька у Швейцарії та

⁷ Цит. за: Попенко Я.В. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень-червень 1920 р.). С. 172.

⁸ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. *Автентичне відтворення вид. 1934 р. / Відп. ред. Г.І. Удовенко; Упорядники: Г.В. Стрельський, І.Д. Шевченко*. Київ, Юрінком Інтер, 1998. С. 77.

⁹ Цит. за: Панова І.Ю. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. С. 74.

¹⁰ Лист Симона Петлюри до прем'єр-міністра А. Лівичького щодо надання повноважень міністру М. Васильку з питання об'єднання закордонної роботи (від 27 травня 1922 року). *Особистий сайт доктора історичних наук Павла Гай-Нижника. Архівні документи. Директорія, УНР (1918–1921 рр.)*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(05\)27.petlura.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(05)27.petlura.php) (дата перегляду 11.04.2017).

Юліана Бачинського у Вашингтоні, США не визнали УНР *de jure* та не надали підтримки екзильному уряду в справі відродження української суверенної держави. Ще 1919 року Юрій Бачинський, прибувши до Вашингтону та повідомивши Державного секретаря Р. Лансінга про своє призначення, порушив питання про визнання США Української Народної Республіки та розвитку економічних відносин (подібне питання він піднімав і пізніше).

Спроби послів еміграційного уряду в США щодо визнання ними УНР в екзилі робилися й у 1920–1921 роках. Проте, у відповідях, які надходили, зазначалося, що Сполучені Штати «не визнають незалежності України, ані будь-якого уряду, який там тепер був при владі». Позиція Вашингтона була чіткою – він вважав що Україна є невіддільною частиною Росії, а український рух та спроби повернення Україною незалежності в 1917–1920 роках не мали жодних етнологічних чи економічних підстав (подібної думки притримувався у своїй міжнародній політиці щодо відновлення незалежності України та діяльності екзильного уряду УНР офіційний Лондон, де дипломатична місія уенерівців працювала в край складних умовах). 28 грудня 1921 р. Міністерство закордонних справ УНР повідомило «п. Голову Дипломатичної місії в Вашингтоні, що через фінансове становище Уряд Республіки немає змоги утримувати надалі зазначену Місію а тому вона мусить бути ліквідована»¹¹. Крім того, основні причини такого «дипломатичного фіаско» місії УНР в США полягали в несприйнятті Вашингтонем незалежної УНР, а також у географічній віддаленості її місії в американській столиці від уряду та дипломатичних представництв у Європі, роз'єднаності українських емігрантських організацій та суперечках між членами місії¹².

1921 року уряд Аргентини прийняв рішення офіційно визнати УНР. Зокрема, В. Трембіцький зазначив, що «у березні 1921 року оформлено нове представництво УНР до Аргентини, яка 5 лютого 1921 року визнавала де юре українську державність. УНР в столицях 25-ти держав і далі ще визнавалась, значить авторитет українських посольств, місій та консулятів задержався в розумінні права...»¹³. Слід зазначити, що було навіть призначено

¹¹ Терещенко О.В. Дипломатична місія УНР у США в листах Юліана Бачинського. *Архіви України*. 2015. № 4. С. 205.

¹² Там само.

¹³ Трембіцький В. Правні підстави Екзильного уряду України (1920–1984). *Око світу*. 1986. № 2. С. 36.

повноважного представника УНР в Аргентині, який, проте, так і не почав виконувати свої функціональні обов'язки.

Великобританія прагнула зберегти статус-кво у Європі, тому не виявляла особливого зацікавлення українським питанням. Дипломатична місія УНР не мала офіційного визнання англійського уряду, її основною ціллю було досягнути визнання офіційним Лондоном УНР і встановити двосторонні комерційні стосунки¹⁴. Особливих ускладнень зазнали дипломати УНР у Великобританії після підписання Ризького договору. На погляд останньої, українське питання та офіційне визнання уряду УНР (який знаходилося в еміграції та не мав контролю над гілками влади на території України), як суб'єкта міжнародного права могли стати дестабілізуючим чинником в політичній ситуації, що склалася в Європі. 1921 року голова британської дипломатичної місії Ярослав Олесницький повернувся до Львова. Потім діяльність місії став продовжувати Роман Смаль-Стоцький. Він був представником еміграційного уряду під час свого наукового стажування в Британії. Однак, українські дипломати не змогли досягнути офіційного визнання УНР у цій державі, чіє слово мало вагому роль у Європі. Вони діяли *de facto*.

У 1920 році головою дипломатичної місії в Італії було призначено Миколу Василька (прибув до Риму 5 вересня 1920 року). Він залишався на цій посаді до 1922 року, до ліквідації самої місії через політичну ситуацію, що склалася після підписання Ризького договору. Італія також не визнала офіційно УНР. Сам М. Василько деякий час утримував місію в Італії власним коштом і навіть допомагав своєму уряду фінансово.

Слід згадати ще про такого активного громадського діяча як Євген Онацький, котрий після поразки Української революції разом з дружиною переїхав до Риму, очолив там пресове бюро української дипломатичної місії та був редактором її часопису «La voce del Ucraina» («Голос України») (через якого відбувалося поширення знань про Україну). Також у працях дипломата збереглися відомості про контакти уряду УНР із Апостольським престолом («Українська дипломатична місія до Ватикану»)¹⁵.

¹⁴ Кравець Р. Дипломатична місія УНР. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/dyupmisunr-u.htm> (дата звернення: 17.04.2017).

¹⁵ Мартинюк Н. Євген Онацький – дипломат, письменник, журналіст. *Актуальні питання зовнішньої політики України: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції для студентів та молодих вчених (м. Чернівці, Україна, 25 листопада 2016 року)*. Чернівці, 2016. С. 24.

Падіння влади УНР і вихід її уряду в еміграцію поклато край офіційним дипломатичним контактам з Ватиканом: 1 листопада 1921 р. о. Бонна було звільнено від виконання дипломатичних обов'язків, а в грудні 1921 р. відкликано Апостольського візитатора о. Дженоккі. На згортання непрямих дипломатичних контактів Ватикану та УНР вплинуло також його налагодження контактів з більшовицькою Росією¹⁶.

3 березня 1920 року уряди Бельгії та Нідерландів повідомили представників української дипломатичної місії, що офіційне визнання ними УНР є категорично неможливим. Нідерландський уряд дав чітко зрозуміти українським дипломатам, що він не визнає УНР доки цього не зроблять Велика Британія, Франція й Італія. Водночас, не перешкоджав діяльності українського дипломатичного представництва, проте така діяльність здійснювалася *de facto*. Починаючи з 1920 року, українській дипломатичній місії почали видавати дипломатичні візи як українським послам, міністрам, головам місій. Завдяки зусиллям дипломатів УНР в екзилі українським громадянам теж почали видавати паспорти (варто відзначити, що подібного явища у Великій Британії чи Франції не було, де дипломатичні представництва не мали таких широких повноважень). Паспорти, що видавало українське представництво у Нідерландах, візувалися англійськими, американськими, бельгійськими, швейцарськими та французькими консулами. Її МЗС та інші урядові установи офіційно зверталися до української дипломатичної місії.

Австрія не проводила чітко вираженої політики щодо України. На початку 1922 року у Відні було акредитовано посла УСРР Юрія Коцюбинського, на цьому закінчилася тут кар'єра та активна діяльність посла УНР Григорія Сидоренка.

Стосовно дипломатичних відносин з Німеччиною, то вони в грудні 1922 на офіційному урядовому рівні були припинені¹⁷. Відомий посол екзильного уряду Роман Смаль-Стоцький зазначав: «Відносини УНР до Німеччини були 6.ІІ.1923 р. перервані в тій формі, що з наказу Міністерства закордонних справ озброєна кри-

¹⁶ Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольським престолом в 1919–1921 роках у контексті східної політики римської курії. *Україна Модерна*. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 170.

¹⁷ Повідомлення керуючому справами Директорії М.Мироновичу про закриття посольства УНР в Німеччині. *Особистий сайт доктора історичних наук Павла Гай-Нижника. Архівні документи. Директорія, УНР (1918–1921 рр.)*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(01\)17.zakryttya_posolstva_unr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(01)17.zakryttya_posolstva_unr.php) (дата звернення 18.04.2017).

мінальна поліція разом з українськими більшовиками вдерлись в будинок Українського Посольства і примусили мене, представника Українського Уряду, звільнити його»¹⁸. Частково цьому сприяв Раппальський договір між Німеччиною та РСФРР¹⁹.

Головою української надзвичайної місії у Празі був відомий громадський діяч, політик і публіцист Максим Славинський. Чехословаччина не визнавала УНР *de jure*, але разом з тим українська надзвичайна місія фігурувала в офіційних списках дипломатичного корпусу та користувалась усіма дипломатичними прерогативами. Українська місія тут була досить активною, незважаючи на те, що Прага не надала офіційної підтримки діяльності її уряду в екзилі (хоча ще в 1919 році дипломатичні представництва УНР у Чехословаччині й Угорщині користувалися прихильністю урядів цих країн).

Не без старань дипломатів УНР, уряд Чехословаччини створював сприятливі умови для реалізації українських емігрантів в культурній та науковій сферах тощо. Прага перетворилася якщо не на політичний, то на культурний та науковий центр українських емігрантів у Європі (доказом цього є те, що тут пізніше було відкрито Український громадський комітет, Музей визвольної боротьби України, Український вільний університет, Українська господарська академія в Подебрадах, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова тощо). Згодом становище дипломатичної служби тут погіршилося. В червні 1922 року, після підписання міжурядової українсько-чехословацької угоди за представником УСРР М. Левицьким, який прибув до Праги ще в 1920 році, було визнано статус дипломата, а місія УНР самоліквідувалась.

Варто зазначити, що найдовше проіснувала українська дипломатична місія УНР у Бухаресті, яку очолював К. Мацієвич²⁰. На думку авторитетної дослідниці В. Піскун, становище українців і дипломатичної служби УНР відрізнялося тим, що на румунських те-

¹⁸ Меморандум повіреного в справах УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцького міністрові закордонних справ Німеччини фон Розенбергу про обставини припинення діяльності посольства УНР в Німеччині. *Особистий сайт доктора історичних наук Павла Гай-Нижника. Архівні документи. Директорія, УНР (1918-1921)*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(03\)04.memorandum.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(03)04.memorandum.php) (дата звернення 23.04.2017).

¹⁹ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). Київ, МП «Леся», 2006. С. 268.

²⁰ Панова І.Ю. Еволюція правового становища ДЦ УНР в екзилі. С. 73.

ренах перебувала частина інтернованого війська УНР²¹. Через недо-стачу коштів в грудні 1922 року відбулося скорочення штату дипломатичної місії екзильного уряду в Румунії. Проте, після її ліквідації у вересні 1923 році було створено спеціальний громадський комітет, який опікувався справами українців-емігрантів. Характерно, що в цій країні також видавали міжнародні дипломатичні паспорти для громадян УНР²². Офіційно дипломатичну місію було ліквідовано вже після того як Румунія на офіційному рівні визнала СРСР.

Уже 31 березня 1921 року міністр закордонних справ А. Ніковський доповідав Раді Республіки про ліквідацію дипломатичних представництв в Естонії, Латвії, Данії, Греції і США. Як зауважила В. Піскун, офіційно дипломатичні представництва УНР в європейських країнах функціонували до 1923 року, але через зусилля більшовиків вони поступово згортали свою діяльність²³. Звідси стає зрозумілим, що активність останніх була перешкодою для налагодження та діяльності дипломатичної служби Уряду УНР в еміграції. На думку, міністра закордонних справ УНР в екзилі Олександра Шульгина, великі держави шукали політичного й економічного порозуміння та контактів з Москвою, а тому не хотіли суперечностей через підтримку антирадянських сил в еміграції²⁴.

Отже, з виходом в екзилі УНР користувалася визнанням серед частини світового співтовариства, але все ж таки робота її дипломатичної служби зазнала ускладнень, дипломати здійснювали свої обов'язки *de facto*, особливо ситуація кардинально змінилася після укладення Ризького договору. Багато дипломатичних місій та представництв УНР в країнах Європи та США почали саморозпускатись.

Висвітлена проблема і надалі залишається актуальною та перспективною, адже ще не всі архівні матеріали залучені до наукового обігу, особливо ті, що знаходяться в різних країнах Європи та Америки, де перебували дипломати екзильного уряду УНР. Крім того, відсутні комплексні дослідження, узагальнюючі монографії з піднятої проблематики.

²¹ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). С. 148.

²² Закордонний паспорт громадянина УНР С. Колесника (Міжнародна дипломатична місія України в Румунії). *Особистий сайт доктора історичних наук Павла Гай-Нижника. Архівні документи. Директорія, УНР (1918-1921 рр.)*. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923\(04\)24.pasport.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923(04)24.pasport.php) (дата звернення 22.04.2017).

²³ Піскун В. Там само.

²⁴ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. С. 77-78.

Мартинюк Олександр,

науковий керівник – Яремчук В.П., доктор історичних наук, професор

СПОГАДИ ОСТАРБАЙТЕРІВ З РІВНЕНЩИНИ ПРО УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ У ГІТЛЕРІВСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ

У статті наведено спогади колишніх остарбайтерів з Рівненщини, проведено аналіз цих джерел та зроблено висновки, щодо умов життя та праці цих примусово депортованих осіб.

Ключові слова: Друга світова війна, остарбайтер, остівець, німецький окупаційний режим, Третій Рейх.

This article describes the memories of former Ostarbeiteren of Rivne region, an analysis of these sources and forming conclusions about the living and working conditions of those forcibly deported people.

Key words: World War II, ostarbeiter, ostivets, German occupation regime, the Third Reich.

Злочини нацистського режиму по відношенню до інших народів не мають права бути забутими. А спогади колишніх жертв, у даному випадку остарбайтерів, є тим важливим джерелом, яке допомагає глибше розкрити дану проблематику. Тому дослідники мають бути зацікавлені у зборі, опрацюванні та публікації даних джерел, задля підтримки пам'яті про учасників тих подій.

Дана тема, ще не є достатньо дослідженою. Проблема полягає також у тому, що у дослідників залишається обмаль часу, аби провести ще достатню кількість інтерв'ю та накопичити матеріал, – через поважний вік очевидців.

Метою статті є дослідити спогади остарбайтерів з Рівненщини, з погляду відображення життя та умов праці у нацистській Німеччині.

При підготовці статті використано дослідження відчизняних науковців, що займаються темою остарбайтерів: С. Гальчака, Г. Грінченко, Т. Пастушенко, В. Данильчук, О. Забродця, О. Царика.

Участь нацистської Німеччини у Другій світовій війні, зумовила значну втрату трудового людського ресурсу (чоловічого працездатного населення), що раніше був задіяний і працював на економіку та оборонну галузь країни, а нині був використаний

для поповнення сил Вермахту. На підприємствах бракувало робочих рук. На відміну від Радянського Союзу, III Рейх не мав такого людського резерву, який би зміг нівелювати втрату і стабілізувати процес виробництва, тому для поновлення трудового потенціалу країни, керівництвом було прийняте рішення, про примусову депортацію працездатного населення з окупованих територій та його залучення у промисловості Німеччини.

Загальна чотирьохетапна програма вивезення населення окупованих територій на примусові роботи до Німеччини, розроблена генеральним уповноваженим з використання робочої сили Ф. Заукелем, вперше була представлена 20 квітня 1942 р.¹. Цей процес тривав з 1942 року і до кінця окупаційного режиму. За даними, які провела рівненська дослідниця долі остарбайтерів Віталіна Данильчук, на примусові роботи до Третього Рейху з Рівненщини було вивезено 28 783 особи, з яких 54% вивезли у 1942 р.².

Складне транспортування закінчувалось для українських робітників розподільними або пересильними таборами, де остарбайтери відбували карантин³. Новоприбулих у розподільчі табори, відправляли на фабрики і шахти або влаштовували «живі» торги, де власник того чи іншого підприємства сам міг обрати собі робітника до душі, важливим фактором при відборі була фізична сила. Ось як про ці події згадує колишня остарбайтерка, якій у семирічному віці довелося це пережити. «Були різні пересильні табори, були зупинки на станціях, де нас виганяли на короткий час, з вагонів, шикували в шеренги. До нас підходили німці, розглядали нас, як невільників на ринках. Це були, напевне, хазяї із довколишніх сіл, які вибирали собі робітників. Нас чомусь ніхто не брав, можливо, їх не влаштовувала така робоча сила, – мати з трьома дітьми і старою бабусею»⁴.

¹ Данильчук В. Рейхскомісаріат – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині. Рівне, 2013. С. 48.

² Там само. С. 69.

³ Забродець О. В. Волинські остарбайтери (1941–1945 рр.). *Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публ. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашистських загарбників / гол. ред. М. М. Кучерена.* Луцьк: РВВ «Вежа» Волинь. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2004. С. 118.

⁴ Спогад Корнійчук Людмили Олексіївни, м. Дубно. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик.* Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost006.html> (дата звернення 17.05.17).

У залежності від того, до яких саме рук потрапляли остарбайтери, залежала їх подальша доля. Той, кому пощастило потрапити до бауера у сільську місцевість, зазвичай мав кращі умови побуту та ліпше харчувався ніж ті, що працювали на фабриці або ж потрапляли до концтаборів.

За своє життя у неволі колишньому остарбайтеру (Мельничуку Герасиму Андрійовичу) з Дубенського району, довилось працювати у бауера, на фабриці, у котельні та залізниці. Ось, що він згадує про це: «Я потрапив до бауера на село. Забрав він мене безпосередньо із табору. Господарство було не дуже велике, інших робітників, крім мене, не було. Господар, як і його сім'я, ставились до мене непогано, їв те ж саме, що й вони. Працював в основному на польових роботах. Була саме пора, коли на селі багато турбот. Робочий день розпочинався вдосвіта, о п'ятій, закінчувався біля дев'ятої вечора. Вільний час мав тільки у неділю – з обіду до вечора... Роботи випадало дуже багато, і в кінці дня я був завжди стомлений. Особливо тяжко було в жнива. Працювати вимагалось швидко, без перепочинку.

Праця на селі всюди важка, робочий день довгий, зате не доводилось голодувати. Однак пробути в бауера довелось недовго: відразу після збирання цукрових буряків мене перевели на цукровий завод у місто Геллісхен. Працював на пресах. Умови в порівнянні з тим, як жилося в бауера, різко змінилися. Тут діяли повсюдні дві зміни по дванадцять годин. В той тиждень, коли працював у першу зміну, треба було вставати дуже рано, щоб встигнути отримати сніданок, поспіяти і вчасно розпочати роботу.

Годували три рази на день: рано – кава, в обід – суп та трішки якоїсь каші, на вечерю, крім кави, давали часом, навіть варену нечищену картоплю. Хліба, як звичайно, вділяли грамів 200 на день. Барак, у якому ми жили, був дерев'яний, одноповерховий, з нарами. По прибутті на цукрозавод мені видали спецодяг і взуття. Вихідний день – неділя. Дозволялось писати листи додому. Але в місто з табору не випускали. Працював до закінчення сезону цукроваріння. В січні 1943 року мене перевезли в місто Муна, на завод, що виготовляв артилерійські снаряди. Став у котельні допоміжним робітником. Паливо в печі закидали вручну, обов'язки важкі. Жили в таборі неподалік. Ходили без охорони. Табір не дуже великий, з десятком одноповерхових бараків. Двоповерхові нари з поганою постілью, слабке опалення... Годували: вдосвіта – кава без хліба, слабо засолоджена, в обід – черпак супу з брукви, часом з картоплі,

дуже рідкий, увечері до кави давали одну хлібину на шістьох. Деколи до кави давали по вареній картоплині. Тут я збагнув, що таке невідступне почуття голоду, до знемоги, до відчаю. Однак працювати й там довго мені не довелося. Місяців через чотири одна піч вийшла із ладу – і мене звідти забрали. Потрапив на залізницю в тому ж місті. Спочатку працював на ремонтних роботах, а потім зчіплювачем вагонів. З приходом зими працювати стало й зовсім погано, особливо в мороз, коли деталі обмерзли і важко було з ними працювати. Через це отримав травму руки. Лікували в таборі, не працював три тижні. Затим на ремонтних роботах працював до початку квітня 1945 року»⁵. Даний спогад дозволяє на прикладі однієї людини порівняти рівень життя та умови праці ставлення до робітників на різних роботах.

Умови життя та побут остарбайтерів:

Ті робітники, які працювали на фабриках, розташовувались у таборах, мешкали у бараках і доправлялись на роботу під конвоєм. На прикладі наступного спогаду, що належить Антончику Антіну Хомичу, можемо зробити висновок, що робітників досить добре охороняли, адже німцям вкрай були потрібні робочі руки і дармова робоча сила: «Табір оточений колючим дротом і сіткою в два рази ширшою, до 5 м. В середині табору знаходилися начальник табору Гохман, поліцаї та сторожові собаки»⁶. Остарбайтери, що працювали у бауера, жили при господарстві, сам побут був дещо ліпшим і остарбайтери мали більший шанс вижити. Як правило вони мешкали у будинку або у господарському приміщенні, втім це було куди ліпше ніж життя у нестерпних бараках.

З іншого спогаду дізнаємося наступне: «Поселили нас у двоповерховому будинку. Другий поверх займали поляки, а нам відвели велике приміщення на першому. Половину приміщення виділено для чоловіків, половину – для жінок. В ньому поселились і сімейні. В приміщенні стояли двоповерхові нари. Ми з двоюрідною сестрою помістились удвох на одних нарах»⁷.

⁵ Спогад Мельничука Герасима Андрійовича. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infouke.com/ukremb/history/UPA/2/ost008.html> (дата звернення 17.05.17).

⁶ Спогад Антончика Антіна Хомича. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost002.html> (дата звернення 17.05.17).

⁷ Спогад Кравчук Наталії Петрівни. *Остарбайтери: спогади жителів Рів-*

Найгірші умови передбачались тим остарбайтерам, які пішли проти волі німців і здійснили суттєве правопорушення, найчастіше у вигляді втечі або ж змови проти адміністрації табору. Їх чекав нелюдський допит у гестапо та подорож до концтабору. Про умови побуту, зокрема в жіночому концтаборі йдеться нижче.

«В таборі стояли, здавалось, нескінченні ряди дерев'яних бараків. Оголосили, що будемо проходити медогляд. По чотири в'язні заходили в приміщення, де за столами сиділи люди в білих халатах. Нас ретельно оглядали, перевіряли, чи немає якихось захворювань, особливо шкіряних. Потім постригли і повели в лазню, в якій була тільки холодна вода. Після миття дали одяг з нашитими білими хрестами та черевики на дерев'яних підшвах. Потім нам видали табельні номери. В мене був – 36432. З тої пори ми стали людьми без імені та прізвища, їх замінили номери... Часто дехто із старших жінок не витримував і падав. Їх обливали холодною водою і, якщо котрась не піднімалась, її відносили кудись, і в барак вона більше не поверталась. Згідно з законом, в'язням не дозволялось звертатися до начальства з будь-яким запитанням, за це карали»⁸. Отже, бачимо, що дані заклади часто ставали цвинтарем, для людей, що стали заручниками нацистів.

Харчування та умови праці:

Харчування було досить поганим і швидше не для людей, а саме для «свиней», як часто образливо називали німці робітників зі Сходу, не думаючи, що це такі ж люди як і вони, проте вкрай побиті долею і з величезним бажанням вижити. Особливо на підприємствах у містах, мізерної місячної заробітної плати остарбайтерів не вистачало навіть на купівлю хліба.

«Годували погано – манка на воді, хліб, як камінь, з бурякових вичавків. А потім трішки краще: зранку – 300 г хліба і кава, в обід – 1 л супу, на вечерю – 0,5 л супу. Працювали тут дівчата з Полтавщини, Польщі, Росії. Платили нам по 12 марок у місяць (буханка хліба коштувала – 25 марок)»⁹.

ненцини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost003.html> (дата звернення 17.05.17).

⁸ Спогад Харченко-Андрієвської Валентини Михайлівни. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost009.html> (дата звернення 17.05.17).*

⁹ Спогади Анастасії Яківни Татус, с. Задовже, Рівненської області. Записані

«На роботу і з роботи нас супроводжували поліцаї. На пропускному пункті кожна групу дуже пильно обшукувала військова адміністрація бази. Коли знаходили у когось щось із продуктів харчування, то били безжалісно, – робота, що діставалась остарбайтерам була вкрай важкою та небезпечною, за найменше порушення режиму було покарання, – Тепер ще кілька слів про умови праці. В цеху ми працювали з німцями, які після роботи йшли додому. Нас же не відводили до табору, а нові «хазяї» забирали вантажити або ж розвантажувати вагони з боєприпасами. Після роботи в цеху це було надто тяжко. Водили нас також викручувати з розбомблених снарядів вибухові головки, що було дуже небезпечно. Потім їх відвозили на полігон і підривали»¹⁰.

Діти остарбайтерів, які ще не могли працювати, проживали разом з батьками, щоб прогодуватись самим, і не дозволити померти голодною смертю батькам, відправлялись просто жебракувати, сподіваючись, що у серці деяких німців ще лишилось трохи жалю, співчуття та доброти.

«Моя старша сестра Валя – їй було тоді 13 років – брала мене часто з собою і ми йшли просити їсти. Мені було лише 7 років і німки більше жаліли. Ми ставали десь на вулиці, біля магазину і чекали милостиню, або заходили в будинки»¹¹.

Крадіжки:

Відчуття постійного голоду часто змушувала йти на крайнощі, і ставила остарбайтерів перед вибором, або смерть від голоду або покарання за крадіжку, яке врешті теж могло означати смерть.

«Ми просили хоч по одному яблучку, але наглядач застеріг: «Хто зірве бодай одне, залишиться без руки»¹².

Каленчук Ніною Іванівною. URL: http://zarichchia.blogspot.com/2016/07/blog-post_97.htm. (дата звернення 17.05.17).

¹⁰ Спогад Антончика Антіна Хомича, с. Бережниця Дубровицького району. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost002.html> (дата звернення 17.05.17).*

¹¹ Спогад Корнійчук Людмили Олексіївни, м. Дубно. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost006.html> (дата звернення 17.05.17).*

¹² Спогади Валентини Лібер, с. Гоша Рівненської області, записані Надією Адамчук. URL: <http://www.silskiv/isti.kiev.ua/19262/Poshta.php?n=27679> (дата звернення 17.05.17).

«Їжу привозили на тачках, які охороняли два поліцаї. Одного разу хлопець, який віз тачку з обідом, вхопив картоплину і швидко з'їв. Поліцай його застрілив на місці. Жорстоко був також покараний Савчук Женя – за крадіжку сніданку у німця його повісили на очах у всього табору»¹³.

Зміна роботи:

Нестерпні умови праці, приводили до того, що остівець просто не витримував цього і шукав порятунку втечею на іншу роботу, де надіявся отримати прихисток, кращі умови праці і харчування. Натомість він міг отримати нове робоче місце або потрапити у розшук, пройти тортури гестапо, бути розстріляним чи потрапити до концтабору.

«Завод часто бомбила авіація союзників. Під час одного з нальотів, коли наглядачі поховались у бункер, я пройшов непоміченим до огорожі, переліз назовні і, не помічений охороною, швидко віддалився від табору. Коли закінчився наліт, я був уже далеко. До ранку дістався Гейлігенгауза. В цьому місті знаходився невеличкий табір, де стояло кілька дерев'яних бараків. Остарбайтери, які там жили, ходили до роботи без конвою, мабуть, тому мене не затримали коли я зайшов на територію табору. Жили там в основному вивезені з Сумської та Вінницької областей, працювали на фабриці «КИК». Вони мене прийняли і запропонували залишитися з ними»¹⁴.

Взаємини з німцями:

Певною мірою все залежало від політики та ставлення самих німців до цих людей і їх подальших рішень. Як правило серед наглядачів, адміністрації, гестапівців важко було знайти людину, яка б гідно поводитись з остівцями і не застосовувала до них численних знущань та покарань. В той час як місцеве населення та німецькі робітники прихильніше ставилось до них, і на прохання намагались допомогти.

¹³ Спогад Слівинського Івана Павловича. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infouke/s.com/ukremb/history/UPA/2/ost004.html> (дата звернення 17.05.17).

¹⁴ Спогад Музичука Івана Григоровича, селище Смига, Дубенського району, Рівненської області. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost005.html> (дата звернення 17.05.17).

«Серед них зустрічалися і добрі люди. Так, зі мною при одній ванні працював Йоган, котрий говорив, що працювати треба повільно, щоб скоріше був капут Гітлеру і Сталіну.

При бомбардуванні в бомбосховищі до мене притулилася німка, яка тремтіла від розриву бомб. Я їй сказав, що дуже голодний. Як виявилось потім, ця жінка очолювала один із складів. То вона й почала мене підготовувати, забираючи мене на додаткові роботи. Коли не вдавалось мене забрати після роботи в цеху, вона відшукувала мене і давала хліб. Але були і такі, що відверталися від нас, лаяли за повільну працю. Підходили ми і до німецьких військових на базі, іноді вони теж давали нам хліб»¹⁵.

Хвороби:

Хвороби через тяжкі та нестерпні умови праці, голод та холод були звичним та поширеним явищем серед українських робітників, проте німці не поспішали лікувати хворих і наказували й надалі працювати. При важкій формі хвороби їх ізолювали, і багато з них вже так і не повертались на свої робочі місця. «Тяжке, нелюдське життя в бараках, погані санітарно-гігієнічні умови призводили до захворювань тифом. Хворих відокремлювали, але хвороба поширювалась і на інші бараки. Лікували чеські лікарі. Спалахи були в 1943 та 1944 роках»¹⁶.

«Майже два роки минуло з тої пори, як ми виїхали з рідного села. За цей час доводилось хворіти від частого перемерзання, антисанітарних умов життя, важкої праці та недоїдання. Але не працювали тільки тоді, коли вже дуже хворіли. А в більшості випадків працювали, хоч щось і боліло. За весь час я тільки декілька днів не працювала, коли травма на руці почала гноїтись»¹⁷.

¹⁵ Спогад Антончика Антіна Хомича, с. Бережниця Дубровицького району. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. – Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost002.html> (дата звернення 17.05.17).

¹⁶ Спогад Слівинського Івана Павловича. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost004.html> (дата звернення 17.05.17).

¹⁷ Спогад Кравчук Наталії Петрівни. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukremb/history/UPA/2/ost003.html> (дата звернення 17.05.17).

Допомога з дому:

Остарбайтерам дозволялось листуватись з рідними, різноманітними непрямыми натяками вони описували складне життя у Німеччині і надіялись на допомогу з окупованої Батьківщини.

«Коли я написала додому листа, в якому дещо натякнула на умови, в яких живемо, мені вислали невелику посилку. В ній були коржі, спечені із житньої муки, змеленої вдома на ручних жорнах. Це була для мене велика радість. Ми їли ці коржі і плакали!»¹⁸.

Поліпшення умов для остарбайтерів:

Перелом під час Сталінградської битви у Другій світовій війні, просування військ Радянського Союзу та наближення союзників з відкриттям Другого фронту зумовили пом'якшення режиму нацистів по відношенню до остарбайтерів. Це звісно закарбувалось і у пам'яті самих остівців.

«Після поразки німців під Сталінградом ставлення до нас трохи змінилось. Стали видавати по 20 грамів маргарину і 4 таблетки сахарину до кави на день. Трохи пом'якшала дисципліна в таборі, зняли вартових на баштах огорожі. Відчувши пом'якшення режиму, ми вночі прокопували під огорожею прохід, вилазили з табору і ходили до бауерів у приміських селах просити їсти. Майже скрізь, куди заходили, нам не відмовляли, щось давали – чи хліба, чи щось з овочів»¹⁹.

Отже, проаналізувавши життя та умови праці в гітлерівській Німеччині, з первинних джерел, себто зі спогадів колишніх остарбайтерів з Рівненщини, можна зробити висновок, що життя та умови праці були дійсно нелюдськими, і людям доводилось виживати, а не жити. Режим був спрямований на максимальне використання трудового потенціалу з новоприбулих робітників зі сходу. «Так, для примусового вивезених осіб було передбачено: закриті табори з охороною, спеціальні розпізнавальні знаки, чітку регламентацію робочого дня і часу відпочинку, низьку оплату праці, незбалансований раціон харчування, спеціальне оподаткування, систематич-

¹⁸ Спогад Кравчук Наталії Петрівни. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukreimb/history/UPA/2/ost003.html> (дата звернення 17.05.17).

¹⁹ Спогад Слівинського Івана Павловича. *Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Упоряд. О. Царик*. Рівне, 1996. URL: <http://www.infoukes.com/ukreimb/history/UPA/2/ost004.html> (дата звернення 17.05.17).

не покарання, сувору заборону міжособистісних стосунків між остарбайтерами та німцями...»²⁰. Гітлерівці не розцінювали і не сприймали остарбайтерів за людей, а дивились на них як на худобу, надавши їм права рабів. Втім, умови праці залежно від сфери зайнятості відрізнялись. Крім того, не останню роль відігравав людський фактор, а саме співчутливе ставлення місцевих німців та простих німецьких робітників до остівців. Важливу роль також зіграла втрата Німеччиною переваги на фронті, що послабило режим для остівців і дозволило їм протриматись до завершення військових дій.

²⁰ Данильчук В. Рейхскомісаріат – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині. Рівне, 2013. С. 102.

Яцкович Ольга,

науковий керівник – Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор

УКРАЇНСЬКІ КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКІ ФОРМУВАННЯ У СКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ

У статті розглянуто українські колабораціоністські формування у складі німецьких збройних сил. Проведено аналіз причин їх створення та діяльності.

Ключові слова: Вермахт, «Нахтігаль», «Роланд», «Пума», ГІВА, дивізія СС «Галичина», «шума», «Українське визвольне військо» (УВВ).

The article is dedicated to the collaborationist Ukrainian forming as a part of the German armed forces. On this account the article analyses the reasons for their establishment and operation.

Key words: Wehrmacht, "Nachtigall", "Roland", "Puma", HIVA, SS Division "Galicia", "schutzmannschafis", "Ukrainian Liberation Army" (ULA).

Серед досліджень про українські колабораціоністські формування у складі німецьких збройних сил важливе місце посідає праця А. В. Боляновського¹, який на підставі насамперед матеріалів архівів України, Німеччини, США, Польщі, Білорусії, Чехії охарактеризував українські національні військові підрозділи, частини та з'єднання, що діяли на боці німецької армії в роки Другої світової війни. У розкритті теми ми спиралися також на дослідження таких істориків як Ю. Киричук, С. Дробязко, В. Косик, І. Дерейко та ін.

Напередодні Другої світової війни становище українського народу було складним. Українська земля перебувала у складі СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини. Українці не мали своєї держави – короткочасна історія Центральної Ради, Гетьманату й Української Народної Республіки завершилась окупацією більшої частини України Червоною армією і відповідно включенням її до складу

¹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львівський національний університет ім. Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. Львів, 2003. 685 с.

більшовицької Росії (від 30 грудня 1922 року – СРСР). Схожою була доля і Західноукраїнської Народної Республіки. Однак у Галичині та на західній Волині окупація здійснювалася з боку Польщі².

На формування умов виникнення українських добровольчих загонів у складі збройних сил Німеччини вплинула соціально-економічна та політична ситуація в Радянській Україні, що склалася напередодні й у роки Другої світової війни. Життя, діяльність та політичні настрої українського суспільства в міжвоєнний період відбувалися на фоні жорстоких репресій з боку радянських органів влади. Метою більшовицького уряду, всієї радянської системи було створення умов для тотального контролю за соціально-економічними процесами в державі та за розвитком суспільної думки народів СРСР. Курс на політику коренізації щодо України та українізації кадрів був своєрідною політичною тактикою радянського уряду. Суть цієї політики полягала у спробі взяти під контроль процес національного відродження в Україні. Результатом жорстокої політики «очищення» суспільства від «ворогів народу» стали скалічені долі мільйонів українських громадян. У передвоєнний час морально-політичний стан українського суспільства зазнав сильної деформації, яка виявилася в насильницькому насадженні односторонності, створенні обстановки тотальної підозри й страху, почуття власної другорядності в психології людей³.

На початку німецько-радянської війни нацисти не передбачали жодної можливості створення українських збройних формувань. Небажання Гітлера давати українцям зброю не в'язалося з реальністю. Німецьким військам у 1941 році доводилося в поліських болотах воювати з некерованим, величезним угрупованням радянських військ, яке на самому початку кампанії завдавало непоправної шкоди комунікаційним шляхам Вермахту. Не маючи вільних сил для його знищення, нацисти силами двох кінних полків СС восени 1941 року почали «позбавляти партизанський рух соціальної бази», тобто знищувати і виселяти населення з зони Прип'ятських боліт. Їхні дії стали в подальшому підґрунтям для організації націо-

² Рыбаков Д. Герои и (или) коллаборационисты: по ту сторону мифа. URL: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/geroi_i_ili_kollaboratsionisty_po_tu_storonu_mifa.html (дата звернення 10.02.2017).

³ Шайкан В.О. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби. *Україна і світ: Зб. наук. праць*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. С. 198–212.

нальних українських формувань у складі німецьких збройних сил⁴.

Перші українські частини в складі вермахту були створені в результаті співробітництва ОУН з німецькою військовою розвідкою (абвером). У той час як керівництво абвера мало намір використати ці формування для підготовки кадрів розвідників і диверсантів, українські націоналісти розглядали їх як основу майбутньої української армії. Відповідно до задуму ОУН, українські легіони повинні були вступити в Київ разом з німецькими військами й забезпечити проголошення незалежності України.

Створення українських легіонів розпочалося з добору кадрів з головних діячів ОУН і колишніх вояків збройних формувань Карпатської України. Спочатку вони формувалися з українців, які проживали на території райху або прибули сюди до літа 1939 р. Основне військове навчання відбувалося на території Німеччини, комадантом був Р. Ярий, інструкторами – колишні старшини українських армій. Згодом було утворено легіони ВВН («Військові Відділи Націоналістів»), «Веркшцц» (охорони фабрик), «Баншцц» (охорони залізниць)⁵.

На початку квітня 1941 р. у таборах на півдні Польщі були зібрані перші групи українських добровольців із числа військово-полонених колишньої польської армії. Звідси їх перекинули на навчальний полігон «Нойхаммер» (Сілезія) для військового навчання. Остаточо сформований батальйон, що одержав умовне найменування «спеціальна група Нахтігаль», нараховував близько 300 осіб (3 роти). Німецьким командиром батальйону був призначений лейтенант А. Герцлер, а офіцером зв'язку – лейтенант Т. Оберлендер; українським – сотник Р. Шухевич. На чолі рот і взводів стояли українські командири, при яких перебували німецькі офіцери зв'язку й інструктори. У батальйоні був і власний капелан греко-католицького (уніатського) віросповідання⁶.

Формування другого батальйону Українського легіону – «Роланд» – почалося в середині квітня 1941 р. на території Австрії. На відміну від «Нахтігаль», його особовий склад більшою мірою був представлений емігрантами першої хвилі і їхніх нащадків. Крім

⁴ Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). Київ, 2012. С. 17–20.

⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). С. 30–40.

⁶ Дробязко С., Карашук А. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Москва, 2000 г. С. 40–42.

того, до 15% від загальної чисельності становили українські студенти з Відня й Граца. Командиром батальйону був призначений колишній офіцер польської армії майор Є. Побігущий. Всі інші офіцери й навіть інструктори також були українцями. Своєю чергою, німецьке командування представляла група зв'язку в складі 3 офіцерів і 8 унтер-офіцерів.

У перших числах червня 1941 р. батальйон відбув у Південну Буковину, де ще близько місяця проходив інтенсивне навчання, по завершенні якого похідним маршем рушив у район Яс, а відтіля через Кишинів і Дубоссари – на Одесу. Наприкінці серпня він був виведений із фронту для продовження навчання. До цього часу через небажання німців визнати незалежність України бойовий дух особового складу батальйону різко впав і багато хто з бійців покинули його лави. Батальйон «Нахтігаль» був також виведений із фронту й роззброєний після того, як його командир Р. Шухевич направив гітлерівському командуванню протест із приводу арешту німцями С. Бандери та членів утвореного у Львові українського уряду⁷.

У перспективі колишні члени цих формувань мали вибір між звільненням із служби, що тягнуло за собою злидні, та службою у відновленому військовому загоні. Звичайно, в надії повернутися на Україну переважна більшість особового складу обрала продовження служби (тільки 50 осіб звільнилися)⁸. Наприкінці жовтня 1941 р. обидва батальйони були дислоковані у Франкфурт-на-Одері й реорганізовані в 201-й батальйон «шума» під командуванням майора Є. Побігушого. Кожний із солдатів й офіцерів підписав контракт на один рік служби без приведення до якої-небудь присяги. До січня 1943 р. батальйон ніс охоронну службу на території Білорусії. Після його розформування майже весь особовий склад колишнього Українського легіону влився в лави Української повстанської армії (УПА), що діяла одночасно проти німців, радянських партизанів і регулярних військ і зайняв у ній посади командирів й інструкторів⁹.

Крім батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», напередодні німецько-радянської війни створено окремий український військовий підрозділ «Пума». При його формуванні головними постатями був колишній сотник УГА Олександр Ганс Пуллоу і член ОУН Орест

⁷ Дробязко С., Карашук А. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Москва, 2000 г. С. 40–42.

⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. С. 153–155.

⁹ Дробязко С., Карашук А. Там само. С. 40–42.

Сидорович Масікевич. Остаточне оформлення підрозділу відбулося 23 червня 1940 року при входженні членів бухарестського проводу ОУН-м у лави добровольців і переїзді їх у Пятра-Нямц (число членів зросло до сотні). Головні завдання, визначені німецьким командуванням, для учасників «Пуми» полягали у тому, щоб не вступаючи у фронтові бої, просуватися при наступі сухопутних військ за першою лінією фронту, гасити пожежі, організовані ЧА при відступі, забезпечити охорону складів зброї, спорядження та харчів, які залишалися при відступі радянських частин, займати квартири для штабів вермахту. У серпні 1941 року підрозділ розпустили, частина учасників увійшли до складу частин німецької армії. Члени «Пуми», що повернулися до України, отримали довідки про звільнення від військової служби і у переважній більшості увійшли до складу адміністрації міст на окупованих територіях¹⁰.

На окупованій території України німецьке командування створювало колабораціоністські формування для використання їх у боротьбі з Червоною армією, виконання військової розвідки, а також для проведення каральних акцій і диверсійних операцій. У переважній більшості «українська армія» використовувалася для виявлення та знищення партизанських загонів, агентури радянської розвідки та осіб з антигітлерівськими настроями. Головною метою виконання таких функцій була не тільки допомога частинам СС і поліцейським органам, а й бойова підготовка цих загонів та частин перед направленням їх на фронт¹¹.

Крім того, для підтримки німецьких збройних сил організувалися допоміжні охоронні команди (ГІВА). Сюди належала особлива категорія осіб, що пішли на службу у німецьку армію й використовувалися в якості допоміжної сили для обслуговування її тилу – так звані «Гіви» – скорочення від німецького слова «гільфсвілліге» (дослівно – бажаючи допомагати).

Вони разом з німецькими сторожовими силами мали охороняти військовополонених, залізничні споруди, мости, запаси, майстерні і т. д. Гіви підлягали безпосередньо польовій або місцевій комендатурі, одержували добре харчування і тютюн нарівні з німецькими

¹⁰ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). С. 74–87.

¹¹ Віхи історії України в документах і матеріалах (1939–1991 рр.): Хрестоматія. Уклад.: О.В. Власюк, В.Й. Сидорук, В.В. Трофимович, Л.В. Трофимович, В.І. Шанюк. Рівне-Острогоз: Волинські обереги, 2015. С. 72–73.

солдатами¹².

У складі німецької армії діяли й козацькі частини. Так, на території Харківської області діяв кінний каральний загін «українських козаків»¹³. Відомо, що 6 жовтня 1941 р. генерал-квартирмейстер генерального штабу генерал-лейтенант Е. Вагнер дозволив командувачам тилових районів груп армій «Північ», «Центр» і «Південь» сформувати, за згодою відповідних начальників СС і поліції, козацькі частини з військовополонених для використання їх в боротьбі проти партизан.

Відповідно до наказу від 18 червня 1942 р., належало направляти всіх військовополонених, які були козаками за походженням чи вважали себе такими, у м. Славути. Через гостру нестачу серед них старшого і середнього командного складу в їхні частини стали набирати колишніх командирів Червоної армії, які не були козаками. Козачі частини спочатку використовувалися виключно як допоміжні війська для охорони таборів військовополонених. Однак, після того як вони довели свою придатність до виконання найрізноманітніших завдань, їх використання набуло іншого характеру. Більшість із сформованих на Україні козацьких полків були задіяні на охороні автомобільних і залізничних шляхів, інших військових об'єктів, а також в боротьбі з партизанським рухом на території України і Білорусії¹⁴.

У березні 1943 р. керівник генеральної округи «Галичина» бригадефюрер СС О. Вехтер, що був одним із прихильників ідеї широкого залучення до співробітництва населення окупованих територій, домігся від Г. Гімmlера дозволу на створення поліцейського полку із числа галичан. Райхсфюрер СС пішов назустріч цій пропозиції й віддав наказ про формування добровольчої дивізії СС «Галичина»¹⁵.

28 квітня 1943 року у Львові офіційно проголошено створення галицької дивізії, повідомлення про це були поміщені в українській

¹² Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали. Упорядники: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. С. 131.

¹³ Віхи історії України в документах і матеріалах (1939–1991 рр.): Хрестоматія. С. 72–73.

¹⁴ Дробязко С.И. Восточные легионы и казацкие части в вермахте. Москва: АСТ, 1999. С. 34–39.

¹⁵ Дробязко С., Карашук А. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. С. 42–46.

та німецькій окупаційній пресі¹⁶. Одночасно з проголошенням дивізії розпочалося вербування до неї. Спочатку головним центром поповнення військ був Львів з прилеглими населеними пунктами. Труднощі з її творенням виникли від самого початку, бо німці не були до цього відповідно підготовлені. Для добровольців не було відповідного місця на вишкіл; також не було для них кадрового особового складу¹⁷.

Населення часто розшифровувало аббревіатуру «СС» як зашифровану «січове стрілецьтво». Тому і не дивно, що до лав дивізії потрапила значна кількість ветеранів колишніх армій УНР і ЗУНР. Крім того, молодь приваблював ореол січової слави, та й до пропаганди на користь дивізії залучалися авторитетні люди, серед них був і відомий український історик І. Крип'якевич. До кінця 1943 року число бажаючих потрапити до її лав становило 82 тис. добровольців, з яких було прийнято лише 27 тис. Частина галичан розуміла істинність політики гітлерівського режиму, тому вербувальникам до дивізії доводилося застосовувати погрози, залякування та навіть репресії¹⁸.

Із перших місяців німецько-радянської війни велика кількість українців (як військовополонених, так і цивільного населення) влилося до лав гітлерівської армії й служили в якості «добровільних помічників» у німецьких частинах або в складі окремих формувань, таких як будівельні батальйони, частини постачання, охоронні й антипартизанські загони. У їх створенні певну роль зіграла й Організація Українських Націоналістів, яка направляла на фронт нечисленні групи своїх прихильників, що йменувалися «корпусами» й «дивізіями» Української національної армії.

Навесні 1943 р. всі українці, що служили у лавах вермахту, а також у деяких батальйонах «шума», були оголошені солдатами Української визвольної армії («Українського визвольного війська»

¹⁶ Дивизия СС «Галичина». S.B поисково-исторический форум. 2012. URL: <http://smolbattle.ru/threads/Дивизия – СС – Галичина.23376> (дата звернення: 10.02.2017).

¹⁷ Гайке Вольф-Дітріх. Українська дивізія «Галичина»: історія формування і бойових дій у 1943–45 роках. Передмова В. Кубійовича. Торонто; Париж; Мюнхен. С. 15–19.

¹⁸ Киричук Ю. Проблема української колаборації в роки Другої світової війни. *Україна – Польща: важкі питання. Матеріали ІХ і Х міжнародних семінарів «українсько-польські відносини під час Другої світової війни»*. Луцьк: ВМА «Ферен», 2001. С. 272–276.

– УВВ)¹⁹. Проект створення УВВ на основі підрозділів «гіви» та охоронних батальйонів розробляв М. Садовський ще з осені 1942 року, за сприяння президента уряду УНР в екзилі А. Лівицького²⁰. Українські військові формування, що номінально зараховувалися до УВВ, умовно поділяються на дві категорії: охоронні батальйони та українська піхота²¹. Вони, як надалі планувалося, після утворення Української Національної Армії мали увійти до її складу²².

Отже, німецьке командування створювало українські колабораціоністські формування в основному для виконання ними таких функцій як допомога частинам СС і поліцейським органам та бойової підтримки військ на фронті. Головним поштовхом до утворення Дружин українських націоналістів («Нахтігаль» і «Роланд»), дивізії СС «Галичина», Української національної армії, Українського визвольного війська були політичні угоди українських націоналістів з німецькою владою та несприятливе становище на фронті. Очевидно, що українські націоналісти сподівалися, що створення національних частин рано чи пізно приведе офіційний Берлін до визнання України як свого союзника. Проте, як бачимо з подальшого розгортання долі цих частин, сподівання виявилися марними.

¹⁹ Дробязко С., Каращук А. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. С. 41–46.

²⁰ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). С. 173.

²¹ Там само. С. 202.

²² Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. Т. 6. С. 3407.

ЧАСТИНА ДРУГА. «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І СВІТОВА ПОЛІТИКА»

Баженів Віталій,

науковий керівник – Конопка Н.О., кандидат історичних наук, доцент

СИРІЙСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ ДЛЯ ЛІВІЇ: НОВА ГЕОПОЛІТИЧНА ГРА РОСІЇ

У статті досліджується ймовірність прямого залучення військових сил Російської Федерації задля врегулювання ситуації у Лівії. Командувач Лівійської Національної Армії Халіфа Хафтар, як вважається, має тісні зв'язки з політичним керівництвом Росії. Нещодавно з'явилася інформація про розміщення російських військових за 100 км від лівійського кордону та про готовність політичного керівництва Росії розпочати активні дії у Лівії. Аналітики вважають, що подібний сценарій може перетворити Лівію на «ще одну Сирію», яка наразі стала ареною для зіткнення інтересів РФ та інших країн, котрі залучені у конфлікт.

Ключові слова: Лівійська Національна Армія, МООПЛ, «failed state», «ІДІЛ», Росія, США.

This article explores the probability of direct involvement of military forces of the Russian Federation for resolving the situation in Libya. The commander of the Libyan National Army Khalifa Haftar is believed to have close ties with the political leadership of Russia. It is claimed that Russian military forces are dislocated at 100 km distance to the Libyan border; the political leadership of Russia is about to take active actions in Libya. Analytics say that such a scenario may turn Libya into «another Syria» which has already become an arena of clash of interests between Russia and other countries that involved in the Syrian conflict.

Key words: Libyan National Army, UNSMIL, «failed state», ISIS, Russia, USA.

Події 2017 року призвели до нового витка ескалації у Лівії, що, своєю чергою, загрожує початком нового етапу в безкінечному русі держави на зустріч хаосу. Сподівання на те, що минулорічна

перемога Ісламської Держави та її т. зв. «емірату» в Сирті¹ переросте у період поступового загоювання ран, спокою та, врешті-решт, відновлення Лівії не виправдалися, оскільки, нещодавно відбулася ескалація зіткнень у чотирьох різних частинах країни.

«Нафтова перлина», що знаходиться на сході Сирту, й через яку проходить 60% транзиту всієї лівійської нафтової продукції, в березні 2017 р. двічі змінила «власника»². Спочатку ним виявилася антиісламська Лівійська Національна Армія (ЛНА) під керівництвом Халіфи Хафтара – колишнього високопосадовця Каддафі, що пішов в опозицію до режиму. На сьогодні його сили контролюють східні регіони Сирії. Другим «власником» виявилася підтримувана ООН Президентська Рада – колективний керуючий орган у Тріполі. До того ж, на півдні, ЛНА Х. Хафтара неодноразово стикалася із збройними формуваннями з прибережного міста Місурата, а на сході, ще з 2014 р., так і не припинялися сутички між ЛНА та місцевою Радою шура повстанців у Бенгазі та Дерні.

З 2014 р. держава, фактично, розірвана між ворогуючими урядами: один, Палата Представників – парламент в Тобруці на чолі зі спікером парламенту Агілом Салахом, на сході, а інший – Уряд Національної Єдності з прем'єр-міністром Фаїзом Сараджем – у Тріполі³.

У травні того ж року генерал Хафтар розпочав операцію «Гідність» – антиісламістське повстання, яке першочергово було сфокусоване на звільнення Бенгазі від «Ісламської держави», перші осередки якої почали з'являтися тут навесні 2014 р., коли за наказом очільника ІДІЛ Абу Бакра аль-Багдаді в Лівію розпочали повертатися бойовики, що воювали в Сирії. Перед ними було поставлене важливе завдання – сформувати низку філій ІД⁴. Таким чином, конфлікт між силами, що виникли після скинення режиму Каддафі

¹ Pentagon: Islamic State has lost its safe haven in Sirte, Libya, 2016. URL: <http://www.longwarjournal.org/archives/2016/12/pentagon-islamic-state-has-lost-its-safe-haven-in-sirte-libya.php> (Last accessed: 19.05.2017).

² Haftar's forces lose control of Libya's oil crescent, 2017. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20170307-haftars-forces-lose-control-of-libyas-oil-crescent> (Last accessed: 19.05.2017).

³ One of Libya's two rival governments says it is disbanding, 2016. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/04/06/one-of-libyas-two-rival-governments-says-it-is-disbanding> (Last accessed: 19.05.2017).

⁴ Operation Dignity: General Haftar's Latest Battle May Decide Libya's Future, 2014. URL: <https://jamestown.org/program/operation-dignity-general-haftars-latest-battle-may-decide-libyas-future> (Last accessed: 19.05.2017).

перетворився у набагато більш запеклішу боротьбу за ресурси, владу та контроль над ситуацією у державі.

У грудні 2015 р. місія ООН з підтримки Лівії (МООНПЛ) сприяла підписанню Лівійської Політичної Угоди, метою якої було сформувати уряд національної єдності з представників урядів західної та східної Лівії⁵. Проте, незважаючи на те, що місія ООН займається переговорами щодо імплементації угоди, вона втратила свій вплив, адже мандат спеціального представника ООН у Лівії, Мартіна Коблера, закінчився в березні 2017 р., й спроба Генерального Секретаря ООН Антоніо Гутерреша призначити головою місії палестинського прем'єр-міністра Салама Файяда наштотувалася на 11-годинне вето з боку адміністрації Дональда Трампа⁶. Зусилля регіональних гравців, зокрема Алжиру та Єгипту щодо досягнення бодай якогось позитивного результату не увінчалися успіхом. У підсумку, налагодження внутрішньодержавного діалогу між східною та західною Лівією не принесло очікуваного результату.

Саме постійно нестабільна та деградуєча обстановка, яка перетворила Лівію на «failedstate» дозволяє третім силам використовувати Лівію задля своїх інтересів. Так, Російська Федерація стає все більш залученою у лівійське питання, намагаючись заповнити своєю присутністю прогалину, яку утворила місія ООН, що «зависла у повітрі», а також відсутність активних дій з боку як Вашингтону, так і Брюсселю.

Мета даної статті – аналіз ймовірного залучення Російської Федерації у лівійський конфлікт. Актуальність дослідження пояснюється тим, що ймовірна участь РФ може змінити баланс сил у регіоні та призведе до ескалації конфлікту в Лівії, тому є важливим аналіз мотивів Росії та можливих наслідків такого втручання.

В середині березня 2017 р. з'явилася інформація про те, що Росія розпочала перекидання військових в Єгипет з метою втручання в Лівію. Повідомлялося, Росія розміщує сили спецназу і безпілотні літальні апарати в прибережному місті Сіді-Баррані в Єгипті, що на схід від Лівії. Крім того, спеціальні озброєні сили, які підпорядковуються безпосередньо Кремлю, навчають війська під керів-

⁵ LIBYAN POLITICAL AGREEMENT, 2015. URL: <https://unsmil.unmissions.org/LinkClick.aspx?fileticket=miXuJYkQAQg%3D&tabid=3559&mid=6187&language=fr> (Last accessed: 19.05.2017).

⁶ US Blocks New UNSMIL Appointment, 2017. URL: <http://www.libya-businessnews.com/2017/02/14/us-blocks-new-unsmil-appointment> (Last accessed: 19.05.2017).

ництвом генерала Халіфи Хафтар, який має водночас і підтримку Єгипту⁷.

Окрім цього, Халіфа Хафтар у січні 2017 р. року зустрічався з російськими військовими в порті Тобрук на борту авіаносця «Адмірал Кузнецов», що повертався до Росії⁸. Ще раніше, у 2016 році, Х. Хафтар декілька разів відвідував РФ, зустрічався з секретарем Ради Безпеки РФ Миколою Патрушевим. А під час зустрічі з міністром закордонних справ Росії Сергієм Лавровим просив про військову підтримку. Х. Хафтар розраховував, що Росія, будучи постійним членом РБ ООН, допоможе скасувати ембарго ООН на постачання зброї до Лівії або надасть озброєння за допомогою третьої сторони, а також просив у Кремля почати військову операцію проти «бойовиків-ісламістів Лівії»⁹.

Підтримка Х. Хафтар та зростання активності РФ щодо лівійського питання свідчить про цілком очевидні речі – стратегічна важливість Лівії для Росії. Росія прагне змінити глобальний політичний ландшафт. Не доводиться сумніватися в тому, що Росії вкрай складно чинити опір спокусі участі в прийнятті глобальних рішень, зокрема щодо Близькосхідного регіону.

Справді, сирійські події наштотувують на думку повторення стратегії і тактики Росії в Лівії, адже РФ таким чином намагається відновити свій вплив у регіоні. Водночас, варто відзначити і роль Ірану, адже завдяки зусиллям Тегерану, Росія запобігла виснаженню своїх ресурсів на сирійському плацдармі. Не варто забувати, що Іран також направив до Сирії озброєння і кілька тисяч своїх солдатів¹⁰ та й надалі зміг фінансувати режим Башара Асада¹¹. Однак, чи можливий сирійський сценарій у Лівії?

⁷ Russian private security firm says it had armed men in east Libya, 2017. URL: <http://www.reuters.com/article/us-russia-libya-contractors-idUSKBN16H2DM> (Last accessed: 19.05.2017).

⁸ Russian Warship Hosts Libya's Haftar as Putin Courts New Ally, 2017. URL: <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-01-11/russian-warship-hosts-libya-s-haftar-as-putin-courts-new-ally> (Last accessed: 19.05.2017).

⁹ Haftar's 2nd. visit to Moscow: Will Russia intervene in Libya?, 2016. URL: <https://www.middleeastobserver.org/2016/12/01/haftars-2nd-visit-to-moscow-will-russia-intervene-in-libya> (Last accessed: 19.05.2017).

¹⁰ Iran sends in regular troops to bolster Assad's fight for Aleppo, 2016. URL: <http://www.thenational.ae/opinion/comment/iran-sends-in-regular-troops-to-bolster-assads-fight-for-aleppo> (Last accessed: 19.05.2017).

¹¹ Iraq's Tensions Heightened by Syria Conflict, 2012. URL: <http://middleeastvoices.voanews.com/2012/11/insight-iraqs-tensions-heightened-by-syria-conflict-96791> (Last accessed: 19.05.2017).

Сирійську кампанію вкрай складно повторити в Лівії, бо остання, на відміну від Сирії, не може запропонувати Росії такі ж стратегічні вигоди. Окрім цього існують і інші причини, зокрема:

- Росія не має можливості вести одночасно три великі війни (адже війна в Сирії ще не завершена, а конфлікт на сході України може перейти у активну фазу). Сирійська війна поставила Росію в складну ситуацію, пов'язану з певними проблемами і ризиками;

- Росія потребує часу і грошових ресурсів, щоб продовжувати військову кампанію в Сирії. А також, зважаючи на останні події в САР (використання забороненої хімічної зброї, й намагання Росії заперечити факт здійснення атаки¹²) країні необхідно домогтися міжнародного схвалення своїх дій в Сирії.

Більше того, Лівія має в десять разів більшу за площею територію ніж Сирія. Ця країна знаходиться на африканському континенті. З півночі і з півдня Лівію не оточують держави, на які можна чинити тиск для ізоляції країни. Повстанці жодного разу не стикалися з серйозними регіональними силами. У Лівії немає інфраструктурних об'єктів (подібного Хмейміму¹³), на яких Росія може зміцнити свої позиції всередині країни. Крім того, в Лівії немає проросійськи налаштованих лідерів, за винятком Халіфи Хафтара, який між іншим навіть в порівнянні з Башаром Асадом не користується авторитетом.

Дислокування Російською Федерацією своїх сил неподалік кордону Лівії може свідчити про наміри РФ до певних активних дій. Видається можливим виокремити декілька варіантів для розуміння цієї ситуації:

- По-перше, РФ прагне продовжити відродження свого статусу як глобальної держави. А це включає і обмеження впливу США, і участь у вирішенні криз;

- По-друге, РФ хоче відновити мережу держав-клієнтів на Близькому Сході і в Північній Африці. Грубо кажучи, монетизувати «боротьбу з тероризмом» за рахунок баз і вигідних контрактів на закупівлю російського озброєння, а також освоєння родовищ нафти і газу та будівництва транспортної інфраструктури.

¹² Syria 'chemical attack': What we know, 2017. URL: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-39500947> (Last accessed: 19.05.2017).

¹³ Хмеймім – аеропорт, розташований в 25 кілометрах на південь від головного портового міста Сирії Латакія на Середземному морі. З 2015 року на аеродромі розміщена Авіаційна група ВПС Росії в Сирії, яка бере участь у військовій операції Росії в Сирії і російський Координаційний центр з примирення ворогуючих сторін на території САР.

До речі, економічний вимір питання справді існує. Так, Ігор Сечин, голова державної російської «Роснефти» – енергетичного гіганта, і близький соратник В. Путіна, зустрівся в лютому поточного року з главою державної нафтової компанії Лівії Мустафою Саналлата. Вони домовилися про співпрацю у відновленні зруйнованого війною енергетичного сектора країни¹⁴. Лівія займає перше місце в Африці щодо наявності нафтових ресурсів – до початку громадянської війни 2011 р. видобувалося 1,65 млн барелів на день, більшість з яких експортувалася в Європу¹⁵. Окрім того не варто забувати, що війська Халіфи Хафтара контролюють більшу частину території, де зосереджені основні запаси лівійської нафти. Саме в лівійську енергетичну галузь були спрямовані російські інвестиції до 2011 р.

Не менш важливим є те, що Лівія є одним з основних пунктів уздовж центрального середземноморського маршруту, через які мігранти досягають Європи. За даним Європейського Союзу, 90% усіх мігрантів до Європи сьогодні потрапляють через Лівію¹⁶. Завдяки більш тісним зв'язкам в Лівії, Москва може використовувати масову міграцію як важіль впливу на європейську позицію.

Так чи інакше, але сценарій того, що Росія розпочне активні дії у Лівії, незважаючи на відмінну від Сирії ситуацію, потрібно теж розглядати. Можна стверджувати, що в разі якщо РФ почне військове втручання в Лівію після Сирії під приводом боротьби з ІДІЛ, то баланс сил, що склався в східному Середземномор'ї може кардинально змінитися. Якщо Росія вирішить втрутитися в лівійський конфлікт, це поставить команду Д. Трампа в досить складне становище. Адже США витратили багато грошей і часу на підтримку уряду в Тріполі. Більш того, США і спеціальні війська союзних

¹⁴ Russia increases involvement in Libya by signing oil deal, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/21/russia-increases-involvement-libya-signing-oil-deal-rosneft> (Last accessed: 19.05.2017).

¹⁵ BP Statistical Review of World Energy (June 2011), 2011. URL: https://web.archive.org/web/20120530084853/http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/oil_section_2011.pdf (Last accessed: 19.05.2017).

¹⁶ Joint Communication To The European Parliament, Migration on the Central Mediterranean route Managing flows, saving lives, 2017. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20170125_migration_on_the_central_mediterranean_route_-_managing_flows_saving_lives_en.pdf (Last accessed: 19.05.2017).

сил тісно співпрацювали з лівійськими угрупованнями (такими як аль-Баньян, аль-Марсус), що підтримували уряд в Тріполі, в рамках успішної контртерористичної операції «Odyssey Lightning», що дозволила витіснити бойовиків «Ісламської держави» з Сирту минулого року¹⁷.

Підтримка уряду в Тріполі вимагатиме від США передислокування частини своїх військових до Лівії. Досить численний американський військовий контингент в Лівії, можливо, допоможе запобігти російській інтервенції, проте таке рішення викличе супротив всередині США, про що свідчать антивоєнні протести, що пройшли після ракетного удару по авіабазі в Сирі¹⁸. Тому, інтервенція малого масштабу є більш правдоподібним варіантом.

Більш того, відкриті дії проти союзника Росії покладуть край спробам розпочати перезавантаження російсько-американських відносин, про що неодноразово говорив Дональд Трамп під час президентської гонки, й на що Білий дім, мабуть, все ще сподівався до нещодавньої ескалації, спричиненою використанням хімічної зброї в Сирії. Швидше за все, зіткнення Росії і США в Лівії остаточно покладе край спробам Д. Трампа і В. Путіна порозумітися.

Основний ризик полягає в тому, що США і їх союзники можуть в кінцевому рахунку виявитися «не при справах», поки Росія буде зміцнювати позиції чергового диктатора в регіоні і розширювати зону свого впливу вздовж південних кордонів НАТО. Або ж план Вашингтону є більш хитрим – США дозволяють Росії зануритися і загрузнути в болоті під назвою «Близький Схід» і «Лівія», щоб остаточно зникнути в ньому у найближчому майбутньому. Все це стає ще більш зрозумілим, коли ми співставимо це із заявами Дональда Трампа, що Америка зазнала витрат на суму шість трильйонів доларів з моменту її втручання на Близький Схід, так і не досягнувши своїх цілей.¹⁹

¹⁷ US military ends anti-IS operation in Libya's Sirte, 2016. URL: http://www.dw.com/en/us-military-ends-anti-is-operation-in-libyas-sirte/a-36853240migration_on_the_central_mediterranean_route_-_managing_flows_saving_lives_en.pdf (Last accessed: 19.05.2017).

¹⁸ В Нью-Йорке прошли акции протеста против ракетного удара США по Сирии, 2017. URL: <https://russian.rt.com/world/news/376609-ssha-protest-udar-siriya> (Последний доступ: 19.05.2017).

¹⁹ Washington Spent \$6 Trillion in Middle East Instead of Rebuilding US, 2016. URL: <https://sputniknews.com/us/201609271045730771-washington-spent-six-trillion-instead-rebuilding-us> (Last accessed: 19.05.2017).

Європейський Союз, який ще донедавна підтримував Уряд Національної Єдності, в кінці березня 2017 р. заявив про свою підтримку Палати Представників, а відтак і Халіфи Хафтара²⁰. Так, ЄС стурбований подіями, що вирують неподалік його кордонів, а найбільшу небезпеку для Євросоюзу, зокрема для Італії, становить потік нелегальної міграції та контрабанди. Корекція позиції Брюсселя зумовлена тим, що Халіфа Хафтар, на думку ЄС, може стати консолідуючим гравцем у конфлікті, адже його сили є найбільш дієвими та ефективними, адже контролюють більшу частину території Лівії. З іншої сторони, підтримка Євросоюзом Хафтара, який має тісні контакти з політичним керівництвом Росії може слугувати бажанням пошуку майданчика для взаємовідносин між ЄС та РФ.

Можна підсумувати, що дислокування частини російських військових на кордоні з Лівією може стати першим кроком у реалізації планів Росії з втручання у лівійський конфлікт. Наразі, Лівійська Національна Армія Халіфи Хафтара підтримується політичним керівництвом Російської Федерації, тому остання має серйозні важелі впливу на ситуацію в Лівії. Мотиви РФ для своєї участі у конфлікті, передусім, геополітичні – відновлення свого впливу в регіоні Північної Африки та Близького Сходу, та економічні – укладення контрактів між енергетичними гігантами Росії та Лівії. Можна спрогнозувати, що втручання Росії у конфлікт означатиме зміну балансу сил у регіоні та вимагатиме відповідної реакції з боку західних країн, насамперед США. Тим не менше, схоже, що зараз РФ зайняла вичікувальну позицію. Цілком ймовірно, що військова інтервенція Росії стане реальністю.

²⁰ ЕС хочет отнять у Москвы генерала Хафтара, 2017. URL: <http://kolokolrussia.ru/geopolitika/es-hochet-otnyat-u-moskv-general-a-haftara> (Последний доступ: 19.05.2017).

Кукалець Оксана,

науковий керівник – Сидорук Т.В., доктор політичних наук, професор

СПІВРОБІТНИЦТВО КИТАЮ ТА САУДІВСЬКОЇ АРАВІЇ У 2012 – НА ПОЧАТКУ 2017 РР.

У роботі розглядається розвиток китайських-саудівських відносин протягом 2012 – на початку 2017 рр. Здійснено комплексний аналіз співробітництва у політичній, енергетичній, економічній та військовій галузях. Виокремлено основні тенденції, що визначатимуть двосторонню співпрацю у майбутньому.

Ключові слова: Китай, Саудівська Аравія, «Один пояс і один шлях», енергетичне співробітництво.

China-Saudi Arabia relations in 2012 – beginning of 2017 were analyzed in this paper. Complex analysis of political, energy, economic, and military cooperation was conducted. Main tendencies that will determine the future bilateral cooperation were marked.

Key words: China, Saudi Arabia, One Belt, One Road, energy cooperation.

Китайсько-саудівське співробітництво має відносно нетривалу історію. Саудівська Аравія – перша країна, яка встановила дипломатичні відносини із Китаєм ще у 1939 р. У 1946 р. було підписано китайсько-саудівський Договір про дружні стосунки, однак із приходом до влади комуністів відносини між двома країнами було розірвано. Неофіційні контакти між державами існували ще з 1979 р., однак лише у 1990 р. відбулося відновлення дипломатичних відносин Китаю із Саудівською Аравією¹.

Прихід п'ятого покоління лідерів Китаю до влади у 2012 р. продовжив попередню політику розвитку відносин із країнам Близького Сходу. Вперше було вироблено окрему стратегію Китаю щодо його політики у регіоні, яка охоплює співробітництво не лише в енергетичній сфері, а й розбудову політичних та військових відносин. У 2013 р. Сі Цзіньпін висунув ініціативу «Один пояс і один

¹ Кононенко М. Г. Реалізація зовнішньополітичної стратегії КНР в регіоні Перської затоки. *Actual problems of international relations*. Resease 124 (part 1). 2015. С. 6.

шлях» як проект спільного економічного поясу Шовкового шляху і Морського Шовкового шляху XXI ст., до якої було включено і Саудівську Аравію². Саме тому питання розвитку китайсько-саудівського співробітництва на сучасному етапі потребує уваги.

Дослідження питання китайсько-саудівського співробітництва здійснювали М. Г. Кононенко, М. Клементьєв, Чен Айжу, Н. аль Тамімі, А. Діапола, Цоу Джиціан, А. Панда, Б. Бланчард, та Дж. Перлез.

У роботах перерахованих вище дослідників аналізуються окремі напрямки двостороннього співробітництва між країнами, як от політичний, енергетичний, військовий чи інші, при цьому відсутній комплексний аналіз китайсько-саудівського співробітництва, у якому було б враховано результати останньої зустрічі на найвищому рівні, яка відбулася у Пекіні у березні 2017 р.

Отже, головним завданням статті є аналіз стану двосторонніх відносин між Китайською Народною Республікою та Королівством Саудівська Аравія протягом 2012 – на початку 2017 рр., а саме політичного, енергетичного, економічного та військового співробітництва між країнами.

На сучасному етапі в основі китайського-саудівського співробітництва лежить декілька головних факторів:

- Саудівська Аравія історично є надійним партнером із постачання енергоносіїв;
- королівство є найбільшим світовим експортером нафти із можливістю видобувати до 12 млн. барелів в день;
- близько 17% із розвіданих світових запасів нафти залягають у Саудівській Аравії, і близько 50% із цих запасів знаходяться на Близькому Сході;
- Саудівська Аравія є найбільшою економікою серед арабських країн та входить до G20;
- королівство відіграє лідируючу роль в ОПЕК³.

Отже, Саудівська Аравія є багатою на енергетичні ресурси країною та впливовим актором у регіоні.

Після смерті короля Саудівської Аравії у 2015 р. та зростання нестабільності у Ємені відносини між країнами перебували у стані

² Чжан Сіюнь «Один пояс – один шлях». 24 квітня 2015. URL: <https://gazeta.dt.ua/international/odin-poyas-odin-shlyah-.html> (дата звернення 08.05.2017).

³ Al-Tamimi, N. China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance? Discussion Paper. Durham University, HH Sheikh Nasser Al-Sabah Programme, Durham, 27 June 2012. P. 3.

очікування. У 2015 р. планувався візит Сі Цзіньпіна до Саудівської Аравії, однак його було перенесено на 2016 р., що співпало із припиненням міжнародних санкцій проти Ірану. Крім того, незважаючи на те, що у Саудівській Аравії було вбито відомого шіїтського духовного лідера незадовго до візиту Сі, китайський лідер не акцентував увагу на суперечках у відносинах між КСА та Іраном, а продемонстрував прагматичність і бажання розвивати економічні відносини, незважаючи на непорозуміння⁴. Отже, візит Сі до Саудівської Аравії став свідченням прагнення країни розвивати співробітництво із багатьма країнами регіону, керуючись в першу чергу інтересами Китаю.

Візит до Саудівської Аравії був частиною Близькосхідного турне Сі Цзіньпіна до якого також увійшли Єгипет та Іран. Під час візиту відносини між двома країнами офіційно було переведено на рівень усестороннього стратегічного партнерства⁵. У ході зустрічей керівники країн підписали 14 двосторонніх договорів. Сторони порушили питання про спільне будівництво ядерного реактора у Саудівській Аравії, що значною мірою викликано розвитком іранської ядерної програми, а також зростанням загальної нестабільності в регіоні. Обидві країни підкреслили важливість дотримання резолюції ООН по Сирії, припинення зіткнень в країні, ліквідації «Ісламської держави» в Іраку та відновлення порядку і стабільності у Лівії⁶. Крім того, відбулося обговорення реалізації ініціативи «Економічного поясу Нового Шовкового шляху» та «Морського Шовкового шляху 21 століття». Для забезпечення активного співробітництва Сі та Аль Сауд домовилися про створення високої двосторонньої комісії⁷. Отже, відносини між двома країнами було переведено на новий рівень.

⁴ Perlez J. President Xi Jinping of China Is All Business in Middle East Visit. *New York Times*. Jan. 30, 2016. URL: <https://www.nytimes.com/2016/01/31/world/asia/xi-jinping-visits-saudi-iran.html> (Last accessed 08.05.2017).

⁵ Инициатива «Пояс и путь» содействует реализации саудовской программы «Взгляд королевства 2030» – посол Саудовской Аравии в КНР. Анггенство Синьхуа. 03.15.2017. URL: <http://russian.cri.cn/3060/2017/03/15/1s599022.html> (последний доступ 08.05.2017).

⁶ Чен Айжу Саудовская Аравия стала основным поставщиком нефти в Китай в феврале. *Reuters*. 23 марта 2017. URL: <http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRUKBN16U0R6-ORUBS> (последний доступ 08.05.2017).

⁷ Климентьев М. Ближневосточный тур Си Цзиньпина – десятки соглашений, новые партнеры. Риа новости, 2016. URL: <https://ria.ru/world/20160123/1363961791.html> (последний доступ 08.05.2017).

15-18 березня 2017 р. відбувався перший в історії двостороннього співробітництва офіційний візит короля Саудівської Аравії Сальмана бен Абдель Азіз Аль Сауда у Китай. У ході зустрічі було підписано двосторонні договори на загальну суму більше 65 млрд. доларів⁸. Важливо підкреслити те, що вперше відбулася ситуація, коли новий монарх не відвідав спочатку Вашингтон для того, щоб посилити співробітництво із США, а відправився у поїздку країнами Азії: Малайзією, Індонезією, Японією і Китаєм. Цей вчинок підкреслив негативне ставлення Саудівської Аравії до нової політики Д. Трампа, яка відходить від ідей глобалізму, а надає пріоритет національним інтересам⁹. Отже, відбувається зміна зовнішньополітичних пріоритетів Саудівської Аравії.

Енергетичне співробітництво займає ключове місце у китайсько-саудівських відносинах. Ще у 2002 р. Саудівська Аравія стала головним постачальником нафти для КНР¹⁰. Варто зауважити, що Китай був енергетично незалежною країною до 1993 р., однак у зв'язку із швидким економічним розвитком країна розпочала імпортувати енергоресурси. На сьогодні Китай є другим в світі найбільшим споживачем енергоносіїв після США, який споживав 9,5 млн. барелів нафти в день у 2012 р. Країна здатна забезпечити себе лише на 44% необхідних енергоресурсів. Згідно із прогнозами Міжнародного енергетичного агентства у 2030 р. КНР стане найбільшим споживачем енергоресурсів в світі, а у 2035 р. – споживатиме 15 млн. барелів в день¹¹. Саме тому Китай приділяє значну увагу імпорту енергоносіїв із Саудівської Аравії.

У січні 2012 р. було досягнуто домовленості між саудівською державною компанією Saudi Aramco та китайською Sinopet про будівництво нафтоперегінного заводу в Янбу, який перероблятиме 400,000 барелів нафти за добу, що стало найбільшим китайським інвестиційним проектом у нафтову промисловість Саудівської

⁸ Инициатива «Пояс и путь» содействует реализации саудовской программы «Взгляд королевства 2030». Там же.

⁹ Panda A. What King Salman seeks in Asia. *Aljazeera*. 1 March 2017. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/02/saudi-king-salman-seeks-asia-170228095334605.html> (Last accessed 08.05.2017).

¹⁰ Кононенко М. Г. Реалізація зовнішньополітичної стратегії КНР в регіоні Перської затоки. С. 32.

¹¹ Al-Tamimi N. China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance? P. 2.

Аравії¹². Під час офіційного візиту Сі Цзіньпіна до КСА у 2016 р. відбувся урочистий запуск заводу¹³. У 2012 р. Saudi Aramco також створила окремий відділ Aramco Asia із штаб-квартирою у Пекіні, що підтверджує значення азійського напрямку зовнішньої політики Саудівської Аравії та особливу роль Китаю у ньому¹⁴. Отже, відбувається тісна співпраця між державними нафтовидобувними компаніями КСА і КНР.

Смерть короля Саудівської Аравії у січні 2015 р. призвела до зростання ціни на нафту до 50 дол. За барель, що спонукало Китай шукати інших партнерів. Як наслідок у 2015 р. частка імпортованої саудівської нафти скоротилася із 19% до 16%, а частка російської нафти зросла з 9% до 11%¹⁵. Протягом 2015–2016 рр. відбувалося подальше зростання частки російської нафти експортованої у Китай. Головною перевагою російської нафти окрім географічної близькості до Китаю стало те, що російські компанії заключали контракти із нафтовими компаніями, які не є державною власністю, що дозволяє їм проводити більш активну політику на ринку. При цьому Saudi Aramco у більшості орієнтується на великі довготермінові контракти із великими нафтопереробними компаніями¹⁶. Отже, у зв'язку із політичними змінами у Саудівській Аравії частка нафти, імпортованої із Російської Федерації до КНР зросла.

У лютому 2017 р., згідно з даними Головного митного управління Китаю, Саудівська Аравія знову стала найбільшим постачальником нафти у КНР із обсягами у 1,24 млн. барелів на добу, при цьому Російська Федерація стала другою країною-експортером із

¹² Энергетическое сотрудничество между Китаем и Саудовской Аравией не ограничивается лишь покупкой и продажей сырья. «Восток России», 2016. URL: <http://www.eastrussia.ru/news/energeticheskoe-sotrudnichestvo-mezhdu-kitaem-i-saudovskoy-araviey-ne-ogranichivaetsya-lish-pokupkoy/> (последний доступ 08.05.2017).

¹³ Климентьев М. Ближневосточный тур Си Цзиньпина – десятки соглашений, новые партнеры. Риа новости, 2016. Там же.

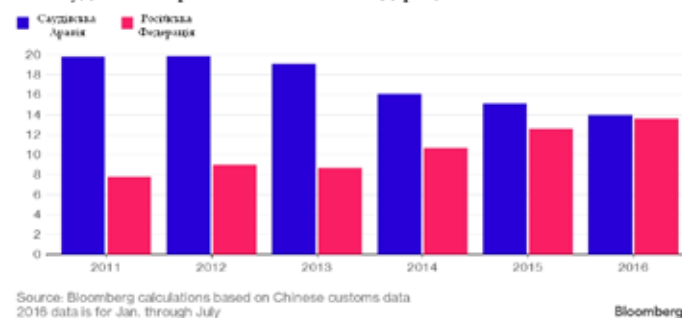
¹⁴ Zhiqian Zou. Oil and Beyond: Sino-Saudi Strategic Economic Relationship. *International Journal of African and Asian Studies*. Vol. 16. 2015. P. 50.

¹⁵ Китай отказывается от нефти Саудовской Аравии. 23 января 2015. URL: <http://www.vestifinance.ru/articles/52293> (последний доступ 08.05.2017).

¹⁶ Dipaola A. Saudi Arabia Holds China Market Share Lead on Record Oil Output. *Bloomberg*. 24 August 2016. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-24/saudi-arabia-holds-china-market-share-lead-on-record-oil-output> (Last accessed 08.05.2017).

1,12 млн. барелів¹⁷. За результатами візиту Саудівського короля у Пекін у березні 2017 р. сторонами було домовлено постійно збільшувати об'єми поставок нафти у Китай у найближчі роки. Крім того, у ході зустрічі порушувалося питання можливого продажу частини акцій державної компанії Saudi Aramco, при цьому китайський капітал продемонстрував високу зацікавленість у такій можливості¹⁸. Отже, Саудівська Аравія знову стала першим експортером нафти на китайський ринок.

Співвідношення експортованої нафти із Саудівської Аравії та Російської Федерації в Китай

Крім того, сторони розвивають спільні наукові дослідження у нафтовидобувній галузі. Так, у вересні 2015 р. китайська компанія «Хуавей», Saudi Aramco і Університет нафти і корисних копалин ім. короля Фахта спільно заснували Інноваційний центр, який відкрився у східній провінції Саудівської Аравії Дахран. Центр працюватиме над виробленням і надання інформаційно-комунікаційних технологічних рішень для нафтогазової промисловості¹⁹. Отже, КНР і Саудівська Аравія спільними зусиллями намагаються розвинути нафтопромислову галузь.

У першій половині 2017 р. саудівські і китайські компанії підписали 21 договір, які включають інвестиції у нафтові та нафто-

¹⁷ Чен Айжу. Саудовская Аравия стала основным поставщиком нефти в Китае в феврале. Там же.

¹⁸ Blanchard B. China, Saudi Arabia eye \$65 billion in deals as king visits. *Reuters*. Mar. 16, 2017. URL: <http://www.reuters.com/article/us-saudi-asia-china-idUSKBN16N0G9> (Last accessed 08.05.2017).

¹⁹ Энергетическое сотрудничество между Китаем и Саудовской Аравией не ограничивается лишь покупкой и продажей сырья. Там же.

хімічні підприємства, співробітництво із розвитку відновлювальних джерел енергії та електронної комерції. Китайська державна корпорація Nongco домовилася про розбудову нафтопереробного і хімічного заводу у Паньцзині, провінція Ляолін, спільно із саудівськими партнерами. Між саудівською корпорацією SABIC і китайською Sinopet було досягнуто домовленостей про будівництво нафтохімічних заводів у Китаї та Саудівській Аравії, при цьому уже діє спільне підприємство подібного роду у Тяньцзині²⁰. Отже, країни планують реалізовувати спільні проекти в енергетичній галузі у майбутньому.

КНР та КСА розвивають тісні економічні відносини. Ще у 2011 р. Китай став першим торговельним партнером Саудівської Аравії, змістивши із цієї позиції США²¹. Крім того, Саудівська Аравія відіграє важливу роль у розбудові ініціативи «Один пояс і один шлях», яка була висунута КНР. Зрозуміло що, основний акцент у ініціативі робиться на економічне співробітництво, а тому підтримка із боку Саудівської Аравії як впливового регіонального лідера, дозволить розвинути торгіву, енергетичну, транспортну, інвестиційну та фінансову співпрацю не лише із Саудівською Аравією, а й іншими країнами у межах ініціативи²². Отже, обидві країни демонструють зацікавленість у розбудові нового формату економічного співробітництва.

Протягом останніх п'яти років країни співпрацювали і у військовій галузі. З 10 по 25 жовтня 2016 р. в Китаї відбулися спільні антитерористичні навчання із військовими підрозділами Саудівської Аравії²³. У березні 2017 р. саудівський Науково-технічний кластер ім. короля Абдул-Азіза і китайська корпорація China Aerospace Science and Technology Corporation підписали договір, згідно із яким на території Саудівської Аравії буде побудовано завод із виробництва безпілотників СН-4. Підприємство також здійснюватиме їхнє технічне обслуговування для всіх країн Близького Сходу.

²⁰ Blanchard B. China, Saudi Arabia eye \$65 billion in deals as king visits. At the same source.

²¹ Al-Tamimi. China Saudi Arabia relations: economic partnership or strategic alliance? P. 18.

²² Zhiqian Zou. Oil and Beyond: Sino-Saudi Strategic Economic Relationship. P. 53.

²³ Саудовская Аравия и Китай впервые провели совместные военные учения. 27 октября 2016. URL: <https://eodaily.com/ru/news/2016/10/27/saudovskaya-araviya-i-kitay-vervye-proveli-sovmestnye-voennye-ucheniya> (последний доступ 08.05.2017).

Саудівська Аравія вже використовує ці пристрої, однак планує збільшити їхню кількість²⁴. Отже, незважаючи на те, що військове співробітництво є найменш розвиненим у китайсько-саудівських відносинах, а США є головним партнером КСА у цій сфері, КНР та КСА заохочують реалізацію спільних проект та ініціатив.

Під час виступу у Каїрі, штаб квартирі ЛАД, у січні 2016 р. Сі Цзіньпін заявив, що основний шлях для вирішення суперечностей у близькосхідному регіоні – діалог, для вирішення важких проблем – пришвидшення розвитку, при виборі шляху розвитку – відповідність реаліям у країні. Він повідомив, що КНР «не намагається знайти ставлеників на Близькому Сході», а прагне розвивати мир та діалог, не намагається встановити сферу впливу, а прагне знайти партнерів, які б приєдналися до ініціативи «Один пояс, один шлях»²⁵. Такого роду заява свідчить про бажання встановлення стабільності у близькосхідному регіоні, а також налагодження дружніх відносин із багатьма країнами, не оцінюючи при цьому їхній політичний режим. Звідси випливає те, що Китай й надалі розвиватиме відносини як з Саудівською Аравією, так і з Іраном.

Отже, протягом 2012 – початку 2017 рр. китайсько-саудівські відносини перейшли на новий рівень. Із 2016 р. відносини між країнами розвиваються в межах усестороннього стратегічного партнерства. У 2015–2016 рр. Саудівська Аравія поступилася власною першістю як головний постачальник нафти до КНР, однак у 2017 р. вона знову відновила свою позицію.

Країни намагаються розширити співробітництво за рамки виключно енергетичного співробітництва і підтримують розвиток відносин у політичній, економічній, науковій та військовій галузях. Головною ініціативою, у рамках якої відбуватиметься двостороннє співробітництво, є «Один пояс, один шлях». Життєздатність, процес, механізми її реалізації та результати стануть головними у дослідженні китайсько-саудівських відносин у майбутньому поряд із енергетичним співробітництвом.

²⁴ Китай построит в Саудовской Аравии завод по выпуску беспилотников. 29 марта 2017. URL: <https://lenta.ru/news/2017/03/29/saudrones/> (последний доступ 08.05.2017).

²⁵ Ван И. Диалог, сотрудничество и развитие – Ван И о визите председателя КНР в Саудовскую Аравию, Египет, Иран и штаб-квартиру ЛАГ. Ангелство Сяньхуа. 24 января 2016. URL: http://russian.news.cn/2016-01/24/c_135040726.htm (последний доступ 08.05.2017).

Рудика Валерія,
науковий керівник – Корнійчук Л.В., кандидат історичних наук, старший викладач

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА ТА ЛИТОВСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

У статті проаналізовано відносини між Республікою Польщею та Литовською Республікою, а саме їх проблеми та перспективи з моменту визнання Польщею незалежності Литовської Республіки в 1991 р. до 2016 року. Виокремлено головні проблеми польсько-литовської співпраці та запропоновано перелік дій, які допомогли б усунути ці перешкоди.

Ключові слова: Республіка Польща, Литовська Республіка, польсько-литовські відносини, проблеми, перспективи, національні меншини.

The article examines the relations between the Republic of Poland and the Republic of Lithuania, particularly, their difficulties and perspectives from the date of recognition of Lithuania's independence in 1991 to 2016 by Poland. The main problems of the Polish-Lithuanian cooperation are highlighted in the article. Also, the list of actions that would help to eliminate these difficulties is suggested.

Key words: the Republic of Poland, the Republic of Lithuania, the Polish-Lithuanian relations, difficulties and perspectives, ethnic groups.

Постановка проблеми. Потреба у співпраці між Польщею та Литвою зумовлена насамперед їх територіальною близькістю, наявністю спільної історії, спільними інтересами та схожими менталітетами. Неоднозначність і непостійність співробітництва Республіки Польщі та Литовської Республіки потребує виокремлення головних проблем у їхніх відносинах і прогнозування головних аспектів співробітництва в найближчі роки.

Стан наукової розробки теми. Дослідженням сучасних польсько-литовських відносин присвятили свої праці різні дослідники, здебільшого польські та литовські історики й економісти. У цій дослідницькій роботі були взяті до уваги праці таких вчених: К. Сидоркевича, Г. Кретинин, А. Пуксто, Я. Видатського, О. Бабакова, А. Фуксіевич, О. Волович та ін. Проаналізувавши наукові

праці різних дослідників, ми з'ясували, що проблеми й перспективи співпраці Польщі й Литви недостатньо досліджені.

Мета статті: дослідити головні проблеми, які перешкоджають розвитку польсько-литовських стосунків і запропонувати можливі перспективи подальших відносин.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на доволі успішне співробітництво Польщі й Литви у різних галузях упродовж понад двадцяти років, у відносинах між цими державами існує чимало проблем. Деякі з них потребують вирішення ще з часів становлення дружніх двосторонніх стосунків. Науковці відзначають, що польсько-литовські відносини завжди були прагматичними, але приносили користь обом державам. Однак, останніми роками проблеми, які давно потребували вирішення, почали гостро нагадувати про себе, тож не дивно, що Польща й Литва час від часу демонструють досить вороже ставлення один до одного¹.

Найголовніша й найболісніша проблема в польсько-литовських відносинах – проблема національних меншин, зокрема польської меншини в Литві. Перші непорозуміння в польсько-литовських відносинах з'явилися на межі 2008 і 2009 років, коли відбувся процес упровадження в Литві карти поляка, що викликало негативну реакцію з боку литовських націоналістів. Крім того, виникли проблеми між польським нафтовим концерном «Орлен» та литовською владою². У травні 2009 р. відбулися ХІХ Збори представників Сейму і Сенату Польської Республіки та Сейму Литовської Республіки. Країни підбивали підсумки двосторонньої співпраці з нагоди чергової річниці підписання договору про співпрацю. Захід відбувався на визначену тему: «П'ятнадцять років Договору між Польською Республікою та Литовською Республікою. Що далі?» Крім поглиблення співпраці в галузі європейської безпеки, зокрема енергетичної, та важливості політики сусідства ЄС щодо східно-європейських держав, йшлося також і про те, що Литва не виконала зобов'язання, яке стосувалося національних меншин, що навіть було однією з умов вступу країни до ЄС. Польська сторона наголошувала на тому, що такий стан речей може перешкоджати співпраці; і поляки, і литовці вказували на проблемне становище польської

¹ Кретинин Г. В. Современный польско-литовский конфликт в контексте проблемы польского национального меньшинства в Литве. 2013. № 1. С. 42–58.

² Sidorkiewicz K. Polska i Litwa w latach 2009-2013: dobre czy trudne sąsiedztwo? Przegląd Wschodnioeuropejski. 6/2. 2015. S. 69–84.

меншини в Литві і литовської в Польщі, але більшість звинувачень була спрямована проти Литви³.

Поляки вкотре порушили питання повернення земель у Вільнюсі та на Віленщині полякам, польської освіти, двомовного написання назв вулиць, використання польської мови як регіональної тощо в регіонах проживання поляків. Станом на 2012 рік ситуація тільки погіршувалася: майже ніяких кроків назустріч полякам литовська сторона не зробила, хоча країни працювали над зміною системи освіти польських меншин у Литві.

У 2013 році відбулася зустріч очільника МЗС Литви Л. Лінквічюса з Сікорським, востаннє така подія до цього відбулася в 2009 році. Польська сторона наполягала на розв'язанні проблем польської меншини в Литві. Упродовж 2013 року велися активні переговори про вирішення проблем литовських поляків, проте це не дало істотних результатів. Відносини країн у інших галузях розвивалися успішно⁴.

Обидві країни давали одна одній чимало обіцянок: Литва повинна була нормалізувати ситуацію з польською національною меншиною, а Польща – допомогти Литві практично втілити проект побудови «стовпової» дороги з Литви до ЄС через свою територію. Однак, жоден із транспортних, енергетичних чи комунікаційних проектів не були реалізовані станом на 2013 рік⁵.

Ян Видацький у своїй публікації «Польща-Литва: Що далі?» критично оцінює дії польської влади щодо Литви. По-перше, ніхто не має права вказувати литовцям, як їм писати прізвища й імена в своїй державі, в чому литовців підтримав і міжнародний суд; до того ж, якщо сама польська меншина не виявляє особливого зацікавлення цим питанням. По-друге, Польща надто упереджено реагує на будь-яку інформацію про утиски поляків у Литві: щоб Польща почала втручатися в справи Литви, достатньо комусь із литовських поляків заявити, що їх права порушують, у той час як за нормальних обставин, Польща мала би право якось реагувати на

³ Sidorkiewicz K. Polska i Litwa w latach 2009-2013: dobre czy trudne sąsiedztwo? S. 69–84.

⁴ Dni Litwy w Polsce. URL: <http://culture.pl/pl/wydarzenie/dni-litwy-w-polsce> (дата звернення: 07.05.2017).

⁵ Pukšto A., Karpavičiūtė I., Norkevičius M. The Dynamics of Lithuanian-Polish Strategic Partnership. Lithuanian annual strategic review 2013–2014. 2014. Vol. 12. S. 115–149.

це лише після публічних протестів польської меншини в Литві й ігнорування Литвою їхніх вимог.

Загалом, зауважує автор, поляки розглядають Литву як «близьке зарубіжжя», що дає їм більше прав втручатися у внутрішні справи країни, тиснути на неї, ніж на «далеке зарубіжжя». При цьому, і в Польщі, і в Литві ситуація з меншинами майже однакова, тільки те, що поляки вважають нормальним щодо польських литовців, вони вважають неприйнятним з боку Литви щодо литовських поляків⁶.

Дослідниця Р. Меньковська-Норкене вважає, що спочатку варто вирішити історичні непорозуміння, адже питання історичної пам'яті теж стоїть дуже гостро. «Є люди, які вважають, що ми спочатку маємо налагодити бізнес-співробітництво, прагматичні питання, але як на мене, історична площина має бути першою. Це поліпшить атмосферу на переговорах»⁷.

Зважаючи на оцінки литовських і польських експертів і на аналіз двостороннього співробітництва, можна стверджувати, що жорсткі висловлювання політиків Польщі та Литви високого рівня на адресу один одного не впливає на практичне двостороннє співробітництво. Проте це створює несприятливе тло для двосторонніх відносин і сприяє ескалації конфлікту, штучного чи реального⁸. «До кінця 2013 р. литовська й польська політична риторика нормалізувалася, адже Варшава пообіцяла не нагнітати питання національної меншини під час литовського головування в ЄС. Після закінчення литовського головування відносини знову стали натягнутими, але поглиблення кризи в Україні та збільшення російської загрози регіональної та європейської безпеки «загасили» суперечки між литовськими й польськими політиками, доводячи свою абсурдність і несумісність із реальним змістом і якістю двостороннього співробітництва»⁹. Російська загроза посприяла зміцненню литовсько-польської співпраці й допомогла розкрити й мобілізувати ре-

⁶ Выдацкий Я. Польша-Литва: Что дальше? Новая Польша. URL: <http://novpol.org/ru/Hk9LSOfDiW/POLShA-LITVA-ChTO-DALShE> (дата звернення: 07.05.2017).

⁷ Бабакова О. Відносини Польщі з Литвою: конфліктні питання, шанси на порозуміння. «Польське Радіо». URL: <http://www.polradio.pl/5/131/Artykul/102799> (дата звернення: 07.05.2017).

⁸ Vaščenkaitė G. Lithuanian-Polish relations after 2004: Good old cooperation in regretfully. Bad new wrapping. P. 73–105.

⁹ Vaščenkaitė G. Lithuanian-Polish relations after 2004: Good old cooperation in regretfully. Bad new wrapping. P. 105.

альний потенціал стратегічного партнерства. Варто зауважити, що міжнародна ситуація уже відігравала роль у польсько-литовській співпраці: зокрема, крім російської агресії в Україні, розпад Радянського Союзу. Нині ж відносини між Польщею та Литвою багато в чому залежатимуть від намагання Польщі налагодити хороші відносини з країнами Східної Європи, де, як і в Литві, є досить велика польська меншина.

Крім того, експерти відзначають, що попри зростання позитивного ставлення польського суспільства до Литви і навпаки, значна частина литовців і поляків після тривалих суперечок вороже налаштована щодо поляків і литовців відповідно, що теж чинить помітний вплив на міждержавні відносини¹⁰.

Важливою проблемою є застої в енергетичній співпраці. Так само як знадобилося два десятки років, аби розпочати приєднання Литви до європейської енергетичної системи, оскільки попри наявність коштів і документів на будівництво, поляки затягували цей процес, нині є затримки у завершенні цього приєднання, а також затримка із втіленням інших запланованих проектів у галузі енергетики¹¹.

Перешкоди в транскордонній співпраці існують різні. Передусім ідеться про проблеми правового характеру, які стосуються неконкретизованих повноважень для проведення співробітництва, недостатнього регулювання повноважень щодо вжиття заходів, згідно з міжнародним торговельним законодавством.

Крім того, йдеться про досить складні процедури отримання допомоги, нечіткість або відсутність регуляторної послідовності, нестабільність правил, відсутність відповідних міжнародних угод і угод про співпрацю. До інституційних бар'єрів для між кордонної співпраці належать: недостатньо розвинена система обміну інформацією, погана координація між установами під час співпраці, недостатня кількість і потужність прикордонних переходів, якість транспортної інфраструктури, наявність прикордонних переходів¹².

¹⁰ Fuksiewicz A., Łada A., Kucharczyk J., Side by side: How Poles and Lithuanians see one another. Summary. Warszawa. Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny «SIM». 18 s.

¹¹ Gwizdała J. P. Perspektywy rozwoju i współpracy euroregionalnej na wschodnim pograniczu Polski. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*. № 1. 2016. S. 655–664.

¹² Pukšto A., Karpavičiūtė I., Norkevičius M. The Dynamics of Lithuanian-Polish Strategic Partnership. *Lithuanian annual strategic review 2013–2014*. 2014. Vol. 12. S. 115–149.

Окремо слід виділити економічні перешкоди, до яких належить передусім асиметрія економічного та фінансового потенціалу, різні підходи до оподаткування імпортованих із Польщі та Литви товарів. Як уже йшлося раніше, польська сторона обкладає митом значно більший перелік литовських товарів, ніж Литва польських. Частково співпрацю ускладнює також і небажання литовських інвесторів вкладати гроші в польські підприємства, тоді як Польща не поспішає фінансувати ті литовські проекти, які зобов'язана фінансувати, відповідно до укладених договорів.

Однією з перешкод для співробітництва є незнання свого «сусіда», його мови й культури, різниця менталітетів та спільне історичне минуле, яке нагадує про себе в постійних претензіях Польщі на віленські землі як етнічні землі поляків та вимогах польської сторони щодо написання прізвищ та імен представників польської меншини.

З огляду на територіальну й ментальну близькість, схожість пріоритетів, взаємодоповнюваність економічних відносин та ін., співпраця Польщі й Литви є затребуваною і, як показав досвід, дуже продуктивною. І чим швидше ці країни вирішать спірні питання, тим динамічнішим та ефективнішим буде їхнє співробітництво.

Новим напрямом співпраці в галузі безпеки може стати робота в межах Балто-Чорноморського Союзу, ідея якого виникла ще на початку 1990-х рр., але у 2015 р. набула нового звучання, завдяки президенту Польщі А. Дуді, який неодноразово говорив про те, що хоче запропонувати створення партнерського альянсу держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів. Створення альянсу актуалізує проблему перетворення країн-учасниць на самостійних геополітичних суб'єктів, політика яких не тільки може не збігатися з поглядами Росії, але й відрізнятись від політики ЄС. Однак, зважаючи на російсько-український конфлікт, створення БЧС нині є надзвичайно актуальним¹³.

Перспективи співпраці Литви й Польщі залежать передусім від ставлення один до одного і його демонстрації на міжнародній арені. Так, польсько-литовські відносини можуть і далі тривати на відстані витягнутої руки – успішні прагматичні відносини переважно в галузі економіки та зміцнення безпеки й натягнуті, а часом і ворожі, взаємини у сфері культури, туризму тощо з огляду на невиріше-

¹³ Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації. *Борисфен Інтел*. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto> (дата звернення: 07.05.2017).

ну проблему національних меншин, вороже ставлення суспільств одне до одного. Країни можуть спробувати вирішити наявні проблеми, виконати домовленості і тоді їхні стосунки будуть ефективнішими, а їхній голос стане вагомим на міжнародній арені. Польща і Литва можуть ескалювати конфлікт, нагнітати атмосферу, доки остаточно не зіпсують відносини й не втратять усі здобутки останніх двох десятиліть.

Вирішення проблемних питань потребує насамперед діалогу. З одного боку, Польща й Литва мало не за кожної можливості обговорювали питання національних меншин, та це були або ствердження польської сторони, що за певний період нічого не зроблено для покращення становища литовських поляків, або відверті втручання високопосадовців Польщі у внутрішню політику Литви, або вимоги до литовської сторони. Литва, у свою чергу, сприймала такі дії негативно, ігнорувала заяви й вимоги Польщі.

Якщо Литва і Польща справді прагнуть порозуміння, то перспективи їх співпраці можуть бути доволі позитивними:

- представники влади обох країн змінять свою політичну риторику щодо один одного, демонструючи своє ставлення до Литви/Польщі як до рівного собі, перспективного, пріоритетного партнера; припинять ескалацію конфлікту;

- спробують порозумітися щодо гострих для обох держав історичних питань, щоб більше не повертатися до них;

- країни проводитимуть спільні заходи обговорення проблеми національних меншин як найбільш гострої перешкоди на шляху до двосторонньої співпраці у форматі конференцій, круглих столів, брифінгів, опитувань тощо. Під час цих заходів обидві держави обґрунтують свої вимоги, потреби й очікування, спробують порозумітися і прийняти компромісне рішення, напрацюють спільний план дій щодо вирішення проблеми і почнуть його втілювати;

- Польща і Литва вживатимуть більше заходів для ознайомлення один одного зі своєю культурою, мовою, традиціями: проводитимуть більше виставок, фестивалів, будь-яких інших мистецьких, наукових, туристичних заходів;

- держави створять більше можливостей для взаємодії своїх громадян, розширивши кількість транскордонних транспортних шляхів, додавши нові автобусні, залізничні та авіарейси;

- Польща і Литва створять ґрунтовну нормативно-правову базу для ефективної регуляції двосторонньої торгівлі, перетину кордону туристами тощо;

- вживатимуть відповідних заходів для зменшення рівня асиметричності взаємного товарообігу та покращення системи оподаткування ввізних товарів, що сприятиме поживленню польсько-литовської торгівлі, сприятиме розширенню асортименту ввізних товарів, допоможе підтримати економіку один одного;

- активно співпрацюватимуть у галузі безпеки та оборони, залучаючи до співпраці інші країни, зокрема країни Східної Європи, що дозволить сформувати потужну систему безпеки, яка зміцнить позиції Польщі і Литви у ЄС і в світі, дозволить протистояти натиску Росії;

- утілять проект Балто-Чорноморського альянсу, не просто створивши незалежну військову структуру для захисту власних територій та інтересів, а союз, який самостійно зможе взаємодіяти, наприклад, з США, незалежно від позиції ЄС чи з іншими країнами, незалежно від позиції НАТО;

- Польща і Литва більш активно підтримуватимуть одна одну інвестиційними внесками, підтримуватимуть проекти один одного та виявлятимуть взаємну прихильність;

- пріоритетними для інвестування стане не сфера виробництва, а сфера послуг та інноваційних технологій;

- налагодять співпрацю в галузі навколишнього середовища, що останніми роками стало одним із пріоритетних польсько-литовських аспектів співробітництва¹⁴;

- розвиватимуть інфраструктуру з метою пробудження не тільки взаємного інтересу поляків і литовців до Литви і Польщі, але й інших країн; створюватимуть спільні туристичні програми історичного та культурного спрямування тощо;

- налагодять ефективну систему обміну інформацією та взаємодії на інституціональному рівні.

Звичайно, досягти всього цього досить нелегко, та й це далеко не всі необхідні заходи, проте навіть просто виконавши найнеобхідніше і заплановане, вирішивши найбільш важливі, Польща і Литва можуть стати доволі впливовим тандемом у межах ЄС, що сприятиме їхньому економічному, культурному, безпековому розвитку.

Висновки. Хоча польсько-литовська співпраця й відзначається доволі високим рівнем продуктивності, проте іноді їх співпраці перешкоджає низка проблем, частина з яких потребує вирішення ще

¹⁴ Pukšto A., Karpavičiūtė I., Norkevičius M. The Dynamics of Lithuanian-Polish Strategic Partnership. Lithuanian annual strategic review 2013–2014. S. 115–149.

з часів становлення двосторонніх відносин. Найболіснішою і досі залишається проблема національних меншин, внаслідок чого польська сторона неодноразово була ініціатором конфліктних ситуацій із Литвою. Негативно впливає на відносини також і недостатній рівень обміну інформацією між державами, між кордонного транспортного сполучення, недосконалість нормативно-правової бази в галузі економіки тощо.

Проте співробітництво активно розвивається, і щоб інтенсифікувати цей розвиток держави повинні владнати непорозуміння. Передусім потрібно «відпустити» своє історичне минуле, детально його обговоривши на міждержавному рівні й пробачивши один одного; припинити публічні словесні випадки польських і литовських високопосадовців на адресу один одного; досягти компромісу в справі національних меншин.

Найперспективнішими для Польщі й Литви є такі галузі співпраці, як: безпека й оборона, туризм, енергетика, охорона навколишнього середовища. Якщо країнам вдасться створити потужну оборонну систему, не залежну від НАТО, врегулювати економічне співробітництво й покращити умови для двосторонньої співпраці на громадському рівні, а також налагодити хороші відносини із сусідніми державами, то їхній вплив на політичній арені стане значно вагомішим, а економіки будуть більш перспективними для іноземних інвесторів. Перспективами подальшого дослідження можна назвати аналіз та прогнози розвитку відносин між Республікою Польщею та Литовською Республікою, та вплив цих відносин на міжнародній арені.

Мушин Ірина,

науковий керівник – Корнійчук Л.В., кандидат історичних наук, старший викладач

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

У статті проаналізовано розвиток українсько-білоруських політичних відносин з моменту здобуття незалежності обома країнами до 2016 року. Досліджено динаміку політичного діалогу на основі аналізу офіційних візитів на всіх рівнях та розглянуто стратегічне партнерство між державами.

Ключові слова: Україна, Білорусь, україно-білоруські відносини, договірно-правова база, стратегічне партнерство.

In the article the development of Ukrainian Belarusian political relations from the moment of gaining independence by both countries to 2016 year is analyzed. The dynamics of political dialogue on the bases of the official visits analysis at all levels are investigated and the strategic partnership between countries is studied.

Key words: Ukraine, Belarus, Ukraine-Belarus relations, legal framework, strategic partnership.

Постановка проблеми. Білорусь є одним з найближчих сусідів нашої держави. На сучасному етапі співпраця між двома країнами налагоджується, але найчастіше дослідниками розглядаються економічні відносини України та Білорусі. Проте, найважливішим з усього спектру двосторонніх відносин є стосунки в політичній сфері, адже саме вони визначають загальне тло міждержавних відносин. Саме через це тема є актуальною для подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Дана тема досліджується як українськими так і білоруськими науковцями, серед яких: А. Тихомиров¹, В. Карбалевиц², Г. Максак³, О. Соскін⁴,

¹ Тихомиров А. Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. *Белорусский государственный университет*. Минск, 2010. Вып. 1. 43 с.

² Карбалевиц В. Украина во внешней политике Беларуси: основные тенденции и направления. Минск, 1999. С. 31–46.

³ Максак Г. Україна-Білорусь: горизонт 2020. Особливості розвитку зовнішньої політики України щодо формування українсько-білоруських відносин на довгострокову. Київ, 2014. 13 с.

⁴ Соскін О. Формування моделі євро інтеграційного розвитку Білорусі в контексті українсько-білоруського співробітництва: аналітична доповідь. URL: <http://soskin.info/ea/2007/1-2/200711.html> (дата звернення: 05.05.2017).

Д. Юрчак⁵ та В. Засадко⁶. Проте, у науковій літературі явно бракує праць пов'язаних з розвитком стратегічного партнерства між Україною та Республікою Білорусь.

Мета статті – проаналізувати двосторонні політичні відносини між Україною та Республікою Білорусь в період від здобуття незалежності до 2016 року.

Виклад основного матеріалу. Співпраця між Україною та Республікою Білорусь започаткована 22 грудня 1991 року, коли були встановлені дипломатичні відносини між двома державами. Вже в 1992 році Україна відкрила своє дипломатичне представництво в Республіці Білорусь, що та в свою чергу зробила в 1993 році. Досліджуючи відносини цих країн перші роки незалежності білоруський дослідник А. Тихомиров зазначає, що «в цей час їх взаємодія зводилась головним чином до спроб зберегти економічні зв'язки, що склалися в радянські часи, але при цьому надати їм більш прагматичного характеру»⁷.

Розвиток політичного діалогу між двома країнами мав нестабільний характер, білоруський дослідник Д. Юрчак поділяє його на такі етапи⁸:

- Становлення міждержавної співпраці (грудень 1991-листопад 1994 рр.);
- Налагодження і поглиблення двосторонніх відносин (серпень 1994–1995 рр.);
- Перше похолодання в міждержавних відносинах (1996 р.);
- Активізація двосторонньої співпраці (1997 – перша половина 1999 рр.);
- Друге похолодання в міждержавних відносинах (друга половина 1999 року);
- Відновлення політичного і економічного партнерства (2000–2004 рр.);

⁵ Юрчак Д. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений. Витебск, 2012. 280 с.

⁶ Засадко В. Проблема ратифікації договору про українсько-білоруський кордон: перешкоди на шляху до євроінтеграції. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1 (10). С. 270–274.

⁷ Тихомиров А. Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. С. 43.

⁸ Максак Г. А. Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях. *Фонд им. Фридриха Эберта*. Минск, 2014. URL: http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/Maksak_Yurchak.pdf (дата звернення: 05.05.2017).

- Третє похолодання в політичних відносинах (2005–2008 рр.);
- Спроба переходу до стратегічного партнерства (2009 – перша половина 2010 рр.);
- Перехід політичного діалогу в прагматичну площину (2010-2013 рр.).

До цієї періодизації варто також додати етап обмеженої політики, який тривав з 2014 по 2016 роки у зв'язку з українсько-російський конфліктом⁹.

Позиція України та Білорусі щодо співробітництва один з одним у політичній сфері формувалась під впливом декількох факторів: геополітичне положення, прагнення зберегти в нових умовах попередні тісні політичні стосунки, різновекторність стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів та позиції ключових центрів сили в Балто-Чорноморському регіоні (Росії, ЄС та США)¹⁰.

З початку розвитку двосторонніх відносин виникла проблема відсутності нормативно-правової бази, яка б регулювала відносини між державами. Активне створення якої розпочалось у 1992 році. Початком повномасштабного співробітництва у політичній сфері слід вважати офіційний візит Президента України Л. Кучми в Білорусь, який відбувся 17 липня 1995 року, в ході якого було підписано Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною та Білоруссю¹¹. Вже 12 травня 1997 року сторони визнали непорушність існуючих між ними кордонів підписанням Договору про державний кордон, що підтверджувало відсутність територіальних претензій¹². Україною цей договір був ратифікований вже 16.05.1997 року¹³, проте в Білорусі цей процес затягнувся аж до 2013 року. Це пояснювалося тим, що Україна має борг, який

⁹ Олена Б. Україна – Білорусь. Аудит зовнішньої політики. Київ, 2016. URL: <http://glavcom.ua/publications/ukrajina-bilorus-audit-zovnishnoji-politiki-doslidzhennya-355612.html> (дата звернення: 05.05.2017).

¹⁰ Максак Г. А. Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях. Там же.

¹¹ Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь. Київ, 1997. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/112_692 (дата звернення: 05.05.2017).

¹² Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон. Київ, 1997. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_0040 (дата звернення: 05.05.2017).

¹³ Про ратифікацію Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь: Закон України від 16.05.1997. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 1997. № 26. С. 175.

існує ще з часів розпаду СРСР. Проте, розширення договірно-правової бази продовжувалось, незважаючи на те, що сторони не обмінялись ратифікаційними грамотами. Так в період з 1994 по 2004 роки держави заключили близько 120 різноманітних двосторонніх документів. До кінця 2011 року було укладено 194 угоди. За 2012–2013 роки цей перелік поповнив ще один десяток документів. На сьогодні укладено 205 міжнародних документів, у тому числі 100 – міждержавні та міжурядові, 105 – міжвідомчі¹⁴.

Розвиток політичного діалогу між державами мав змінний характер і залежав від правлячих еліт та напрямків зовнішньої політики обох країн. Його динаміку можна прослідкувати за офіційними візитами на рівні глав держав, урядів, зовнішньополітичних відомств та на міжпарламентському рівні.

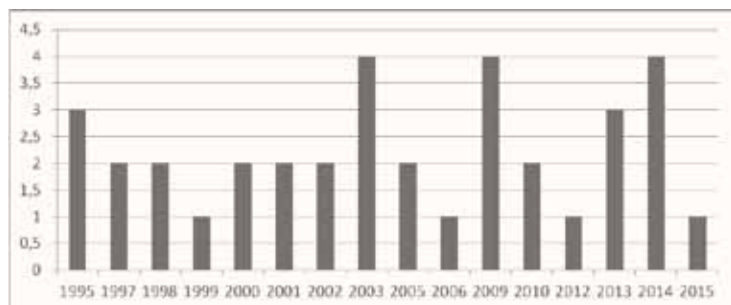

Рис.1. Динаміка офіційних візитів¹⁵ на рівні глав держав

Таким чином, в період з 1994 по 2016 роки український і білоруський лідери зустрічалися 36 разів. Найчастіше це відбувалося в період, коли на посту Президента України перебував Леонід Кучма. Після «Помаранчевої революції» стосунки між державами погіршилися, адже білоруська сторона побоювалась, що українські революційні настрої підхопить білоруський народ. Відбувається різка зміна динаміки політичного діалогу. Що ж до офіційних візитів на рівні глав зовнішньополітичних відомств, то упродовж 25 років незалежності їх відбулося 23.

¹⁴ Договірні-правова база між Україною та Білоруссю. URL: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/legal-acts> (дата звернення: 05.05.2017).

¹⁵ Політичні відносини між Україною та Білоруссю. URL: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/diplomacy> (дата звернення: 05.05.2017).

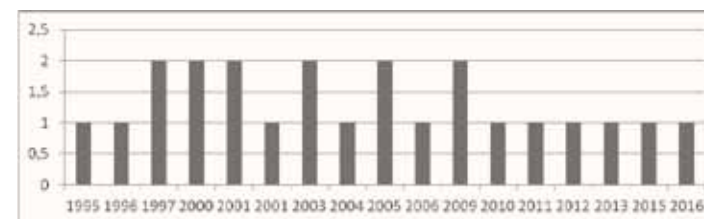

Рис. 2. Динаміка офіційних візитів на рівні глав зовнішньополітичних відомств

Зустрічі на рівні очільників урядів розпочалися ще з 1992 року і вже до 2016 їх відбулося 25.

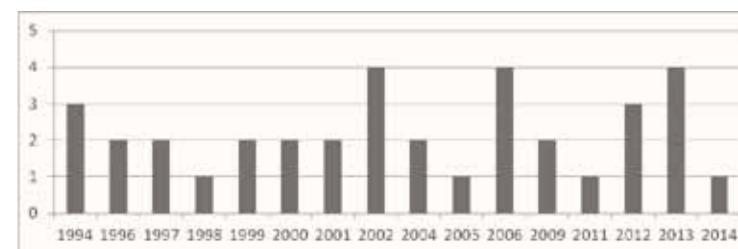

Рис. 3. Динаміка офіційних візитів на рівні глав урядів

Перший візит на міжпарламентському рівні відбувся в 1999 році, до 2016 року їх було проведено 12.

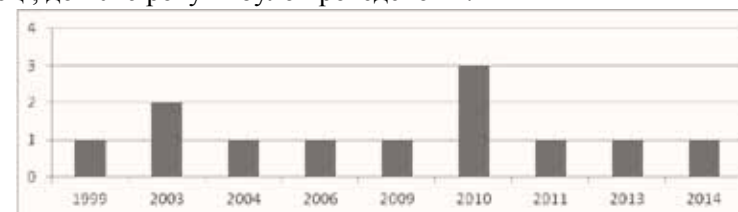

Рис. 4. Динаміка офіційних візитів на міжпарламентському рівні

Також, було створено двосторонні органи високого рівня такі як: міжурядова українсько-білоруська змішана комісія з питань торговельно-економічного співробітництва, міжурядова українсько-білоруська комісія з питань військово-технічного співробіт-

ництва та міждержавна українсько-білоруська комісія з питань науково-технічного співробітництва.

Якщо розглядати динаміку політичного діалогу між Україною та Білорусією, то до 2013 року він мав високий степінь активності. В 2013 році білоруська сторона підкреслювали, що поважає право України самостійно визначати свою долю і проводити активну політику до зближення з ЄС. Поглиблення політичної кризи в Україні в кінці 2013 – початку 2014 білоруська влада сприймала без особливого ентузіазму, проте утримувалась від втручання у внутрішні справи України. В 2014 році позиція офіційного Мінську по відношенню до українсько-російського конфлікту була зведена до наступного: чітко виражене небажання втручатися в конфлікти, невизнання втрати Україною частини її території (в тому числі Криму) де-юре, несхвальне відношення до проектів «федералізації» України, прагнення зберегти високий рівень економічних контактів з Україною, прагнення підтримувати активні контакти з офіційним Києвом¹⁶. Відповідний підхід позитивно сприймався українським керівництвом. 29 липня 2014 року Президент України звернувся до Президента Білорусі з проханням організувати на білоруській території переговори з питання по урегулюванню конфліктної ситуації. В 2015 році динаміка українсько-білоруського політичного діалогу знизилась. Після лютого 2015 року, коли П. Порошенко побував в Мінську не відбулося ні однієї зустрічі на рівні глав держав. Стан двостороннього політичного діалогу не зазнав сильних змін й в 2016 році. Частково це можна пояснити високою концентрацією уваги української влади на поглиблення інтеграції з ЄС. Проте, події, що відбуваються в регіоні значно впливають на розвиток діалогу між Україною та Білорусією.

Що ж до стратегічного партнерства, то згідно з постановою Верховної Ради України про основні напрями зовнішньої політики України, яку було ухвалено 2 липня 1993 року «...Зовнішньополітичні зусилля мають бути спрямованими на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. В цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України»¹⁷. Таким чином, ще у 1993 році

¹⁶ Тихомиров А. В. Белорусско-украинские отношения в условиях кризиса в Украине (2013–2016 гг.). Минск, 2016. С. 60.

¹⁷ Про основні напрями зовнішньої політики. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (дата звернення: 05.05.2017).

Білорусь офіційно оголошувалась стратегічним партнером нашої держави.

Стратегічна співпраця двох країн здійснюється не тільки в двосторонньому порядку, але й в контексті ініціативи ЄС «Східне партнерство», яке стартувало в 2009 році. Вже 5 листопада 2009 року в м. Київ було підписано спільний українсько-білоруський меморандум по реалізації проектів «Східного партнерства». Обидві країни виявили спільну зацікавленість у подальшій взаємодії в цьому напрямку. В червні 2009 в столиці України було оформлено «Київську ініціативу» – механізм трьохсторонньої співпраці України, Білорусі та Польщі.

Визнання стратегічного партнерства можна простежити і у привітанні з Днем Незалежності України О. Лукашенка, який наголосив на тому, що стратегічне партнерство між Білоруссю і Україною отримує нове наповнення завдяки поглибленню політичного діалогу. «Велику роль у побудові взаємовигідного співробітництва відіграє ваша особиста увага до розвитку всебічних зв'язків з Республікою Білорусь» – зазначив білоруський лідер¹⁸. Незважаючи на різного роду негаразди між Україною та Білоруссю двосторонні відносини між ними залишались стратегічно важливими для обох сторін. Так оцінюють двосторонні українсько-білоруські відносини експерти Білоруського інституту стратегічних досліджень (BISS) в своєму випуску зовнішньополітичного індексу¹⁹. У 2015 році відбулося засідання міждержавної білорусько-української комісії з питань торгівлі і економічного співробітництва на якому обговорювались наміри подальшого створення умов для розширення стратегічного партнерства. «Учасники наради підтвердили взаємну зацікавленість обох сторін для створення подальшого розширення стратегічного партнерства в усіх сферах економіки»²⁰. Вже у 2016 році закінчились торгові конфлікти між державами, що стало по-

¹⁸ Лукашенко: Партнерства Беларуси і України атрымлівае новае нападэнне дзякуючы паглыбленню палітычнага дыялогу. URL: http://www.belarus.by/by/press-center/speeches-and-interviews/lukashenka-partnerstva-belarus--ukrany-atrymlvae-novae-napanenne-dzjakujujuchy-paglyblennju-paltychnagadyjalogu_i_0000027138.html (дата звароту: 05.05.2017).

¹⁹ Белорусский внешнеполитический индекс. *Белорусский институт стратегических исследований*. 2016. № 33. С. 17.

²⁰ Ukraine-Belarus: imaging strategic. URL: <https://en.euroministry.gov.ua/news/politics/2014/10/31/ukraine-belarus-imagining-strategic-partnership.html> (date of request: 05.05.2017).

штовхом для визначення напрямків нової економічної співпраці та розробки стратегічного партнерства. За словами радника-посланника Посольства Республіки Білорусь в Україні Ігора Мілідовича основою для розвитку стратегічного партнерства між обома країнами є добросусідські відносини, що склалися між народами Білорусі та України²¹.

У нинішній ситуації російська військова агресія проти України змушує білоруські та українські політичні еліти зміцнювати їх політичне та економічне співробітництво. В найближчому часі ця співпраця може прийняти форму довгострокового стратегічного партнерства. Основною метою цього партнерства є взаємна допомога в їхньому самозахисті від подальшого зростання російського впливу в регіоні. У випадку України, розширення співробітництва допомагає гарантувати країні безпеку північного кордону, забезпечити поставку білоруських нафтопродуктів і знайти додаткову міжнародну підтримку. З білоруської сторони, покращення стосунків з Україною допоможе створити серйозну протизагрозу проти подальшого зростання російського впливу в країні, збільшить обсяг експорту в Україну та українська допомога в якості лобіювання Білорусі в ЄС. Ці дві країни можуть координувати свої позиції в декількох стратегічних областях. Однією з таких є транзит російського природного газу і сирої нафти, адже Білорусь і Україна відіграють найбільшу роль в транзиті російських енергетичних ресурсів до Європи. Ці країни можуть співпрацювати і у військовій сфері. Це допоможе їм обом модернізувати свої збройні сили і пристосувати їх до нинішньої ситуації в регіоні. Співпраця може стосуватись розробки спільних проектів модернізації літаків та бронетранспортерів. Можна налагоджувати стратегічну співпрацю і в електроенергетичній сфері, а саме в розробці альтернативних шляхів поставок електроенергії²².

Якщо мати на увазі варіанти політики розширення українсько-білоруських відносин, то можна засвідчити наявність цілого комплексу факторів, які впливають на вибір стратегії двостороннього діалогу. В цілому можна виділити декілька напрямків розвитку

²¹ Перспективи відносин України та Білорусі в нових політичних та економічних умовах. 2014. URL: <http://pfirs.org/novini-fondu/chitaj/item/114-1111.html> (дата звернення: 05.05.2017).

²² Aleshka A. Relations between Belarus and Ukraine after the Russia's aggression: perspective to establish the long-term informal strategic partnership. *Eastern Europe Studies Centre*. 2014. № 3. Р. 4.

українсько-білоруських відносин, які розробив дослідник Н. Бенько. Один з них передбачає продовження політики в сфері розвитку торгово-економічних відносин при стабільно низькому рівні політичного діалогу. Цей варіант є базовим, оскільки на даний час для його реалізації не потребуються істотні зміни формату відносин, які склалися. Також, він найбільш стійкий до зовнішнього впливу. Песимістичний варіант передбачає посилення різновекторності в побудові політичних систем і визначенні зовнішньополітичних пріоритетів України і Білорусі в наслідок певних зовнішніх та внутрішньодержавних обставин. Найбільш оптимістичним виглядає варіант поступового зближення позицій України і Білорусі в контексті вирішення проблем двостороннього характеру, створення необхідної нормативно-правової бази двостороннього політичного і торгово-економічного співробітництва та часткова гармонізація зовнішньополітичних векторів²³.

Висновки. Можна відзначити, що розвиток двосторонньої співпраці у політичній сфері був неоднозначним. Часто він залежав від політичних еліт та ситуації в регіоні. Інтенсивність політичного діалогу ми прослідкували дослідивши динаміку візитів. Варто зауважити, що у 2003, 2009 та 2014 роках відбулося посилене співробітництво між главами країн обох держав, адже в ці роки вони зустрічалися по 4 рази. Щодо зустрічей на рівні глав урядів, то найчастішими вони були у 2002, 2006 та 2013 роках. Варто також зазначити, що Білорусь офіційно вважається стратегічним партнером України, проте договору про стратегічне партнерство між двома країнами не укладено. Незважаючи на це, глави держав у своїх промовах часто називають один одного стратегічними партнерами. Проте, не сприяє зближенню сторін різновекторність у їхніх зовнішньополітичних напрямках. Однак, незважаючи на непорозуміння та деякі невирішені ситуації, на даному етапі, відносини обох країн в політичній сфері покращуються.

Перспективами подальшого дослідження можна назвати моніторинг динаміки розвитку подій на міжнародній арені та їх вплив на характер відносин між Україною та Республікою Білорусь.

²³ Бенько Н. Перспективы развития белорусско-украинских отношений на межрегиональном, межгосударственном и международном уровнях. *Беларуский институт стратегических исследований*. 2010. № 2. С. 5.

Сушицька Тетяна,

науковий керівник – Семенович А.В., кандидат політичних наук, старший викладач

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті проаналізовано становлення і розвиток відносин між Україною та Республікою Польщею в період з 1991 року до сьогодні. Також виділено основні чинники, які впливали на встановлення і динаміку стратегічного партнерства між державами та основні загрози на шляху його реалізації.

Ключові слова: Україна, Польща, стратегічне партнерство, інтеграція, політичні відносини.

In the article it is analyzed the becoming and development of relations between Ukraine and Republic of Poland in a period from 1991 to present time. Basic factors that influenced on establishment and dynamics of strategic partnership between the states and basic threats on the way of its realization are also distinguished.

Key words: Ukraine, Poland, strategic partnership, integration, political relations.

Актуальність теми. У сучасних дипломатичних відносинах посилюється інтерес до дослідження українсько-польських відносин у сучасній геополітичній системі. Розвиток даної теми набуває ще більшої уваги як в науково-теоретичному аспекті, так і в практичному плані. В умовах глобалізації, анексії Росією Криму й агресії на сході України, курсу України до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу (НАТО) співпраця обох держав стає одним з найдієвіших засобів у європейсько-атлантичній інтеграції з погляду використання польського досвіду в здобутті гідного місця України в Європі й світі. Процеси сучасного співробітництва України і Польщі є важливою темою дискусій в дипломатичних та політичних колах.

Вивчення досліджуваної теми обумовлена розбудовою взаємин між Польщею та Україною характеризується довгим історичним минулим, схожими політико-стратегічними інтересами, тісними культурними зв'язками та територіальною близькістю. Від резуль-

татів українсько-польських відносин й ефективного майбутнього їх зміцнення залежить доля наших народів, їх майбутнє. Відносини між Україною і Республікою Польщею, двома великими державами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), мають геополітичну важливість, оскільки від них значною мірою залежать стабільність і безпека Європейського континенту.

Стан наукової розробки теми. Говорячи про стан наукової розробки теми, то він є досить розвиненим. Це пояснюється саме інтенсивними змінами в політиці обох держав, в взаємодіях один з одним та нестабільністю на міжнародній арені.

Незважаючи на порівняно не довгий період вивчення даної проблематики, вироблено велику кількість робіт, які потрібно, на мою думку, поділити за двома напрямками: загальні та тематичні. Перша група – праці, в яких проблеми українсько-польських відносин згадуються лише поверхнево. До другої групи слід відносити роботи, автори яких аналізують саме відносини між Польщею та Україною, зокрема з економічного, військово-політичного боків.

Аналізуючи останні дослідження та публікації стосовно українсько-польських відносин, я дійшла висновку, що починаючи з 2014 року їх кількість збільшується. Тобто, до 2014 року дану тему розкривали такі вчені: Чорна Н., Пивоваров А., Мудрієвська І., Стрільчук Л., Буглай Н., Богородецька О., Ільчук І. Їх праці в основному спиралися на геополітичні та економічні чинники, які впливали на розвиток та становлення відносин між державами. Вони поверхово освітлювали дану тему. Вже з 2014 року, коли взаємодія Польщі та України перейшла на новий рівень через події в Криму та на Сході нашої країни, публікації таких особистостей як Рудницький Ю., Клочко Р., Кралюк П., Гетьманчук А., Кравченко В., Махун С., Адамський Л., Зінченко О. розкривали тему співпраці та відносин між державами через призму історичних фактів. Проводився аналіз причин тих подій та наслідків, які були відчутні тоді і стають актуальними зараз.

Метою даного дослідження є встановлення характеру сучасних відносин України з Польщею шляхом аналізу здобутків та подальших перспектив в економічній, політичній, культурній, дипломатичній та військових сферах.

Результати дослідження. Українсько-польські відносини мають довгу, суперечливу та складну історію, включаючи як мирні відносини, так і війни. В першу чергу, тут грає велику роль етніч-

ний чинник, який саме в ситуації України та Польщі був не таким вже й простим та однозначним.

Об'єктивне та ґрунтовне вивчення структури сучасних відносин між державами дозволить вирахувати пріоритетні напрями зовнішньої політики двох країн, розкрити їх взаємовплив, розкрити тенденції та природу проблем, які негативно позначаються на двосторонніх стосунках. Тому я пропоную почати аналіз саме з 1991 року, коли Україна виступала на міжнародній арені як самостійний та незалежний актор.

Першим кроком в становленні відносин є визнання Польщею незалежності України в 1991 році. Саме Польща була першою, хто приніс до МЗС України офіційне визнання. Трохи згодом між країнами було встановлено дипломатичні відносини на рівні посольств. Наступним кроком стало підписання документів, що закріпили рівноправність партнерства між двома країнами. Основним документом став договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 р.¹ Цей документ закріпив не тільки здобутки українсько-польської співпраці, а й заклав підвалини рівноправного стратегічного партнерства, також керівники відповідних відомств обох країн підписали низку угод та інших документів. У них було закладено основи двостороннього співробітництва в політичній, економічній і соціальних сферах.

Далі спостерігався застій, який був спричинений польською політикою рівновіддаленості як від України, так і від Росії. Наприклад, міністр закордонних справ Республіки Польща Скубішевський К. в 1992 році в газеті «Polityka» заявив, що у «конфліктах між Росією і Україною Польща не стане ні на один, ні на інший бік»². Зрушити з місця відносини Києву з Варшавою спробував тогочасний президент Л. Кравчук. Він пропагував створення плану з безпеки та стабілізації, за яким держави, які знаходилися між НАТО і Росією (так як вони не могли гарантувати собі свою ж національну безпеку), мали створити спільну систему безпеки. Та цей план був негативно сприйнятий не лише у Москві, а й у західних країнах, включаючи Польщу.

¹ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (дата звернення: 01.05.2017).

² Цит за: Бурант С. Україна і Польща: до стратегічного партнерства. *Політична думка*. 1997. № 4. С. 78.

Проте українсько-польські відносини з другої половини 1990-х років почали характеризуватися як стратегічне партнерство. Вважається, що 1996 рік став роком офіційного проголошення відносин між Україною та Польщею на цьому рівні. Саме з середини 1990-х років в Європі стали називати Польщу «адвокатом» України. Як результат, активізувалися контакти на всіх рівнях – загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому, культурному.

Пожвавив свою роботу також Консультаційний комітет. На нього було покладено функції координатора всіх видів українсько-польського співробітництва. Також Польща активно підтримала Україну в прагненні до вступу в Раду Європи. Завдяки польському сприянню Україну було прийнято до організації «Центральноєвропейська ініціатива» (ЦЕП).

У вересні 1995 р. Україна стала повноправним членом Ради Європи, у червні 1996 р. було затверджено стратегію інтеграції України до ЄС, в липні 1997 р. було підписано «Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО», у грудні 1999 р. прийнято прихильну до України Спільну стратегію ЄС, а у вересні 2000 р. створено довгоочікувану Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС й прийнято програму інтеграції України до ЄС³. Входження української сторони у дані структури та участь у різноманітних програмах не обходилися без підтримки Польщі, а також стали можливими завдяки поступовому перетворенню європейського вектору на пріоритетний у зовнішній політиці України. Новий період розвитку українсько-польських політичних відносин характеризується спробами змінити декларативні заяви польського керівництва щодо підтримки європейсько-атлантичних прагнень України реальними практичними кроками. Після того, як 26 лютого 1999 р. президент А. Кваснівський підписав документ, котрий ратифікував польське членство в НАТО, деякі українські експерти висловлювали занепокоєння, що зовнішній курс прихильного ставлення до України зміниться. Однак цього не сталося. Зважаючи на те, що у 2002 р. Київ усе ж таки обрав шлях на інтеграцію до Альянсу, як вважає Мартинов А., Польща продовжувала підтримку співробітництва і зближення України з НАТО.

³ Мартинов А. Віднянський С. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 34.

А з 1 вересня 2000 року – Польща перебрала роль координатора дій НАТО в Україні⁴.

Події «Помаранчевої революції» були підтримані Польщею. На вулицях багатьох польських міст відбувалися мітинги, паради, концерти, де поляки висловлювали солідарність із Україною. «Помаранчеві» отримали підтримку усіх політичних партій, парламенту і уряду Республіки Польща, а на Майдан прибули: колишній президент Польщі Валенса Л. – лідер «Солідарності», Качинський Л. – мер Варшави⁵.

Прикладом високого рівня відносин між обома країнами були інтенсивні контакти керівництва двох країн. У 2008 р. на рівні президентів відбулося одинадцять зустрічей, у тому числі: три візити Президента України В. Ющенка до Польщі, чотири візити Президента Республіки Польща Качинського Л. до України.

Із моменту приходу до влади в Україні Януковича В. та його уряду, формування провладної більшості в парламенті відбулися кардинальні зміни у зовнішньополітичній стратегії України. Декларативне стратегічне партнерство з Республікою Польща, перші рішення нового Президента та уряду пов'язані з поглибленням зв'язків із Російською Федерацією, закриття інституцій, що займалися інтеграцією з НАТО, свідчить про зміни у співпраці в європейсько-атлантичному напрямі та інтеграції у співробітництві з Польщею. У Варшаві усвідомили, що польсько-українські відносини входять у нову, складну фазу, а українська влада стане на довгі роки непростим партнером, особливо з огляду на зміцнення співпраці Києва з Москвою.

2010-2013 роки виявилися непростими для українсько-польських відносин. Зміна ключових засад зовнішньої політики призвела до розмивання тих сфер діалогу, які традиційно становили підґрунтя двостороннього стратегічного партнерства. Офіційна Варшава визнала демократичний характер президентських виборів в Україні та висловила готовність співпрацювати з новим керівництвом держави. Трагедія під Смоленськом і загибель президента Качинського Л. у квітні 2010 р. призвели до дострокових виборів глави польської держави та переосмислення нових політичних реалій. Саме ці історичні реалії України і Польщі наштовкують на

⁴ Кучер В. Використання досвіду Польщі в процесі інтеграції України в Європейський Союз. *Дух і Літера: Польські студії (спец. вип.)*. 2008. № 20. С. 93.

⁵ Там само.

твердження про настання з середини 2010 р. нового етапу в українсько-польських відносинах.

У другій половині 2010 р. поступово विकарбувалися три ключові лінії, за якими Варшава реалізовувала свою політику щодо України: по-перше, вироблення консенсусу в середині ЄС щодо необхідності якнайтіснішого зближення з Україною; по-друге, лінія на стимулювання українського керівництва до необхідних кроків для переходу до змістовних форм співпраці; по-третє, використання двостороннього співробітництва в практичних сферах.

Політичний діалог упродовж 2012 р. залишався активним. Відбулася 21 зустріч на найвищому та високому рівнях, шість офіційних телефонних розмов президентів та прем'єр-міністрів двох держав, дев'ять засідань двосторонніх інституційних механізмів. Офіційна Варшава впродовж 2012 року проводила виважену політику стосовно внутрішньополітичної ситуації в Україні, виступала за підписання Угоди про асоціацію з ЄС і надавала практичну підтримку нашій державі в європейських справах інтеграції⁶. У зовнішній політиці України 2013 рік був надзвичайно суперечливим і непослідовним. Основною подією, що торкалась України і цікавила Польщу, стало остаточне підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Упродовж минулих років Польща всіляко намагалась активізувати цей процес і лобіювала українські інтереси в європейському товаристві. Задля обговорення різних питань у 2013 році відбулося шість офіційних зустрічей Президента Республіки Польщі Коморовського Б. та Президента України Януковича В. У результаті було підписано програму українсько-польського співробітництва на 2013–2015 рр.

Відтермінування Кабінетом Міністрів України на чолі з Азаровим М. і президентом Януковичем підписання Угоди про асоціацію з ЄС 21 листопада 2013 р. призвело до політичної кризи в Україні та Революції Гідності. Раптова відмова української влади від європейського шляху і жорстокий розгін учасників мирної акції спричинили напруження суспільно-політичної ситуації. Відносини України й Польщі опинилися в замороженому стані, міждержавний діалог був зведений до мінімуму⁷. Новий етап українсько-

⁶ Зовнішня політика України–2012: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. За ред. Г. М. Перепелиці. Київ, 2013. С. 148–149.

⁷ Киридон А. Сучасний етап українсько-польських відносин: дискурс взаємодії (2013–2014 рр.). *Зовнішні справи*. 2015. № 1.

польських відносин був започаткований у 2014 р. – зі зміною влади в Україні. 16 травня 2014 р. у Києві відбулося шосте засідання Ради МЗС України та МЗС Республіки Польща. Захід пройшов у рамках робочого візиту міністра закордонних справ Республіки Польща Сікорського Р. до України. У ході засідання Ради сторони обговорили питання українсько-польського політичного діалогу, відносини Україна – ЄС, перспективи співробітництва у сфері безпеки та оборони, культурно-гуманітарної співпраці, а також взаємодію у рамках міжнародних організацій. Окремо йшлося про підвищення ефективності діяльності двосторонніх механізмів співробітництва, організацію візитів високого і найвищого рівнів. У центрі уваги переговорів була тематика врегулювання внутрішньополітичної ситуації в Україні. Під час засідання глави зовнішньополітичних відомств підписали План співробітництва між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Польща на 2014–2015 рр.

Як бачимо, 25 жовтня 2015 року на парламентських та президентських виборах перемогла партія «Право і справедливість». Через це українські політологи на науковці неоднозначно оцінюють тенденції розвитку українсько-польських відносин. Наприклад, на думку політолога-міжнародника Толстова С. після виборів, відношення нової влади до України «... може змінитися досить суттєво і набути ряду елементів ворожості, включаючи політичні та територіальні претензії з боку окремих політичних сил».

На мою думку, українсько-польські відносини впродовж 2017 року загострюються. Прямих суперечок немає, проте якщо аналізувати виступи відомих політиків та науковців, щодо, наприклад, Волинської трагедії можемо простежувати деякі протистояння. Так, багато українських аналітиків намагаються зрозуміти чому Польща ухвалила рішення про визнання Волинської трагедії 1943-го року саме зараз, коли Україні переживає агресію з боку сусідньої держави, яку впродовж багатьох століть вважала братською. Відповіді на це питання не знайдено, хоча і польських, і українських аналітиків те, що не варто будь-кому порпатися в історії, рахувати кількість жертв, і тд. Обидві держави постраждали, і тому обидві повинні переступити через емоції та образи, щоб надалі вести політику, яка піде на користь як Україні, так і Польщі.

Також, важливою подією, яка вплинула на українсько-польські відносини, стало те, що Європарламент проголосував 6 квітня за безвіз для України. Це важливий крок до вступу в ЄС. Хоча пе-

ред тим в Луцьку невідомі обстріляли Генеральне консульство Польщі, що все таки не вплинуло ні на думку Європарламенту, ні на ставлення польських політиків. Член Польської партії «Право і Справедливість» Чернецькі Р. сказав: «Ми маємо надати безвізовий режим для України, тому що українці доклали неймовірних зусиль для руху на захід. Так, були деякі помилки. Але ми повинні не тільки дивитись на те, що робить уряд. Ми маємо врахувати прагнення українських громадян, які хочуть посісти чільне місце у європейській родині».

Висновки. Отже, аналізуючи відносини між Україною та Польщею в період з 1991 року по 2016 рік, можемо сказати, що вони доволі строкаті. Тобто, за 25 років наша країна то сильно співпрацювала з західним сусідом, то мала «застій» в їх відносинах. Проте, незважаючи ні на що, Польща була, є і буде найактивнішим та найважливішим партнером України на міжнародній арені. Саме тому, розвиток відносин між Польщею та Україною повинен бути пріоритетним для дослідників у сфері міжнародних відносин.

Лихолай Анастасія,

науковий керівник – Рудько С.О., кандидат історичних наук, доцент

ШВЕЙЦАРСЬКА ПОЛІТИКА НЕЙТРАЛІТЕТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядаються особливості виникнення, формування та еволюції нейтралітету Швейцарії та його вплив на зовнішню політику держави. Висвітлено позицію Конфедерації щодо викликів та подій, що відбуваються на міжнародній арені. Як, маючи статус постійно нейтральної держави, можна не залишатися осторонь міжнародної спільноти. Зосереджено також увагу на відношення Швейцарії до різних міжнародних організацій та блоків, її участь у них.

Ключові слова: нейтралітет, зовнішня політика, позаблоковість, референдум, ЄС, ООН, НАТО.

The article deals with the features of the origin, formation and evolution of Swiss neutrality and its impact on foreign policy. Highlights the position of the Confederation on the challenges and developments taking place on the international arena. How with the status of a permanently neutral state not remain aloof the international community. Also the attention is paid to Switzerland's attitude to international organizations and units and its participation in them.

Key words: neutrality, foreign policy, non-alignment, referendum, EU, UN and NATO.

Постановка проблеми. Швейцарія є розвинутою і стабільною країною, народ якої – один з найзабезпеченіших у світі. Альпійська республіка не лише уникла участі в двох світових війнах, але й закріпила свій міжнародний авторитет. Берн є представником третіх країн там, де з ними перервані дипломатичні відносини, і надає свою територію для безпосередніх переговорів між учасниками конфліктів. Це індустріальна країна з інтенсивним високопродуктивним сільським господарством і з майже повною відсутністю будь-яких корисних копалин¹. За підрахункам західних економістів, вона входить до першої десятки країн світу за рівнем конкурентоспроможності економіки. Також, кілька десятків років Швей-

царська Конфедерація входила до списку офшорних зон. У країні функціонує близько 4 тис. фінансових інститутів, у тому числі безліч філій іноземних банків. У спеціально підготовленому дослідженні Швейцарського східного інституту така метаморфоза пояснюється в основному впровадженням високоефективної суспільно-політичної системи управління. Вона заснована на дотриманні демократичних правил політичного протиборства, повазі до прав людини та захисту національних меншин. Можна стверджувати, що стійким розвитком вона зобов'язана не в останню чергу політиці нейтралітету. Тому свою зовнішню політику повинна формувати за особливими принципами, що є актуальним прикладом для світу на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У роботі використані праці авторитетних науковців у галузі міжнародних відносин, статті з наукових джерел, електронні ресурси українською, російською та німецькою мовами. Характеристику нейтралітету Швейцарії розглядали в монографічних працях та підручниках такі дослідники, як І. Петров, Г. Драгунов, В. Дурденевський. Ці праці охоплюють різні аспекти історії, економіки та політичного життя Швейцарії як в роки холодної війни, так і на сучасному етапі.

Мета – дослідити особливості розвитку Швейцарії в різні часи та зв'язок її нейтральної позиції з сучасним положенням цієї держави;

Завдання:

- дослідити витоки нейтралітету та історію його формування;
- розглянути участь Швейцарії у міжнародних організаціях;
- з'ясувати особливості нейтрального статусу на сучасному етапі.

Викладення основного матеріалу. Поява поняття «нейтралітет» сягає ще періоду античності. Відповідно до найбільш загального визначення, нейтралітет – це «особливий міжнародно-правовий статус держави». Спочатку його розуміли як невтручання тієї чи іншої держави у військові дії, проте надалі виникли різновиди – позитивний і постійний².

Як зазначалося, Швейцарія дотримується політики постійного нейтралітету. Цей різновид має ту особливість, що, як правило, встановлюється державою зі схвалення міжнародного співтовариства та гарантується ним: тобто держава не може в односторонньому порядку скасувати статус постійного нейтралітету. Іншою його

¹ Масляк П. О. Країнознавство. Київ, 2008. 292 с.

² Драгунов Г. П. Швейцария: история и современность. Москва, 2002. 186 с.

особливістю є те, що держава зобов'язана дотримуватися такого нейтралітету не лише під час війни, а й у мирний час. Тому, цей інститут набуває важливого значення для підтримки миру та запобігання військовим конфліктам³.

Постійний нейтралітет Швейцарії виник у результаті підписання чотирьох міжнародно-правових актів: Акт Віденського Конгресу від 8 (20) березня 1815 року, Додатка до Акту Віденського Конгресу № 90 від 8 (20) березня 1815 року, Декларація держав про справи Гельветичного Союзу й Акту щодо визнання та гарантії постійного нейтралітету Швейцарії і недоторканості її території⁴. На відміну від інших країн, які обрали такий шлях виключно під впливом зовнішніх факторів (наприклад, як наслідок поразки у війні), нейтралітет Швейцарії сформувався з внутрішньополітичних причин: ставши об'єднуючою нацією ідеєю, він сприяв еволюції її державності від аморфної конфедерації до централізованого федеративного устрою⁵. Тому це є ще одним із пояснень постійного нейтралітету країни.

З усіх існуючих у сучасному світі видів нейтралітету швейцарський – найбільш тривалий та послідовний. Наразі ця країна не входить до жодного військового альянсу. Останніми роками, у зв'язку зі змінами в Європі та світі, в уряді та громадській думці стають популярними настрої на користь посилення інтеграції з ЄС і більш гнучкого трактування принципу нейтралітету⁶.

Щодо негативних наслідків нейтралітету, можна говорити про певну проблему іміджу, про те, як інші країни сприймають цей нейтралітет. І взагалі, в сучасному взаємопов'язаному світі дуже важко залишатися осторонь від міжнародного співробітництва і при цьому ефективно відстоювати національні інтереси⁷.

Ставлення населення до іноземних країн є дуже суперечливим. З одного боку швейцарці охоче подорожують і знають багато іно-

³ Дурденевский В. Н. О нейтралитете Швейцарии, *Новое время*. 1955. № 22. С. 29.

⁴ Петров И. К. Очерки истории Швейцарии, 2004. 274 с.

⁵ Кука Ш. Особенности внешнеполитического курса Швейцарии. URL: http://www.mcds.ru/default.asp?_Review=234 (дата звернення: 15.05.2017).

⁶ Войдет ли Швейцария в Евросоюз? URL: <http://www.nashagazeta.ch/news/10191> (дата звернення: 10.05.2017).

⁷ Швейцарський досвід і українські реалії: нейтралітет чи активна інтеграція. URL: <http://intkonf.org/nelina-ko-shveytsarskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi-neytralitet-chi-aktivna-integratsiya/> (дата звернення: 11.05.2017).

земних мов, з іншого – вони завзято оберігають суверенітет і недоторканність своєї країни. З цієї причини деякі з них підозріло ставляться до всіх політичних міжнародних організацій. Це також є поясненням постійного нейтралітету країни⁸.

Якщо говорити про пріоритети в зовнішній політиці держави, слід відзначити той факт, що Швейцарія докладає всіх зусиль, щоб її зовнішня політика відповідала національним інтересам держави. Серед цілей зовнішньої політики слід відзначити такі⁹:

– запобігання конфліктам, пов'язаним із насильством, зокрема розроблення та дотримання демократичних і правових норм, а також вимога мирного врегулювання конфліктів;

– дотримання прав і свобод людини протягом багатьох років як завдання першорядної важливості;

– боротьба з бідністю, надання допомоги країнам, що розвиваються, зокрема збільшення рівня доходів і зайнятості населення, належний менеджмент, стимулювання розвитку приватного сектору, раціональне використання природних ресурсів, інтеграція в міжнародну торгівлю, ліквідація заборгованості, соціальної рівності, діяльність щодо запобігання та вирішення кризових ситуацій¹⁰.

У 1998 році Швейцарія внаслідок безпосередньої зацікавленості у врегулюванні вогнища напруженості на Балканах приєднується не тільки до режиму санкцій ООН відносно Белграда на поставку зброї, але і до всеосяжних санкцій ЄС (дипломатичних і економічних). Таким чином країна вперше приєдналася до економічних санкцій, введених без рішення Ради Безпеки ООН. Дана можливість передбачена в Доповіді про зовнішню політику країни 1993 року, згідно з яким Швейцарія може приєднуватися до економічних санкцій, введених поза рамками ООН, якщо вони робляться групою держав певного регіону щодо держави, що порушує мир і безпеку, тобто в даному випадку Югославії.

Говорячи в загальному плані, якщо мова йде про режим санкцій Ради Безпеки ООН, то Швейцарія бере участь як у військових, так і економічних санкціях (обмежуючи свою військову присутність технічним персоналом і спостерігачами). Пояснюється така пози-

⁸ Двустороннее соглашение Швейцария ЕС. URL: <http://www.swissinfo.ch/rus> (дата звернення: 10.05.2017).

⁹ Кружков В., Марков О. 200 лет без войн. Швейцарский нейтралитет в новом веке. *Международная жизнь*. 2002. № 8. С. 23–26.

¹⁰ Потес Г. Вплив чинника нейтралітету на формування зовнішньої політики Швейцарії. Маріуполь. 57 с.

ція необхідністю підтримання миру і безпеки, а також дотримання основних норм і принципів міжнародного права. При цьому Швейцарія певною мірою сприяє реалізації політики нейтралітету як одного з міжнародно-правових інститутів, закріпленого в міжнародних договорах і конвенціях. Що ж до санкцій, що вводяться регіональними організаціями (групами держав, мова йде насамперед про ЄС), то Швейцарія приєднується тільки до санкцій невійськового характеру (дипломатичні і політичні) в інтересах збереження миру та безпеки.

Ця політика не може вважатися порушенням нейтралітету держави, оскільки, по-перше, має на меті підтримку міжнародного миру і безпеки, а, по-друге, не призведе до втягування країни у військові блоки і безпосередньо у військові дії. З тієї ж причини виправдана участь Швейцарської Конфедерації за рішенням Ради Безпеки ООН у санкціях військового характеру, що обмежується напрямком технічного та медичного персоналу. Здається, в даному питанні керівництву країни вдалося вдало адаптувати зовнішньополітичний курс до нових міжнародних реалій¹¹.

Про намір Швейцарії і далі бути постійно нейтральною вельми недвозначно свідчить той факт, що, незважаючи на всі перераховані перетворення, у прийнятій 18 квітня і тій, що вступила в силу 1 січня 2000 року нової Конституції Швейцарії підтверджується вірність курсу нейтралітету, підтримка якого є обов'язком Федеральних Зборів, яке «вживає заходів щодо забезпечення зовнішньої безпеки незалежності і нейтралітету Швейцарії»¹². Це ж завдання стоїть і перед Федеральною Радою – вищим виконавчим і розпорядчим органом влади країни.

Одним словом, швейцарський нейтралітет перебуває ніби на перехідному етапі – від механізму захисту національних інтересів та самоізоляції до інструмента активної зовнішньої політики. Незважаючи на нападки з різних сторін, постійний нейтралітет Швейцарії має солідний запас міцності і, очевидно, збереже своє значення на тривалу перспективу¹³.

¹¹ Войдет ли Швейцария в Евросоюз? Там же.

¹² Драгунов Г. П. Швейцария: история и современность. 186 с.

¹³ Нейтралітет як афективна тенденція на сучасному етапі (на прикладі Швейцарії). URL: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/> (дата звернення: 15.05.2017).

«Новий нейтралітет» Швейцарії останнього десятиліття ХХ – поч. ХХІ ст. став об'єктом досить гострої боротьби всередині суспільства. У 1994 році на загальнонародний референдум було винесено питання відправки у вогнища напруженості швейцарського контингенту в складі «блакитних касок» ООН. Більшість не підтримала такий крок. У 2001 році лише невеликою більшістю (51% проти 49%) вдалося на черговому референдумі домогтися згоди громадян на участь швейцарців у миротворчих операціях, маючи при собі заради самооборони комплект стрілкової зброї. Наприкінці 90-х років у Швейцарії знову прозвучали колишні мотиви про нейтралітет як засіб самоізоляції від того, що відбувається поза альпійською державою.

Найбільш активну позицію про неучасть військовослужбовців Швейцарії в миротворчих операціях зайняла організація «Рух за незалежну і нейтральну Швейцарію». І хоча в обох референдумах (1994 і 2001) три інші партії «магічної формули» – демократичні християни, радикали та соціал-демократи – активно підтримували урядову позицію, проте в суспільстві спостерігався своєрідний паритет. Якщо одна сторона стверджувала, що посередники зі зброєю лише зміцнюють нейтральне реноме країни, то ізоляціоністи бачили в цьому засіб поступового відходу від нейтрального статусу. Аргументація, що все буде відбуватися під контролем ООН, не була не вразливою, бо саме питання про членство в провідній міжнародній організації довгі роки була яблуком розбрату між різними політичними силами Швейцарії.

Таким чином, особливістю швейцарського нейтралітету є не тільки його фундаментальні основи, закладені багатовіковою практикою малої європейської держави. Своєрідний він і своїм органічним зв'язком зовнішньої і внутрішньої політики, побудованої на консенсусі, виявленої відкритим способом в процесі вдосконалення «референдумної демократії». Суто теоретично країна може відмовитися від свого статусу, однак наврядчи в близькому майбутньому в її народі виникне необхідність переглянути традиційний курс, що цілком вписується в політичні та міжнародні реалії ХХІ століття¹⁴.

Швейцарці проявляють помітну активність в ОБСЄ і Раді Європи, входять в десятку найбільших «донорів» спеціалізованих

¹⁴ Рудько С. О. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період. Острог, 2012. 412 с. URL: <http://litpro2.oa.edu.ua/books/preview/6852> (дата звернення: 15.05.2017).

установ ООН. Вони надають відчутну гуманітарну допомогу по всьому світу, щорічно виділяю під дану статтю держбюджету до 1 млрд. доларів. Залишається лише шкодувати про той факт, що міжнародні інформаційні агентства при висвітленні внеску націй в загальну скарбничку миротворчості висувають на перший план «блискуче» використання військових інструментів і перебільшують їх користь, часто обходячи стороною цивільні операції з надання допомоги постраждалому населенню. Але як показує практика, саме така участь має набагато більший сенс і позитивний ефект.

У нових геополітичних умовах, коли суверенітет і незалежність багатьох невеликих держав в Європі і світі ризикує бути перемолотим жорнами глобалізації, успішний швейцарський інструментарій дозволяє не тільки інтенсивно розвивати співробітництво в усіх напрямках і вносити значний вклад у запобігання і врегулювання криз в зонах нестабільності, а й ефективно забезпечувати національну безпеку, підтримувати свою державну самобутність¹⁵.

Керівництво країни рішуче відкинуло звинувачення в намірі приєднати країну до НАТО. Офіційний Берн вважає, що глибоко вкоренився у свідомості народу нейтралітет в цілому дозволяє захищати національні інтереси і ще здатний послужити справі підтримання миру, оскільки із завершенням «Холодної війни» ідеальних умов в сфері міжнародної безпеки не виникло. «Нейтралітет зіграв вирішальну роль в тому, що війни обійшли стороною нашу країну, і він збереже своє значення в майбутньому», – заявив міністр оборони С. Шмід. У той же час швейцарське керівництво сподівається на можливість суміщення особливого статусу країни з участю в миротворчих операціях з врегулювання конфліктів, що відповідає б «духу часу». Військові операції за кордоном розглядаються тут відтепер в якості довгострокових «інвестицій» в безпеку країни. До того ж, мабуть, грає свою роль і побоювання бути відсунутими на політичну і економічну периферію, втратити вплив на ті справи, які на сучасному Заході охоче намагаються вирішувати із застосуванням сили.

Не можна не згадати, що доцільність і ефективність «гуманітарних інвестицій», а також відповідність застосування сили в їх ході також є предметом гострої дискусії у швейцарському суспільстві. Багато відомих політиків і вчених з тривогою звертають увагу на

¹⁵ In voller Souveränität selber entscheiden. URL: <http://www.nzz.ch/article7B0OH-1.482028> (Last accessed: 11.05.2017).

складність визначення тієї межі, де закінчується захист прав людини і починається політика, що нагадує військовий, політичний, культурний і економічний експансіонізм.

Місцеві традиціоналісти категорично і вкрай емоційно виступають проти військової участі у врегулюванні конфліктів за межами власної країни. «Ми не втручаємося в чужі чвари. Ні – швейцарським солдатам за кордоном, ні – іноземним солдатам в Швейцарії» – це гасло стало головним в ході боротьби за результати референдуму. Висловлювалися побоювання, що військова миротворчість в кінцевому рахунку може позбавити нейтральну державу довіри, а значить, зробити неможливим здійснення корисної посередницької ролі¹⁶. Альтернативу активності у військовій області традиціоналісти бачать в подальшому посиленні гуманітарної допомоги жертвам конфліктів і населенню «кризових» країн, сприяння в економічному розвитку для подолання бідності, а також в поступовій «ненасильницькій» демократизації їх товариств.

У питаннях швейцарського нейтралітету є й критики, наприклад, у серпні 2014 року президент Естонії Томас Гендрік Ільвес зазначив, що Швейцарія діє лише у власних інтересах. За його словами, реакція на оголошені санкції проти Росії «не сприяє репутації Швейцарії в Європі». «Так, цей конфлікт потребує посередників, проте не нейтральних. Я не розумію, що означає нейтралітет у конфлікті, що сьогодні триває в Україні», – наголосив президент Естонії. «Кожна суверенна держава має право вирішувати, як чинити в тій чи іншій геополітичній ситуації. Проте реакція Швейцарії та Ірландії, на мою думку, мала б бути іншою», – сказав Томас Гендрік Ільвес. За його словами, поняття нейтралітету ще ніколи не було таким «порожнім», як сьогодні. Натомість Швейцарія відмовилась вводити санкції мотивуючи таке рішення «статусом нейтральності», про яке країна заявляє постійно. Однак 5 серпня стало відомо, що Швейцарія таки ввела санкції¹⁷.

Аналізуючи практику реалізації політики нейтралітету Швейцарії в ХХ–ХХІ ст., акцентуючи увагу на особливостях історичної традиції і теоретичних основах зовнішньополітичного курсу, аналізуючи найбільш значущі в сучасних умовах практичні напрямки реалізації стратегії цього курсу (як-то: політика нейтралітету, член-

¹⁶ In voller Souveränität selber entscheiden. At the same source.

¹⁷ Президент Естонії критикує швейцарський нейтралітет. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/11/7024898> (дата звернення: 15.05.2017).

ство в ЄС, участь в європейських процесах і відносини з США), приходять до наступних висновків.

Спроба розгляду зовнішньої політики Швейцарії в контексті більш широкому, ніж традиційно розуміється політика нейтралітету, дає дуже цікаві результати і відкриває широкі можливості для дослідження проблеми в новому ракурсі. Вона дозволяє представити концепцію зовнішньої політики західноєвропейської держави, за якою до сих пір визнається одне з центральних щодо світової політики місце, в її цілісності, більш адекватно оцінити зовнішньополітичні амбіції і кінцеву мету обраного курсу.

Розпад біполярної системи міжнародних відносин не стало причиною для корінного зламу зовнішньополітичної стратегії Швейцарії, оскільки принцип нейтралітету був видимою її частиною, найбільш прийнятним інструментом проведення власної лінії в умовах жорсткого протистояння геополітичних учасників. Військове неблокування і неучасть у війні досі залишається фундаментальною основою зовнішньої політики держави.

Тактика зовнішньополітичної діяльності Швейцарії за останні роки свідчить про те, що активності і величині ролі Конфедерації на світовій арені не тільки приділяється все більша увага через політику нейтралітету, але і другим опорним стовпом швейцарської зовнішньополітичної концепції стала здатність її виконувати дипломатичні функції в світових масштабах, а також бути фінансовим центром в регіоні і не тільки. При цьому обидва ці стовпи грають невід'ємну роль. А політика швейцарського нейтралітету – не мета, а ефективний засіб обмеження негативного впливу зовнішнього середовища, і формування основи для проведення самостійної зовнішньополітичної лінії, заснованої на розширенні впливу в світі.

Ковтунович Наталія,

науковий керівник – Рудько С.О., кандидат історичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФІНСЬКОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ ТА МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПО ЗАКІНЧЕННЮ II СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядаються риси нейтралітету Фінляндії, як особливого явища у міжнародній політиці та пов'язана з ним міжнародна миротворча діяльність у період «Холодної війни». Виділено політичні аспекти, зокрема співпраця в регіональному вимірі та участь у ініціативах світових міжнародних організацій.

Ключові слова: *фінський нейтралітет, процес роззброєння, миротворча діяльність Фінляндії, північноєвропейська без'ядерна зона.*

In the article are considered the features of neutrality of Finland, as a special phenomenon in international politics and the related Finland international peace keeping activity during the "Cold War". Political aspect were highlighted, including cooperation in the regional dimension and participation in global initiatives of international organizations.

Key words: *Finnish neutrality, disarmament, Finland peace keeping, Nordic nuclear-weapon-freezone.*

Нейтралітет в якості юридичного поняття не має особливого важливого значення, така політика стає суттєвішою під час війни, або в умовах масштабного конфлікту між державами. У сучасних міжнародних відносинах кожна країна розуміє нейтралітет по-своєму: серед усіх держав, які називають себе нейтральними, було б важко назвати хоча б одну пару ідентичних «близнюків».

Актуальність: Фінський нейтралітет – це особливе явище, яке заслуговує на окремий розгляд, що підтверджується великою кількістю публікацій на цю тему, однак більшість з них розглядають нейтралітет як ідеологічний складник фінської політики, не виділяючи її практичного значення у глобальному масштабі.

Головним завданням статті є визначення особливостей фінського нейтралітету від його становлення та динаміки його розвитку упродовж періоду «Холодної війни», а також аналіз пов'язаної з ним зовнішньополітичної діяльності Фінляндії – миротворчості, участь у світовому та регіональному процесі роззброєння.

Мета статті – відтворення повної картини впровадження впровадження нейтралітету у Фінляндії та пошук логічних зв'язків між політикою нейтралітету та зовнішньою політичною діяльністю країни під час «Холодної війни».

Якщо говорити про нейтралітет Фінляндії, то, в першу чергу, йдеться про політику підтримки безпеки країни в умовах виникнення конфліктів інтересів великих держав¹. Постанова про нейтралітет Фінляндії певним чином пов'язана із системою співпраці північних країн Європи: аналогічне рішення було прийняте керівництвом Данії, Норвегії та Швеції. 3 вересня 1939 року Фінляндія офіційно проголосила себе нейтральною. 15 вересня того ж року постанова була доповнена заявою, що нейтралітет стосується і тих держав, що беруть участь у Другій Світовій війні (тобто, в першу чергу, йдеться про Польщу та СРСР)².

Перші післявоєнні роки держава докладала усіх зусиль, щоб забезпечити незалежність. Договори 1947 і 1948 років, які підтвердили існування радянської військової бази на території Фінляндії і створили оборонний союз з Радянським Союзом, здавалося, зробили ідею фінського нейтралітету неможливою. Однак, у преамбулі Договору про дружбу, співпрацю та взаємодопомогу 1948 року зазначалося, що Фінляндія буде залишатися осторонь конфліктів між великими державами і її політика буде спрямована на підтримку миру відповідно до принципів ООН.

Першим прикладом фінської політики уникання міждержавних суперечок було рішення на початку 1948 року не брати участі в Європейській Програмі відновлення, також відомій як План Маршалла. Фінська відмова була викликана радянським твердженням, що програма була спробою з боку Сполучених Штатів розділити Європу на два табори.

Наприкінці 1940-х років, Фінляндія приєдналася до Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) і Світового банку, беручи участь в їх економічних програмах, але уникала будь-яких політичних наслідків членства, які можуть бути розцінені СРСР як прозахідна політика. Фінляндія також залишився поза межами обговорень про формування Північного оборонного союзу. У 1955 році Фінляндія

¹ Törnigren R. The Neutrality of Finland. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/finland/1961-07-01/neutrality-finland> (Last accessed: 09.05.2017).

² Мауно Й. Почему Финляндия официально не провозгласила нейтралитет? *Финляндия на пути к войне*. Карелия, 1999. С. 267–269.

змогла приєднатися до ООН і Північної Ради, що сприяло зменшенню ізоляції держави від міжнародних процесів та допомогло більш активно впливати на стан міжнародної системи у питаннях миру та безпеки³.

Після того як у 1955 році закрили радянську військову базу, розташовану недалеко від Гельсінкі, основну перешкоду для фінського нейтралітету було усунуто, і в наступні роки провідні радянські чиновники прихильно ставилися до нейтралітету сусіда.

Після візиту Голови Президії Верховної Ради К. С. Ворошилова до Фінляндії в 1956 році, на черзі був візит фінського прем'єр-міністра К.-А. Фагерхольма до Радянського Союзу. Історичне значення цього візиту полягало в тому, що в комюніке від 2 лютого 1957 року, в якому було опубліковано підсумки зустрічі, СРСР вперше констатував, що політика нейтралітету, яку проводить Фінляндія, а також дружні відносини, які вона підтримує з іншими державами, в свою чергу сприяє забезпеченню міжнародного миру⁴. Ця характеристика фінського нейтралітету, яку визнали за часів Хрущова, зберігалась в текстах комюніке, що були прийняті у підсумку візитів на протязі наступних 14 років, поки за пропозицією радянського керівництва її не замінили покликанням на Договір 1948 року⁵.

До початку 1960-х років, фінський нейтралітет був визнаний на Заході і на Сході, і країна вступила в новий період міжнародних відносин і почала більш впевнено практикувати активну і мирну політику нейтралітету. Фінляндія брала участь в місцевих і глобальних ініціативах, спрямованих на створення умов, які дозволили б країнам уникнути насильства в відносинах одна з одною. Як зазначив Президент Кекконен в 1965 році, Фінляндія могла «зберегти свій нейтралітет тільки за умови, що в Європі зберігається мир».

Спочатку фундаментом для такої політики нейтралітету стала штаб-квартира ООН в Нью-Йорку. Там Фінляндія могла конструктивно висловлюватись щодо криз у країнах «третього світу», особливо не ризикуючи викликати роздратування СРСР. Наприкінці

³ Neutrality. URL: <http://countrystudies.us/finland/137.htm> (Last accessed: 09.05.2017).

⁴ Чубарьян А. Северная Европа. Проблемы истории. Москва: Наука, 2011. С. 256–260.

⁵ Boticelli P. Finland's Relations with the Soviet Union, 1940–1986. *Journal of Loyola University New Orleans*. URL: <http://www.loyno.edu/~history/journal/> 1985-6/botticelli.htm (Last accessed: 09.05.2017).

60-х вона все ж отримала змогу продемонструвати те, що її активна політика нейтралітету здатна принести вигоду і для загальноєвропейської безпеки. Фінляндія продовжує проводити політику «активного нейтралітету» і в 1970-х роках, коли попередні переговори про обмеження стратегічних озброєнь під час 1970–1972 рр. перемінно проводились у Гельсінкі та Відні. У Фінляндії пізніше відбулося перше засідання НБСС в липні 1973 року, і третя заключна сесія 1 серпня 1975 року, на якій держави, в тому числі США і СРСР, підписали Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який став відомий як Гельсінський Заключний акт⁶.

Вторгнення сил Варшавського договору в Чехословаччину в 1968 році завдало удару репутації Радянського Союзу на Заході. Для того, щоб врегулювати ситуацію, Москва навесні 1969 року виступила з пропозицією організувати конференцію з питань безпеки для всіх країн Європи і укласти договір з метою стабілізації відносин у регіоні. Шість років потому в Гельсінкі зібрались керівники майже всіх європейських держав для того, щоб підписати Заключний акт Наради у справах безпеки й співпраці в Європі (НБСС). 19 жовтня 1960 року, під час візиту до США, Кекконен виступив у Нью-Йорку на сесії Генеральної Асамблеї ООН з промовою, яка стала історичною хоча б тому, що керівник фінської держави ще ніколи не виступав у всесвітній організації. Вагомим був і сам зміст промови Кекконена: «Наша політика нейтралітету, як ми неодноразово заявляли, націлена на те, щоб вивести Фінляндію за межі зовнішньополітичних спекуляцій. Ми вдячні за те визнання, яке всюди отримали наше прагнення до незалежності, життєва сила нашої демократії та наша любов до миру»⁷.

Важливим елементом нейтралітету Фінляндії було поняття Північноєвропейської без'ядерної зони. Це поняття ввів Кекконен, зважаючи на те, що ядерні озброєння європейських держав почали стрімко зростати. Фінський президент запропонував створення зони, що охоплювала б Фінляндію, Швецію, Норвегію, Данію та Ісландію. Де-факто це повинно було бути оформлено, щоб виключити держави-учасниці з стратегічних планів наддержав. Ідея зони була заснована на припущенні, що, оскільки ці країни не матимуть

⁶ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (Дата обращения: 09.05.2017).

⁷ Чубарьян А. Северная Европа. Проблемы истории. С. 256–260.

ядерної зброї на своїй території, вони можуть уникнути ядерного нападу зі сторони будь-якого з двох альянсів, в той час як наявність ядерної зброї, безумовно, є приводом для атаки.

Ідея Північноєвропейської без'ядерної зони не була реалізована відразу. Основною перешкодою було членство Данії і Норвегії в Організації Північноатлантичного договору (НАТО), а, отже, мова могла б йти про розміщення ядерної зброї на їх території в період кризи. Незважаючи на безуспішність, пропозиція без'ядерної зони залишалася частиною зовнішньої політики Фінляндії, а в 1978 році вона знову була представлена в зміненому вигляді, в світлі нових технологічних розробок в сфері озброєння. На думку Кекконена, поява крилатих ракет зробила використання ядерної зброї у війні більш імовірною.

Його оновлена пропозиція Північноєвропейської без'ядерної зони містила тези про те, що наддержави зобов'язуються не нападати на країни, що належать до цієї зони. З тих пір, ця ідея стала предметом постійних дискусій між європейськими державами. Президент Койвісто заявив про свою рішучу підтримку створення без'ядерної зони у промові в ООН в 1983 році, а в 1985 Північноєвропейська парламентська група була скликана в Копенгагені, щоб обговорити цю ідею і створити комісію для детального вивчення питання.

Ще одним ключовим елементом у політиці активного нейтралітету Фінляндії була участь країни в рішенні питань з контролю над озброєнням та ініціатив з роззброєння. У 1963 році Фінляндія підписала Договір про заборону ядерних випробувань, що забороняє тестування ядерної зброї у водному, наземному, та в космічному просторі⁸.

В 1968 році було затверджено Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Фінляндія стала першою країною, що уклала угоду з Міжнародним агентством з атомної енергії щодо мирного використання ядерної енергії. У 1971 році Фінляндія підписала договір, що забороняє розміщення ядерної зброї на дні Світового океану, а в 1975 році вона приєдналася до заборони розробки, виробництва та накопичення запасів біологічної зброї. Починаючи з 1970-х років, фінські вчені розробляли технологію для виявлення хімічної зброї,

⁸ Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. URL: <http://www.state.gov/t/isn/4797.htm>. (Last accessed: 09.05.2017).

і з середини 70-х років, вони були залучені до удосконалення глобальної системи станцій сейсмічної перевірки⁹.

Висновки: Фінляндія, починаючи з міжвоєнного періоду, старалась дотримуватись політики активного нейтралітету, що не завжди вдавалося з тої причини, що вона підтримувала «особливі» зв'язки зі своїм безпосереднім сусідом – Радянським Союзом. Тим не менше, фінська політика завжди була спрямована, в першу чергу на забезпечення власної безпеки та безпеки в межах регіону. Серед головних зовнішньополітичних ініціатив фінського уряду варто назвати проєкт Північноєвропейської без'ядерної зони, який висунув президент Кекконен. Його головною метою є вилучення північноєвропейських держав-учасниць зони із сфери інтересів наддержав, щоб уникнути безпосередньої участі у можливих конфліктах між ними. Крім того, останні повинні були взяти на себе зобов'язання не використовувати зброю проти держав-учасниць. Гельсінкі були місцем переговорів про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО), а в 1973 р. і 1975 р. Фінляндія була рушійною силою наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), приймала перше і третє засідання. Підписання Заключного акту НБСЄ в Гельсінкі в 1975 році є явним показником успішної політики активного нейтралітету країни.

Наразі, політика нейтралітету в Фінляндії проявляється не так явно, проте її головні ідеї можна прослідкувати у визначенні зовнішньополітичного курсу на сучасному етапі. Це свідчить про те, що держава не відмовляється від ідей, започаткованих ще в середині минулого тисячоліття. Дотримання нейтралітету стало частиною фінського менталітету. Тому, для повного розуміння позиції, якої Фінляндія дотримується зараз й, швидше за все, дотримуватиметься й надалі, важливо мати уявлення про те, в яких умовах зароджувався фінський нейтралітет та які аспекти повпливали на нього в процесі становлення.

⁹ Neutrality. At the same source.

Мирончук Валерій,

науковий керівник – Рудько С.О., кандидат історичних наук, доцент

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ЄС ТА США ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА БАРАКА ОБАМИ

У статті досліджено трансформацію відносин між США та ЄС в період діяльності адміністрації президента Сполучених Штатів Америки Барака Обами. Висвітлено перехід від кризи у відносинах до залагодження «трансатлантичної тріщини» за першої каденції. Досліджено аспекти співробітництва та основні сфери суперництва двох потужних міжнародних акторів. Підкреслено особливу роль проєкту Трансатлантичної зони вільної торгівлі в співробітництві Вашингтону та Брюсселю. Розкрито причини кризи відносин протягом другого президентського терміну Барака Обами.

Ключові слова: США, ЄС, «трансатлантична тріщина», адміністрація Барака Обами, «розумна сила», Трансатлантична зона вільної торгівлі.

The article investigates the transformation of relations between the US and the EU in the period of the administration of US President Barack Obama. Research deals with the transition from a crisis in relations to resolve the «transatlantic rift» in the first term of Barack Obama's presidency. It is illustrated aspects of cooperation and key areas rivalry of two powerful international actors. In this text is emphasized the special role of the project Transatlantic Trade and Investment Partnership Area in cooperation Washington and Brussels. Article tries to explain causes of the crisis of relations during the second presidency of Barack Obama.

Key Words: USA, EU, «Transatlantic rift», Barack Obama's administration, «Smart Power», Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP).

Постановка проблеми. Особлива роль трансатлантичного співробітництва США та ЄС в сучасній постбіполярній системі міжнародних відносин є приводом для дослідження їх відносин. Прихід демократа Барака Обами до влади мав ознаменувати новий етап у відносинах двох світових гігантів, основних гравців Західного Світу, заповнення «трансатлантичної тріщини» та консолідації Брюсселю й Вашингтону.

По завершенню двох президентських термінів Обама є можливість прослідкувати діяльність його адміністрації від початкової точки то кінцевої, оглянувши їх з перспективи завершеного процесу з використанням актуальної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема висвітлена численними вітчизняними науковцями. До вашої уваги пропоную переглянути праці Маргарити Лимар, Дмитра Лакішика, Олександри Двуреченської, які є найпопулярнішими серед тих, що розміщені у вільному доступі. В американській літературі тематика висвітлена менш широко, через традицію зосереджуватися на більш предметних питаннях проблем співробітництва з ЄС через його різноманітність та довготривалі бюрократичні процедури, уникаючи широкого аналізу процесу співробітництва та діяльності Барака Обама в європейському напрямі. Найширше це питання в англійській науковій літературі досліджено колеґією вчених з Вашингтонського центру трансатлантичних відносин Школи міжнародних досліджень імені П. Нітце, та окремими експертами: К. Волкером, М. Еганом, Д. Хемілтоном. Оскільки строк президенства завершився нещодавно (20 січня 2017 року), дане дослідження базується більшою мірою на публікаціях медіа-ресурсів EURONEWS, «the Guardian», «Reuters» та їх українських адаптаціях.

Мета – прослідкувати та проаналізувати процес перетворень у відносинах США та ЄС від приходу до влади 44-го президента США до завершення його каденції. Виділити основні тенденції в співробітництві та суперництві двох потужних гравців. Висвітлити основні здобутки та невдачі адміністрації Обама по встановленню трансатлантичної співпраці Вашингтону та Брюсселю.

Виклад основного матеріалу. Перед початком президенства Барака Обама європейсько-американські відносини перебували в ненайкращому стані. Пов'язано це було з діяльністю його попередника Джорджа Буша-молодшого, зокрема, подіями в Іраку, ідеями одноосібного лідерства Америки, що готова власними силами захищати свої інтереси в будь-якому куточку планети, не рахуючись з думкою свої союзників з Європи. Іншим моментом, що викликав насторогу була передвиборча кампанія Обама, в якій кандидат від демократів більше зосереджував увагу на майбутню діяльність за Азійсько-Тихоокеанським вектором, а не європейським.

Що ж робить Обама ставши президентом? Під час інавгураційної промови 20 січня 2009 року він звертається до свого народу зі словами: «Сполучені Штати Америки залишаються наймогутні-

шою державою на планеті». Таким чином можна було б припустити, що адміністрація Барака Обама наслідуватиме позицію попередника, і використовуватиме «жорстку силу». Та це припущення згодом було розвіяне тим, що діяльність Обама характеризується терміном «розумна сила», яка уособлює в собі поєднання традиційних і нетрадиційних важелів впливу на міжнародній арені дипломатичних, економічних, військових, політичних і культурних. В тому ж році в ЄС завершилася ратифікація Лісабонського договору, який надав Союзу правосуб'єктності. Ці події започаткували новий етап у відносинах США та ЄС.

Основна мета зовнішньої політики президента США Б. Обама полягає у посиленні американського глобального лідерства. Пріоритетними напрямками зовнішньої політики Б. Обама можна було вважати Великий Близький Схід та Азію. Чи стало це такою гігантською проблемою, як це прогнозували політологи? Як свідчить статистика офіційних візитів Барака Обама, він відвідав Європу більше разів ніж будь-яку іншу частину світу, а найбільш відвідуваною країною (6 візитів) стала Франція – один з локомотивів європейської інтеграції¹. Також важливим фактором є зміст промов та виступів, що президент виголошував під час цих візитів. У липні 2008-го Обама виступив біля Бранденбурзьких воріт перед 200-тисячною аудиторією в Берліні. Цей виступ ознаменував початкову точку відліку в трансформації відносин Штатів та ЄС. Європейці оваціями зустрічали майбутнього президента-ліберала. Він у свою чергу заявив: «жодна країна, незалежно від того, наскільки велика або потужна вона є, не здатна подолати самотужки всі існуючі проблеми».

Президент Б. Обама визнав, що у США відсутня можливість самостійно вирішувати глобальні проблеми, тому на відміну від Джорджа Буша-молодшого, він приділяє значну увагу партнерству на міжнародній арені. Однак, це не означало, що США відмовилися від практики односторонній дій у вирішенні своїх зовнішньополітичних завдань.

На початку президентства Б. Обама у відносинах з ЄС було виділено кілька пріоритетних напрямів:

- 1) подолання наслідків економічної кризи;

¹ Travels of President Barack Obama – U.S. Department of State Office of the Historian. URL: <https://history.state.gov/departmenthistory/travels/president/obama-barack> (Last accessed: 11.05.2017).

2) врегулювання ситуації в Афганістані, Пакистані та Іраксько-го питання;

3) енергетична безпека, запобігання змінам клімату;

4) вирішення ситуації щодо планів розташування американських ПРО в Європі².

Основним документом, у якому розкриваються зовнішньополітичні цілі США, є Стратегія національної безпеки. За період президентства Б. Обами було прийнято дві таких Стратегії. У Стратегії національної безпеки за 2010 р. місце ЄС у зовнішній політиці США визначається лише у загальних рисах³. Зокрема, США вважають відносини з європейськими союзниками «наріжним каменем» участі США у світовій політиці і каталізатором для міжнародних дій. Розвиток відносин передбачався на двосторонній основі з широкого кола питань безпеки та економіки. Загострення міжнародних відносин на Близькому Сході та в Україні сприяло збільшенню уваги США до ЄС.

У Стратегії національної безпеки 2015 р. США зазначають, що «Європа є нашим незамінним партнером, у тому числі для вирішення глобальних проблем безпеки»⁴. Також звертається увага на важливість співпраці США з ЄС у сфері безпеки, необхідність поглиблення зв'язків НАТО з ЄС та побудови Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Співробітництво США і ЄС у вирішенні воєнних конфліктів обумовлено «тенденцією до легітимізації будь-яких, передусім силових, операцій США за умов колективної, багаторонної відповідальності за них західних демократій, як носіїв західних демократичних цінностей», – як пише про це професор Ірина Дудко.

Європейські уявлення про зовнішню політику США при адміністрації Б. Обами залишаються відносно сприятливими, і значно більш позитивними у порівнянні з періодом керування адміністрацією Джорджом Бушем-молодшим. За даними німецького фонду Маршалла США (GMF) у 2014 р. 64% європейських респондентів схвалювали зовнішню політику президента Б. Обами, і 67% до-

² Гончар Б., Гончар Ю. Іракське питання і трансатлантичні відносини на початку XXI століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. Вип. 85/86. С. 4–6.

³ National Security Strategy 2010. URL: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf. (Last accessed: 11.05.2017).

⁴ The 2015 National Security Strategy. URL: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf. (Last accessed: 11.05.2017).

тримувалися, в цілому, позитивної думки про Сполучені Штати. Однак, у порівнянні з 2013 р., загальна кількість прихильників політики Б. Обами в Європі зменшилася на 4%, зокрема, найбільше цей показник змінився у Німеччині (менше на 20% у порівнянні з 2013 р.). Причина зменшення популярності США полягає у надмірному, на думку європейців, втручанні Штатів у справи безпеки і оборони ЄС.

Вони активно розвивають політичне, безпекове і торгово-інвестиційне партнерство. Відбувається активна взаємодія як на рівні президента США та провідних посадовців ЄС, так і на рівні конгресменів, урядовців США та чиновників Євросоюзу. США продовжують підтримувати ідею про розвиток «єдиної і вільної» Європи, яка б сприяла реалізації інтереси американської держави⁵.

Створення більш безпечного світу є необхідною умовою подальшого розвитку ЄС та США, але жодна зі сторін не може вирішити ці проблеми самостійно. Відносини із ЄС, як цілісним учасником міжнародних відносин, для США поступово стають більш важливими, ніж двосторонні відносини з окремими державами-членами ЄС. Рішення ЄС із широкого кола питань є спільним рішенням 28 країн, які представляють майже весь європейський регіон. Проте, отримання ЄС правосуб'єктності було неоднозначно сприйняте в США, адже тепер було накладено певні обмеження на діяльність США у відносинах з ЄС. Крім того, право ЄС заключати міжнародні договори може ускладнити практику односторонніх дій США.

В десятих роках XXI століття американські урядовці звертають увагу на чисельні проблеми ЄС, які можуть вплинути на його надійність як зовнішньополітичного партнера США. Серед основних проблем ЄС представники США виділяються наступні: економічні труднощі, як наслідок кризи 2008–2009 рр., зниження витрат та відсутність чіткого бачення спільної політики безпеки і оборони, соціальні проблеми, збільшення популярності нових політичних крайніх лівих або крайніх правих партій, зростання прибічників євроскептицизму (представники цієї течії зайняли одну чверть місць у новообраному Європарламенті), сумніви громадськості ряду держав щодо подальшого розвитку євроінтеграційного процесу, доцільності використання євро як наднаціональної валюти або до-

⁵ Дудко І. Д. Союзицькі відносини США та євроатлантичної спільноти. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2010. Вип. 19. С. 430–439.

цільності членства в ЄС (найбільш гостро ситуація склалася у Великобританії). Так, на саміті G20 у 2014 р. Б. Обама зазначив, що зниження темпів економічного росту ЄС негативно відображається на американській та світовій економіці.

ЄС та США виступають найбільшими торгово-інвестиційними партнерами у світі. Частка ЄС у сумарному імпорті та експорті товарів США у 2013 р. склала 16,9% та вивела Союз на перше місце серед американських торговельних партнерів. У 2014 р. США стали найбільшим торговим партнером ЄС. Товарообіг між ЄС та США склав 515,6 млрд. євро (15% від загального обсягу торгівлі ЄС)⁶.

Трансатлантичні економічні відносини також є найбільш впливовими у світі щодо формування стандартів і правил. Історично склалося так, що співпраця між США та ЄС була ключовою рушійною силою для лібералізації світової торгівлі, хоча, США не задовольняє широке представництво ЄС у міжнародних фінансових структурах. Однак, загальна динаміка розвитку торговельних відносин між ЄС та США на початку XXI ст. свідчить про поступове зниження активності. Так, у 2002 р. частка США у загальному обсязі торгівлі ЄС складала 24%.

З метою розширення економічної співпраці з липня 2013 р. ЄС та США обговорюють створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі (ТТІР). Створення ТТІР і ефективне її функціонування суттєво розширить політичні та економічні відносини ЄС та США і доведе їх життєздатність.

Політичні та громадські діячі ЄС неоднозначно поставилися до створення ТТІР. У жовтні 2014 р. проти створення ТТІР було організовано кількасот різноманітних заходів. Причини негативного ставлення до ТТІР у ЄС пов'язанні із можливим зниженням харчових та екологічних норм, змінами у політиці конфіденційності даних, непередбачуваними соціальними наслідками, перенесенням торговельних суперечок з рівня національних урядів на рівень міжнародних арбітражів.

Основні засади співробітництва в трансатлантичному напрямі за Обами були закладені на Вашингтонському саміті США-ЄС 3-4 листопада 2009⁷. Саме тут взяли початок переговори, щодо в

⁶ Звіт про товарообіг між США та ЄС. URL: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/mizhnarodnij-oglyad/item/13269-zvit-pro-tovaroobig-mizh-ssha-ta-ec.html>. (дата звернення 13.05.2017).

⁷ Гальчинський А. Європа і США – геополітичне суперництво. URL: <http://old.niss.gov.ua/Evrinteg/ekonom.htm> (дата звернення 15.05.2017).

перспективі найбільш фундаментальної трансформації у відносинах. Обговорювалася ідея зони вільної торгівлі між Сполученими Штатами та Європейським Союзом. Два найбільших економічних гравця з найбільшими показниками ВВП у світі розмірковували над економічною інтеграцією. Ідея сколихнула світову спільнотою своєю сміливістю. Тільки уявіть перспективи такого союзу, і справа не лише в фінансовій вигоді для обох сторін, а я в можливості тісної політичної співпраці⁸.

Проте переговорний процес затягнувся. Європейська сторона змогла дійти згоди у власній позиції лише в 2013 році, коли 14 червня Міністри торгівлі 27 країн ЄС на зустрічі в Люксембурзі досягли компромісу щодо змісту переговорів із Вашингтоном про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС та США. Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу, вітаючи досягнення компромісу, наголошував що створення зони вільної торгівлі принесе ЄС додатково 120 мільярдів євро на рік. За оцінками Єврокомісії, зона вільної торгівлі між США та ЄС, котра охоплюватиме 800 мільйонів людей, дасть об'єднаній Європі 400 тисяч нових робочих місць та забезпечить зростання ВВП на додаткові 0,5 відсотка щороку. В ході роботи переговорного процесу між Вашингтоном і Брюсселем було обумовлено вже понад 270 документів, щодо різних аспектів угоди.

Такий амбітний проект наштовхнувся на ряд складнощів – непоступливість європейських країн в певних сферах. Зокрема президент Франції Франсуа Олланд в 2016 році заявив, що таке трансатлантичне об'єднання може стати причиною зменшення різноманіття культур Старого Світу і повідомив, що його держава виступатиме проти такої угоди на теперішньому етапі. Євроскептики, які останнім часом набирають політичної ваги в Європі, рішуче виступають проти угоди, передбачаючи загрозу власним національним інтересам.

ЄС має і інші претензії до США. У 2013 р. Союз звинуватив США у прослуховуванні телефонних розмов політичних лідерів, в тому числі і німецького канцлера А. Меркель. «Шпигунський скандал» суттєво загострив відносини ЄС та США. Лідери ЄС заявили

⁸ Гончар Б., Гончар Ю. Зовнішня політика адміністрації Б. Обами на шляху відновлення американського лідерства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012. Вип. 113. С. 8–13.

про припинення перемовин про створення зони вільної торгівлі. Однак, ряд аналітиків вважає, що обурення європейських лідерів відбувається для заспокоєння європейського населення, оскільки європейські чиновники, можливо, і не були знайомі з деталями наглядової діяльності США, але багато хто добре знав, що їхні власні служби безпеки проводять різні операції зі спостереження і часто працюють в тісному контакті з американськими розвідувальними службами, для запобігання терористичним атакам та іншим серйозним злочинам у Європі⁹. Зважаючи на це, співпраця між США та європейськими службами розвідки і безпеки триває безперервно, незважаючи на втрату довіри на політичному рівні.

Велике значення для ЄС та США має енергетичний та транспортний потенціал Арктики, а також значення регіону для безпекової сфери. Танення льоду полегшує видобуток природних ресурсів на крайній півночі. На початку XXI ст. близько 25% нафти та газу, які видобуваються в Арктиці, постачаються в Європу. Важливе геополітичне значення регіону для США підтверджує заснування у 2014 р. Б. Обамою посади спеціального представника США по Арктиці.

Доступ до Арктичного регіону для США ускладнюється тим, що вони підписали, але не ратифікували Конвенцію ООН з морського права від 1982 р. Для ЄС важливий і транспортний потенціал регіону, оскільки існує можливість скоротити шлях в Азію та розширити доступ до азійських споживачів європейських товарів. В Арктичному регіоні ЄС та США виступають конкурентами. Для регулювання відносин в Арктичному регіоні існує кілька структур. Основною міжурядовою установою через яку здійснюється регулювання відносин між ЄС та США в Арктичному регіоні на початку XXI ст. стала Арктична рада. У 2015–2017 рр. відбувається головування США у Раді. Доступ ЄС до роботи Арктичної ради відбувається переважно опосередковано через 10 держав-членів ЄС, які мають різний статус у даній організації.

ЄС було відмовлено в отриманні статусу спостерігача в 2009 р. через заперечення з боку Канади. Вплив на дане рішення здійснили і США. У 2013 р. США були однією з держав, яка знову перешко-

⁹ Obama Foreign Policy Approval Rating Drops on Both Sides of the Atlantic; Europeans Want More Independence in Transatlantic Relationship. URL: <http://trends.gmfus.org/survey-obama-foreign-policy-approval-rating-drops-on-both-sides-of-theatlantic-europeans-want-more-independence-in-transatlantic-relationship/> (Last accessed: 11.05.2017).

дила ЄС набути статус спостерігача у Раді. Незважаючи на протиріччя, ЄС та США виступили узгоджено у протидії діяльності РФ в Арктичному регіоні. Позитивним для США стало те, що п'ять з восьми членів Ради є членами НАТО. Однак, на сьогодні в НАТО немає єдиної позиції щодо Арктики.

Висновок. Підсумовуючи, варто сказати, що трансформація відносин США та ЄС за президенства Барака Обама мала позитивний характер. Його адміністрації вдалося вивести відносини зі стану кризи, пов'язаної з агресивною політикою Джорджа Буша-молодшого та перевести їх на засади взаємовигідного співробітництва.

Апогеєм діяльності Обама в європейському напрямі мав стати договір про трансатлантичну зону вільної торгівлі, та через ряд причин, його так і не вдалося реалізувати в життя. В цьому напрямі був досягнутий значний процес, вироблена документальна база і вже від рішень наступного президента США залежатиме, чи оживе наймасштабніший зовнішньополітичний проект Обама європейського спрямування.

Дослідження політичної спадщини Барака Обама у відносинах з ЄС може стати ґрунтом для аналізу змін, які впроваджуватиме Дональд Трамп. Це дасть базу для можливостей певного прогнозування відносин між Вашингтоном та Брюсселем.

Якимчук Марина,
науковий керівник – Корнійчук Л.В., кандидат історичних наук, старший викладач

ПОЗИЦІЯ ЄС ЩОДО ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІРАНУ

У статті проаналізовано позицію ЄС щодо ядерної програми Ірану, а також, які чинники впливали на посилення та послаблення санкцій. Крім того, висвітлено позицію міжнародної спільноти: ООН, США, МАГАТЕ.

Ключові слова: енергетика, ядерна програма, санкції, США, ЄС.

The article was analyzed the EU's position on Iran's nuclear program, and which factors influenced on the strengthening and weakening of sanctions. Also it highlighted the position of the international community UN, US, IAEA.

Key words: energy, nuclear program, sanctions, the US and EU.

Небезпека ядерної війни все-таки залишається головною проблемою сучасності, тому демократичний захід хоче знизити до мінімуму ймовірність ядерної загрози. Зважаючи на те, що Іран не хоче припинити ядерну програму попри різні стратегії та тактики ЄС та міжнародної спільноти, виникає необхідність детального вивчення відносин ЄС та ІРІ. А саме визначення позиції ЄС щодо ядерної програми Ірану допоможе знайти помилки у стратегіях двох акторів та сприяти покращенню двосторонніх відносин.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, вивченням проблеми займалися відомі інформаційні агентства «Reuters», «The Huffington Post», «The Wall Street Journal» та іранський «Al-Monitor», американський науково-дослідний інститут «Global Energy Center». Також варто зазначити, що вивчення історії ядерної програми Ірану займався К. Давенпорт. Крім того, І. Акбар приділив увагу як саме санкції вплинули на ядерну програму Ірану. Тобто варто зазначити, аналітична база обраної теми є досить потужна.

Однак, досліджуване питання розглядали у двосторонньому форматі і не акцентували увагу саме на позиції ЄС, а також не завжди у правильному співвідношенні враховували роль третіх ак-

торів. Тому метою статті є дослідити еволюцію позиції ЄС щодо ядерної програми Ірану та врахувати усі зовнішні та внутрішні чинники. Завданнями наукової статті є визначити засади на яких ґрунтується співпраця ЄС та ІРІ в сфері ядерної енергетики, охарактеризувати роль ЄС в розширенні ядерного потенціалу Ірану та визначити основні складові взаємодії ЄС та міжнародної спільноти щодо ядерної програми Ірану.

Впродовж 90-их років, нарощуючи ядерний потенціал та намагаючись переконати міжнародну спільноту, що це не так, Іран досягнув певних успіхів у цій сфері, що призвело до загострення відносин із ЄС. Приводом до занепокоєння щодо іранської програми стала заява іранського опозиційного руху, які мали докази про підпільне збагачення урану та будівництва дамби для охолодження реактора. В грудні 2002 р. супутникові знімки показали два ядерні об'єкти в Араку і Натанзі. Однак, будь-які зауваження чи заклики МАГАТЕ співпрацювати, були проігноровані Європейською Спільнотою. З самого початку члени ЄС були впевнені, що ядерна програма має лише цивільний характер. У 2001 році ЄС ініціював переговори з Іраном про торгівлю та співробітництво. До кінця 2002 року ці переговори, а також політичний діалог з Іраном вступали у вирішальну стадію. Таким чином, 12 грудня 2002 р. Іран та ЄС обговорили економічне та політичне співробітництво, нічого не зазначивши про ядерну програму Ірану¹.

Проте, на відміну від ЄС, США зайняли жорсткішу позицію і вже наклали санкції на Іран. Такі дії США стурбували ЄС і він вирішив обговорити питання ядерної зброї з Іраном. У серпні 2003 року МЗС Великої Британії, Франції та Німеччини надіслали спільний лист до Ірану, пропонуючи технічне співробітництво, якщо Іран погодиться призупинити збагачення урану. 20 жовтня 2003 року МЗС у тому форматі ЄС-3 відвідали Тегеран. Під час зустрічі ЄС та ІРІ підписали Тегеранську Декларацію², яка передбачала відстрочку у збагаченні урану та плутонію. Іран у відповідь мав скласти протокол із ліквідації ядерних установок. Така політика ЄС протирічила діям МАГАТЕ та США і зірвала раніше напрацьовані

¹ European efforts to solve the conflict over Iran's nuclear programme: how has the European Union performed? *EU Non-Proliferation Consortium*, 2013. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/EUNPC_no-27.pdf (Last accessed: 23.03.2017).

² Summary of the statement of Javier SOLANA, EU High Representative for CFSP at a press conference in Tehran. 2003. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/declarations/77051.pdf (Last accessed: 01.04.2017).

домовленості міжнародною спільнотою. Такий крок ЄС вважався дипломатичною перемогою.

Наприкінці наступного року в листопаді 2004 року була укладена Паризька угода. В рамках Паризької угоди, Іран погодився призупинити подальше збагачення урану в обмін на європейське зобов'язання співпрацювати в ядерній, комерційній і політичній сферах. Не зважаючи на підписання угод, за даними «WikiLeaks», Іран продовжував збагачення урану та інших хімічних матеріалів. США повідомили про це Брюссель, на що він відповів, що угода немає обов'язкового характеру. Однак, ЄС занепокоївся і поступово змінив свою політику щодо проблеми³.

Ще однією причиною до зміни політик ЄС було зміна керівництва ІРІ. У 2005 р. з обранням нового президента Ахмадінежада, який абстрагувався від переговорів із ЄС і запропонував власні ідеї щодо покращення співробітництва. Перший план співпраці пролунав в січні 2005 року і передбачав, що Іран не буде виготовляти зброї масового знищення в обмін на відмову ЄС від будь-яких атак, загрози нападу або саботаж ядерних об'єктів Ірану, співпраця в галузі боротьби з тероризмом та зняття обмежень щодо поставок звичайних озброєнь та товарів подвійного призначення до Ірану. Вже в березні та в квітні були знову видані пропозиції до ЄС, які мало чим відрізнялися одна від одної. Плани були орієнтовані на продовження співпраці та поновлення, а також з низки зобов'язань з обох сторін: Іран поступово протягом шести місяців скорочує свою ядерну програму, а ЄС визнає ІРІ головним енергетичним партнером Європи. Ще одна пропозиція пролунала в липні, а саме скорочення збагачення урану на певних базах⁴.

У серпні 2005 року три європейські держави представили свою власну комплексну пропозицію щодо довгострокової угоди, з викладенням наступних дій: поставки урану з низькою радіоактивністю, створення буферного сховища ядерного палива в третіх країнах. Ще однією умовою було те, що ЄС підпише угоду з ІРІ про довго-

³ Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004. 2004. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infirc637.pdf> (Last accessed: 01.04.2017).

⁴ Davenport K. History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue. *The Arms Control Association*, 2014. URL: https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals (Last accessed: 02.04.2017).

строкове партнерство в енергетичній сфері⁵. Президент ІРІ одразу відкинув цей план. А в серпні 2005 р. Іран відновив діяльність із конверсії урану, а президент реформував переговорну групу Іран-ЄС. Тому у вересні 2005 р. члени ЄС проголосували за резолюцію в МАГАТЕ, що стало останнім поштовхом до погіршення відносин. Компроміс неможливо знайти через небажання Ірану співпрацювати в системі забезпечення міжнародної безпеки. Робота контактної групи ЄС-3 виявилася неефективною. Тому необхідно було шукати альтернативні шляхи вирішення проблеми, потрібно посилювати тиск за допомогою глобальних лідерів, включаючи ООН та інших потужних держав.

Передумовою до цього стало звернення МЗС Великобританії, Франції та Німеччини до РБ ООН з тим, що потрібно посилити заходи щодо ІРІ, покликаючись на статут ООН. Китай, Росія, і Сполучені Штати приєдналися до ЄС-3 в червні 2006 року, щоб запропонувати ще одну пропозицію щоб провести усесторонні переговори з Іраном. Тегеран відповів на цю пропозицію в серпні 2006 р., відхиливши умови, але зазначив, що пропозиція, що містить необхідні основи для забезпечення всеосяжного і довгострокового співробітництва між двома сторонами. Зважаючи на загострення проблеми, змінився формат співпраці. До ЄС- приєдналися США, Китай та Росія, тобто ЄС-3+3. Крім того, до вирішення конфлікту залучилися постійні члени РБ ООН та Німеччина, створивши формат P5+1⁶. Влітку 2006 р. Рада Безпеки ООН прийняла свою першу резолюцію №1696 проти Ірану, погрожуючи санкціями⁷. Цей документ був простою декларацією і не містив жодних каральних заходів щодо Ірану, проте вимагав від його керівництва припинити будь-яку діяльність, пов'язану із збагаченням урану. Ігнорування даної резолюції призвело до прийняття п'яти інших документів, внаслідок чого було накладено санкції на Ісламську Республіку.

Вже 23 грудня 2006 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №1737 і наклала санкції. Ці санкції в основному обмежувалися

⁵ Ryan R. Iran resumes uranium enrichment. *The Guardian*, 2005. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2005/aug/08/energy.iran> (Last accessed: 02.04.2017).

⁶ EU normative power and the Iranian nuclear program. 2014. URL: <https://eustudies.org/conference/papers/download/40> (Last accessed: 04.04.2017).

⁷ Resolution 1696 (2006) Non-proliferation. *UN Security Council*, 2006. URL: <http://www.refworld.org/docid/453786b00.html/> (Last accessed: 04.04.2017).

заборонаю торгівлі товарами, які могли б потенційно допомогти Ірану в розвитку ядерної чи ракетної програми⁸.

Із обранням нового президента Франції політика ЄС щодо Ірану стала ще більш кардинальною. Ніколя Саркозі закликав посилити санкції щодо Ірану і накласти нові вже не від ООН, а безпосередньо від самого ЄС. Із такою політикою не погоджувалася Німеччина, яка досить тісно співпрацювала з Іраном в торговельно-економічній сфері. Крім того, члени переговорної групи ЄС-3 боялися, що надмірний тиск на Іран може зашкодити переговорному процесу і не всі члени контактної групи ЄС-3+3 погодилися на такий крок. Однак, нові санкції були введені вже в березні 2007 р., РБ ООН затвердила нову резолюцію №1747, в якій висловлювали обурення щодо порушення ІРІ попередніх зобов'язань про припинення будівництва атомних електростанцій⁹. Упродовж 2007 року велися переговори на рівні посольств та МЗС. Обидві сторони заявляли, що кожний етап переговорів є продуктивний та конструктивний, однак, наполягали на своїй позиції.

Зважаючи на те, що компроміс не знайшли, вже на початку 2008 року ЄС-3 зустрічаються в Берліні, щоб обговорити нові санкції проти ІРІ. А Іран у свою чергу повідомив, що запустив ракету зі свого нового космічного центру в провінції Семнані, що стурбувало всю міжнародну спільноту. Тому нову резолюцію були прийнято вже 4 березня 2008 року¹⁰.

Після прийняття останньої резолюції, Іран в травні заявляє, що готовий почати переговори. Таке рішення можна аргументувати тим, що Росія та Німеччина занепокоїлися новими заявами Ірану і встановили торговельне ембарго, що негативно вплинуло на економіку Ірану. Однак, він не погодився припинити збагачення урану. В червні та липні представники групи шести країн, включно зі Сполученими Штатами зустрілися в Женеві, щоб обговорити можливе співробітництво. Під час зустрічі Іран видав неофіційний документ, в якому пропонував процес переговорів, зазначивши, що такі обговорення будуть засновані на базі двох пакетів-документів Ірану та ЄС+3+3. ІРІ закликала до політичного, економічного та

⁸ Resolution 1737 (2006). *UN Security Council*, 2006. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737(2006)) (Last accessed: 04.04.2017).

⁹ Resolution 1747 (2007). *UN Security Council*, 2007. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747\(2007\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747(2007)) (Last accessed: 04.04.2017).

¹⁰ Resolution 1803 (2008). *UN Security Council*, 2008. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803\(2008\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803(2008)) (Last accessed: 04.04.2017).

співробітництва в галузі безпеки, але не було жодних пропозицій щодо ліквідації ядерної програми. Женевські переговори провалилися¹¹. Тому ЄС змінив свою спільну позицію, через санкції Ради Безпеки проти Ірану. Нові поправки злегка розширили санкції резолюцією № 1803, встановивши торговельні обмеження. Були телефонні спроби домовитися про новий етап переговорів, однак ЄС за допомогою МАГАТЕ лише посилював тиск на ІРІ.

У 2009 році ЄС намагався знайти спосіб відновити переговори, неодноразово, заявляючи про це. Цього разу Іран не поспішав почати переговори, але лише презентував свої досягнення в ядерній енергетиці. Наприкінці року в жовтні переговори все-таки відбулися, без жодного конкретного результату. США, ЄС, ООН, МАГАТЕ були досить стурбовані поведінкою Ірану і постійно видавали спільні заяви, намагалися через активізацію економічної співпраці почати переговори чи отримати контроль над ядерними об'єктами¹².

Держави-члени ЄС почали працювати над наступним пакетом санкцій. Іран у свою чергу проводить ядерну конференцію та відкриває новий завод із збагачення урану, крім того, починає співпрацювати з Бразилією. В червні 2010 р. Рада схвалила четвертий раунд санкцій проти Ірану після консультацій на закритому засіданні попередній, щоб обговорити остаточний текст (дванадцять членів Ради проголосували за цю резолюцію, Бразилія і Туреччина проголосували проти, а Ліван утримався)¹³. Згодом ЄС прийняв додаткові санкції проти Ірану, до яких включені нові обмеження на енергетичному та фінансовому секторах, а також заморожування активів і заборони на поїздки. ЄС постало перед проблемою, яка розширювалася. Іран нарощував свою ядерну могутність усіма можливими шляхами, а також залучився підтримкою інших потужних енергетичних держав, що робило його невразливим до санкцій ЄС.

Загострення ситуації дало поштовх до початку нових переговорів. Перший раунд переговорів розпочався в грудні 2010 р. в

¹¹ Davenport K. History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue. *The Arms Control Association*, 2014. URL: https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals (Last accessed: 05.04.2017).

¹² Chronology of Events: EU and Iran. *Security Council Report*, 2016. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/chronology/iran.php?page=all&print=true> (Last accessed: 06.04.2017).

¹³ Resolution 1929 (2010). *UN Security Council*, 2010. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929\(2010\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1929(2010)) (Last accessed: 04.04.2017).

Женеві. Наступні були в січні 2011 р. в Стамбулі. Переговорний процес закінчився без конкретних результатів і не вдалося навіть домовитися про наступний раунд. Впродовж 2011 року МАГАТЕ видавали декілька доповідей, які свідчили про нарощення Іраном різних видів урану та нелегальний експорт зброї. У відповідь розширили санкції щодо посадових осіб та енергетичних компаній. Європейські дипломати надіялися, що після посилення санкцій і високої ймовірності накладення нових, Іран зупиниться. І справді Іран наголосив, що не допустить нових санкцій, які вступають в дію з 1 липня. Саме тоді домовилися про переговори 23 травня в Багдаді. На цій нараді ЄС+3+3 запропонували пропозицію під назвою «зупинити, закрити, ліквідувати», згідно з яким Іран поступово буде знижувати збагачення урану і так само поступово будуть зніматися санкції. Згодом Іран заявив, що зменшення виробництва урану відбудеться тільки тоді, коли усі санкції будуть зняті. Тобто дозволити Ірану продовжити нарощувати ядерний потенціал. Переговори перейшли на технічний рівень, а подальших зустрічей не запланували¹⁴. Крім загострення відносин в енергетичній та економічній сфері, відбулися сутички поблизу британського посольства в Тегерані.

Протягом 2012 року було приведено низку переговорів вже не тільки з ЄС. До активної фази співробітництва долучилися МАГАТЕ, постійні члени РБ ООН, Німеччина. В липні 2012 р. прийняли ще резолюцію № 2049, в якій узгодили продовження санкцій ще 13 місяців¹⁵.

ЄС ввів обмеження на співпрацю з Іраном в сфері зовнішньої торгівлі, фінансових послуг, енергетики, а також заборону на надання страхування і перестраховання страховими іранським компаніями. А вже 23 січня 2012 року ЄС погодився на нафтове ембарго відносно Ірану, яке вступило в силу з липня, а також заморозили активи центрального банку Ірану. В наступному місяці, Іран припинив продажі енергоносіїв до Великобританії та Фран-

¹⁴ Borger J. Iran nuclear talks: settling for confusion in Baghdad, hoping for clarity in Moscow?. *The Guardian*, 2012. URL: <http://www.guardian.co.uk/world/julian-borger-global-security-blog/2012/may/29/iran-nuclear-talks-baghdad-moscow> (Last accessed: 06.04.2017).

¹⁵ Security Council Extends Mandate of Expert Panel Monitoring Iran Sanctions until July 2013, Unanimously Adopting Resolution 2049 (2012). *UN Security Council*, 2012. URL: <http://www.un.org/press/en/2012/sc10666.doc.htm>. (Last accessed: 04.04.2017).

ції, хоча обидві країни вже практично усунули свою залежність від іранської нафти, а імпорту до ЄС був скорочений майже в два рази, хоча деякі іранські політики закликали негайно припинити продажі для всіх країн ЄС, з тим щоб нашкодити країнам, таким як Греція, Іспанія та Італія, які все ще залежали від імпорту іранських енергоносіїв. В березні іранські банки були відключені від SWIFT, світовим центром електронних фінансових операцій¹⁶.

Відносини між Іраном та ЄС переросли у конфлікт, а шляхів вирішення його знайти було досить складно. Важливим моментом у вирішенні кризи стало обрання нового президента в Ірані, який займав дещо іншу позицію щодо подальшого розвитку ядерної програми та зовнішньої політики Ірану. ЄС в ролі посередника на ядерних переговорах ЄС–3+3, займав активну позицію щодо вирішення іранської ядерної проблеми виключно дипломатичним шляхом. Контакти між ЄС+3 та Ірану посилювалися після обрання нового уряду в ІРІ, що призвело до кількох раундів переговорів в жовтні та листопаді 2013 року в Женеві. Переговори закінчилися тим, що сторони все-таки досягли домовленості і уклали шестимісячну угоду відому як «Спільний план дій»¹⁷. Угода вступила в дію 20 січня 2014 р. після декількох раундів технічних переговорів. Метою переговорів залишалося домовитися з Іраном про надання гарантій, що ядерна програма Ірану має виключно мирний характер¹⁸. Поступово протягом 2014 р. ЄС знімав санкції з Ірану. Зокрема, до липня 2015 р. санкції були зняті в шість етапів¹⁹. Під час переговорів на рівні керівників організацій із 2 по 19 липня 2014 р. у Відні Спільний план дій продовжили до 24 листопада 2014 року. Незважаючи на інтенсивні дипломатичні зусилля в багатьох раундах перегово-

¹⁶ Akbar E. EU Embargoes Iran over the Nuke Issue. *Information Clearing House*, 2012. URL: <http://www.informationclearinghouse.info/article31795.htm>. (Last accessed: 06.04.2017).

¹⁷ F A C T S H E E T E3/EU +3 nuclear negotiations with Iran: Terms of the agreement on a Joint Plan of Action, including measures to be undertaken by the European Union. *European External Action Service*, 2015. URL: http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131219_02_en.pdf. (Last accessed: 06.04.2017).

¹⁸ Information Note on EU sanctions to be lifted under the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA). *European Commission*, 2016. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/iran_implementation/information_note_eu_sanctions_jcpoa_en.pdf. (Last accessed: 06.04.2017).

¹⁹ Measures targeting nuclear proliferation activities – key developments. *European Council Council of the European Union*, 2016. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/history-iran/> (Last accessed: 06.04.2017).

рів, не можна було узгодити ключові засади всеосяжної угоди. У листопаді домовилися про продовження дії Спільного плану дій ще до липня 2015 р. До березня сторони зобов'язувалися розробити засади всеосяжної спільної угоди, яку повинні представити у червні. Однак, вирішальна зустріч відбулася в квітні 2015 р., де представили так званий чорновий варіант всеосяжної угоди.

Переговорний процес закінчився 14 липня 2015 р., коли представник зовнішньої політики та безпеки ЄС Фредеріка Могеріні та міністр закордонних справ Ірану підписали Спільний комплексний план дій, який свідчить про те, що іранська ядерна програма має виключно мирний характер²⁰. А вже 20 липня 2015 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 2231 про спільний Комплексний план дій, узгоджений Іраном та ЄС+3²¹. Імплементация плану дій розпочалася з 31 липня, а 18 жовтня Рада ЄС приймає правові акти, щоб підготуватися до скасування всіх санкцій, пов'язаних із ядерною, економічною та фінансовою сферами. Вже 16 січня 2016 р. ЄС повністю знімає всі санкції з Ірану²². Протягом 2016 року ЄС скасував низку обмежень, які були введені проти ІРІ та відновив дипломатичні відносини.

Незважаючи на складні довготривалі переговори, співробітництво поступово налагоджується, однак його не можливо побудувати на тих самих принципах, адже за останні 10 років енергетична система як ЄС так і Ірану змінилася. Європейські країни одні із перших налагодили співробітництво з Іраном і довгий час підтримували відносини, надаючи підтримку у розробці ядерної програми. Створення ядерної програми – це ініціатива США і маючи вплив на ІРІ, використовуючи його ресурси, намагалися проводити дослідження у цій сфері. До розпаду біполярної системи, така політика США укріплювала його міжнародне становище. США використовували Іран у власних цілях. Європа тоді потребувала під-

²⁰ Statement Joint statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif Vienna, 14 July 2015. *European External Action Service*, 2015. URL: http://collections.internetmemory.org/haeu/content/20160313172652/http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150714_01_en.htm/ (Last accessed: 07.04.2017).

²¹ Resolution 2231 (2015). *UN Security Council*, 2015. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231(2015)) (Last accessed: 07.04.2017).

²² Information note The European Union and Iran. *European External Action Service*, 2015. URL: https://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131219_04_en.pdf (Last accessed: 07.04.2017).

тримки зі сторони сильнішої держави. Тому взамін на політичну та економічну підтримку, а також через власні інтереси у ядерній енергетиці, погодилася співпрацювати. Однак, Ісламська революція змінила політику заходу на Близькому Сході. Спочатку Іран закрив програму, але потім її таки відновили.

Через посилення тиску, Іран ще більше посилив розробку ядерної програми, що фактично завело обидві сторони в глухий кут. Передбачаючи те, що ЄС підтримає США і накладатиме санкції, проте не відразу. Знайшовши нового партнера в постачанні вуглеводнів, ЄС поступово посилював санкції. Однак, не всі держави-члени підтримували таку політику, адже це завдало удару по їх національних економіках. РФ в якості заміни Ірану не завжди відповідала критеріям. І в ЄС добре розуміли що потрібна диверсифікація пального, щоб не допустити такої ж помилки як з Іраном. Крім того, незважаючи на конфлікт, ЄС намагався залучити Іран до будівництва газопроводу Набукко, проте проект провалився. Через бажання відновити співробітництво, ЄС у своїй стратегії пропонував співробітництво в обмін на скорочення урану, але це не допомогло. Врешті-решт, пройшовши довгий і складний шлях, переговори закінчилися успішно. Це, передусім, можна аргументувати тим, що в ЄС знову проблема з постачальником пального. Адже ЄС наклали санкції на нафтові компанії РФ через загострення ситуації в Україні. Президентство Трампа та Брексіт в ЄС може послабити контроль над Іраном, що спровокує активізацію розробки ядерної програми, що частково відбулося вже в грудні 2016 р.

Варто зазначити, що незважаючи на загрозу ядерної програми, ЄС намагався усіма зусиллями змусити Іран спочатку без політичного тиску, ліквідувати ядерну загрозу та продовжували співпрацювати підтримуючи економіку Ірану. Крім того, зауваживши характерні відмінності між позицією ЄС та позицією міжнародної спільноти в тому числі США, ООН та МАГАТЕ, можна зробити висновок, що попри низку спільних резолюцій, все-таки бачення майбутньої кооперації з ІРІ відрізнялося. Європейські держави вибрали не таку жорстку стратегію як її партнери в ООН. В майбутньому така позиція може призвести до поглиблення співпраці в сфері енергетики, оскільки це необхідно обом акторам. Саме активізація співробітництва в енергетичній сфері може стати перспективним напрямком майбутніх досліджень.

Кліментьєва Віталія,

науковий керівник – Атаманенко А. Є., доктор історичних наук, професор

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В МЕЖАХ ГУАМ

У статті розглянуто інформаційне співробітництво між державами-членами ГУАМ та значення України в процесі створення єдиного інформаційного простору ГУАМ. Проаналізовано проблеми та перспективи інформаційної співпраці в межах ГУАМ, а також, визначено інтереси України в сфері розвитку інформаційних відносин всередині організації. Охарактеризовано нормативно-правову базу, що регулює інформаційну діяльність організації та інформаційні проекти ГУАМ.

Ключові слова: ГУАМ, інформаційне співробітництво, інформаційно-комунікативний простір ГУАМ, кібербезпека, Віртуальний Центр ГУАМ.

The article deals with information cooperation between the GUAM members and the meaning of Ukraine in the process of creating a common information space of GUAM. There are analysis of problems and prospects of information cooperation within the GUAM, and there are determinations of the interest of Ukraine in the sphere of information relations development within the organization. There are a regulatory framework characteristic, which regulates information activities of organization and information projects of GUAM.

Key words: GUAM, information cooperation, information and communicative space of GUAM, cyber security, Virtual Center of GUAM.

Співробітництво в межах ГУАМ є одним з найбільш перспективних напрямків зовнішньої політики України. Це зумовлено тим, що організація об'єднує пострадянські країни Грузію, Азербайджан, Молдову та Україну, які стали на шлях демократичних перетворень та євроінтеграції. Тому, ГУАМ завжди була альтернативою для України на протигагу співпраці в межах СНД, яка теж об'єднує пострадянські країни, але яка фактично є ареною втілення зовнішньополітичних інтересів Російської Федерації. Внутрішньополітичні зміни, які відбувались в Україні у період 2013–2015 років, зумовили трансформацію зовнішньополітичної концепції, яка на сучасному етапі передбачає посилення співпраці в межах

ГУАМ та відхід від формату СНД¹. Держави-члени ГУАМ поділяють одні і ті ж принципи співробітництва та мають спільні цілі, які полягають у підтримці миру та безпеки в регіоні, створення нових шляхів транспортування енергоносіїв, досягнення високого рівня демократичного розвитку країн-членів². Участь у ГУАМ має важливе значення для України, оскільки дає можливість підвищити свій вплив в регіоні та долучатись до проектів у різних сферах. Учасники ГУАМ прагнуть розвивати співробітництво з огляду на світові тенденції та гнучко реагувати на появу нових тенденцій на міжнародній арені³. Провідною тенденцією сучасного світу є інформатизація, яка змушує держави поглиблювати співпрацю в сфері розвитку інформаційних технологій.

Серед українських науковців ґрунтовним дослідженням щодо співробітництва держав в межах ГУАМ є робота Маркіяна Мальського та Олександра Кучика⁴. Також, варто згадати про напрацювання Олександра Харчука, який у своїх публікаціях розглядає проблеми та перспективи співробітництва України в межах ГУАМ⁵. Серед іноземних науковців, варто відзначити Георгія Кухалейшвілі, який розглядає напрямки співробітництва держав-членів ГУАМ та характеризує інформаційне забезпечення діяльності ГУАМ⁶. Велика кількість праць щодо проблематики діяльності ГУАМ на-

¹ Czerewacz-Filipowicz K., Konopelko A. Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. URL: https://books.google.com.ua/books?id=dbedGQAAQBAJ&pg=PA310&lpg=PA310&dq=vectors+of+cooperation+within+the+GUAM&source=bl&ots=BziY67trpL&sig=GFtrlQgbx0dqcu_Wn2gEor2qAP4&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiihaTkrPHSAhWLWCwKhfKiB2wQ6AEIRTAf#v=onepage&q=vectors%20of%20cooperation%20within%20the%20GUAM&f=false (Last accessed: 16.04.2017).

² Статут Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ від 23 травня 2006 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/886_002 (дата звернення: 16.04.2017).

³ Харчук О. О. Співробітництво України в рамках ГУАМ: проблеми та перспективи розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2013. С. 326.

⁴ Мальський М., Кучик О. Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ як проект регіонального лідерства України: проблеми та перспективи. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія міжнародні відносини*. 2013. № 32. С. 49.

⁵ Харчук О. О. Там само. С. 324–327.

⁶ Кухалейшвілі Г. Р. Україна та ГУАМ: напрямки співробітництва. *Системно-політичний часопис «Дипкорпус»*. URL: http://dipcorpus-info.at.ua/news/kukhalejshvili_g_r_ukrajina_i_guam_naprjamki_spirvobitnictva/2011-08-11-118 (дата звернення: 15.04.2017).

лежить грузинському політологу Тео Кентчадзе⁷. Питання співробітництва держав в межах ГУАМ розкриває у своїх статтях, також Валерій Чечелашвілі⁸. Особливості регіональної інтеграції на пострадянському просторі, зокрема в ГУАМ, розкрили у своїй монографії польські науковці Катажина Черевач-Філіповіч та Агнешка Конопелько⁹.

Метою статті є охарактеризувати засади та перспективи інформаційного співробітництва держав в межах ГУАМ та розкрити значення України в процесі формування інформаційних відносин в ГУАМ.

На етапі становлення ГУАМ сфера інформаційної співпраці не мала активного розвитку, оскільки більший акцент робили на безпековому та енергетичному співробітництві¹⁰. Однак, з розвитком інституційної структури організації та поглибленням співпраці між державами, інформаційна сфера співробітництва набувала більшого значення. Це було зумовлено необхідністю створення системи комунікації між державами та системи інформаційного забезпечення її діяльності. 19 грудня 2004 року в Кишеневі відбулося засідання Комітету Національних координаторів ГУАМ, в ході якого було узгоджено розвиток співробітництва в сфері інформаційних технологій та прийнято рішення про створення спільної робочої групи в цій сфері. 6 грудня 2005 року відбулося друге засідання Робочої групи в галузі інформаційних технологій, де погодили створення мережі координаторів ГУАМ в сфері інформаційних технологій. Було вирішено, що співробітництво в розробці інформаційних технологій повинно здійснюватися на основі європейських стандартів¹¹.

Питання забезпечення безпеки є найбільш важливим у діяльності організації. Тому, Робоча група з питань боротьби з тероризмом,

⁷ Кентчадзе Т. ГУАМ: взгляд Грузии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2008. № 4. С. 110–119.

⁸ Чечелашвили В. Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ: реальность, возможности и перспективы. *Центральная Азия и Кавказ*. 2008. № 3. С. 8–15.

⁹ Czerewacz-Filipowicz K., Konopelko A. Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. At the same source.

¹⁰ Мальський М., Кучик О. Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ як проект регіонального лідерства України: проблеми та перспективи. С. 49.

¹¹ Кухалейшвілі Г. Р. Україна та ГУАМ: напрямки співробітництва. Там само.

транскордонною організованою злочинністю і контрабандою наркотиків у 2004 році розробила проект Міждержавної інформаційної системи управління для того, аби краще скоординувати співпрацю держав у сфері боротьби з загрозами безпеці¹². У 2006 році відбулось перша пробна передача інформації за допомогою цієї системи, що показала свою ефективність. Початок функціонування цієї системи стало поштовхом до подальшої розробки проектів в інформаційній сфері. Підтримку при реалізації цього проекту надавали США, які зацікавлені у підтримці миру та безпеку у регіонах Східної Європи та Центральної Азії, оскільки на цих територіях розгорнуті конфлікти, які можуть загрожувати не лише регіональній, а й міжнародній безпеці. Крім того, США надають підтримку ГУАМ у багатьох проектах завдяки формату співпраці «ГУАМ+США» та висловлюють своє сподівання, що ГУАМ як регіональна організація розвиватиметься надалі, оскільки це сприяє не лише розвитку держав-учасниць, а й сприяє розвитку всього регіону¹³.

У 2007 році відбулась Нарада глав держав-членів ГУАМ, на якій було прийнято документ, який вважається одним з найбільших досягнень у співпраці держав. Цим документом є Бакинська декларація «ГУАМ: Об'єднуючи континенти», в якій держави-члени погодились розширити перелік напрямків співробітництва¹⁴. Важливість цього документу полягає у тому, що держави усвідомлюючи вплив глобалізації на міжнародну систему, погодили прагнення розвивати співпрацю у нових напрямках, зокрема у науково-технічній сфері. Декларація стала підтвердженням того, що учасники ГУАМ прагнуть створити спільний простір інтеграції та безпеки ГУАМ. Досягнення цієї мети потребує налагодження комунікації між державами та покращення інформаційного забезпечення роботи організації¹⁵.

¹² Competing in a Changing Europe: Opportunities and Challenges for Trade and Enterprise Development in Changing Europe (Trade and Investment Guides). URL: https://books.google.com.ua/books?id=QyuFSTs4x6lC&pg=PA58&lpg=PA58&dq=cooperation+between+GUAM+states&source=bl&ots=4e5G0eVo3s&sig=N1rNwk4H4L80DW7jFE1OW6G0dlc&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiE9fu1uPHSAhUEdCwKHR__BzwQ6AEIUDAG#v=onepage&q=cooperation%20between%20GUAM%20states&f=false (Last accessed: 14.04.2017).

¹³ Кентчадзе Т. ГУАМ: взгляд Грузии. С. 118.

¹⁴ Бакинская декларация «ГУАМ: Объединяя континенты». URL: <http://guam-organization.org/node/343> (дата обращения: 16.04.2017).

¹⁵ Чечелашвили В. Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ: реальность, возможности и перспективы. С. 13.

2 червня 2008 року Український науково-технічний центр листом до Генерального Секретаря ГУАМ, висунув ідею створення єдиного інформаційно-комунікативного простору в регіоні ГУАМ для дистанційного наукового та технічного співробітництва. 26 липня 2008 року на зустрічі в Києві представники країн-членів ГУАМ погодили фінансування проекту, а також, представники ЄС погодилися надати фінансову допомогу для реалізації проекту. Проект передбачав створення єдиної інформаційної інфраструктури на основі дослідницьких комп'ютерних мереж держав-членів, яка матиме зв'язок з проектами «Електронний Кавказ» і «Віртуальний Шовковий шлях». В межах проекту планувалось створення національних науково-технічних серверів, загального науково-технічного сервера ГУАМ, сервер спільного проектування в сфері машинобудування та спільної обробки результатів наукових досліджень та експериментів, сервер дистанційного навчання. Передбачалось створення двох Інтернет-застосунків – «Інтернет-проекування» та «Інтернет-навчання» для фахівців в сфері інформаційних технологій ГУАМ. Ці програми були розміщені на вище згаданих серверах¹⁶.

Для інформаційного забезпечення роботи спеціалістів передбачено створення сайтів, які б містили наступні бази даних: науково-дослідних і освітніх установ, провідних вчених і фахівців у різних галузях знань. Реалізація проекту мала тривати у два етапи. Перший етап проходив у 2008–2009 роках, в цей період було розроблено проект, узгоджено фінансування та проведено попередні дослідження. Другий етап розпочався в 2009 році і триває до нині, оскільки його метою є впровадження в практику спільної інформаційної системи та здійснення потрібних для цього інформаційних реформ в середині кожної з держав-членів. Управління фінансуванням проекту взяв на себе Український науково-технічний центр. Завдяки цій системі держави-члени ГУАМ інтенсифікували співробітництво одна з одною та було запроваджено спільні дії для боротьби з інформаційними загрозами. Важливим було проведення третього засідання Робочої групи по інформаційним технологіям 16 грудня 2010 року. Було прийнято рішення про обмін інформацією щодо вдосконалення законодавства, проектів в сфері інфор-

¹⁶ Проект ГУАМ щодо створення єдиного телекомунікаційного інформаційного простору в регіоні ГУАМ. URL: <http://guam-organization.org/node/408> (дата звернення: 17.04.2017).

маційних технологій, про обмін досвідом підготовки кадрів у цій сфері, а також в сфері розробок інформаційних технологій¹⁷.

Питання інформаційної безпеки набуло неабиякого значення, тому у 2014 році в ГУАМ було запроваджено Робочу групу з питань кібербезпеки. Розвиток інформаційних технологій дає не лише нові можливості, а й нові загрози, тому держави-члени ГУАМ започаткували нову важливу галузь співробітництва для боротьби з кіберзагрозами. Було проведено п'ять засідань Робочої групи з питань кібербезпеки. Останнє засідання відбулось 31 жовтня-1 листопада 2016 року в Києві, де делегації держав-членів ГУАМ обмінялись інформацією щодо нових видів злочинності в Інтернет-середовищі, а також, узгодили проект Меморандуму про взаєморозуміння у сфері боротьби з кібертероризмом. Наступне засідання планують провести в квітні 2017 року в Тбілісі¹⁸.

Важливим для країн-членів ГУАМ є не лише питання інформаційної безпеки, а й інформаційного забезпечення економічного співробітництва. 11–12 травня 2016 року фахівці в сфері інформаційних технологій Грузії, Азербайджану, Молдови та України провели нараду в результаті якої було узгоджено проект «Технічні умови для організації обміну попередньою інформацією», що є додатком до Протоколу між митними службами держав-членів ГУАМ про обмін інформацією щодо товарів і транспортних засобів, які переміщуються через кордони цих держав від 8 липня 2015 року¹⁹.

Однією з цілей ГУАМ є розвиток співробітництва в форматі «ГУАМ+», тобто співробітництва з третіми країнами. Найбільш інтенсивним є співробітництво у форматі «ГУАМ+США». У 2002 році було підписано рамкову програму співробітництва ГУАМ-США щодо сприяння торгівлі та транспортуванню, забезпечення прикордонного та митного контролю, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків. Згідно цієї програми було створено Віртуальний Центр ГУАМ, метою якого є забезпечення зв'язку, обмін та аналіз інформації щодо питань боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, для прове-

¹⁷ Кухалейшвілі Г. Р. Україна та ГУАМ: напрямки співробітництва. Там само.

¹⁸ П'яте засідання Робочої групи ГУАМ з питань кібербезпеки. URL: <http://guam-organization.org/node/1941> (дата звернення: 16.04.2017).

¹⁹ Зустріч IT-спеціалістів держав-членів ГУАМ для узгодження проекту «Технічні умови для попереднього обміну інформацією». URL: <http://guam-organization.org/node/1894> (дата звернення: 16.04.2017).

дення спільних операцій, координації дій та розслідувань. Угоду про створення Віртуального Центру ГУАМ було підписано 4 липня 2003 року в Ялті. Цілями Центру є оперативний обмін інформацією між державами, проведення спільних регіональних операцій з використанням обміну оперативними даними в автоматизованому режимі, створення спільних груп з розслідування інформаційних злочинів, аналіз інформації для попередження можливих загроз і створення об'єднаного банку даних для розширення аналітичних можливостей держав. Центр було засновано з використанням ресурсів Міждержавної інформаційно-аналітичної системи ГУАМ. В угоді зазначено, що Центр охоплюватиме такі напрямки співробітництва як створення єдиної інформаційної системи «ГУАМ+США» для обміну інформацією щодо антитерористичної діяльності та боротьба з злочинами в середовищі комп'ютерних мереж. Віртуальний Центр надає інформаційну підтримку правоохоронним органам держав-членів ГУАМ, а саме сприяє своєчасному отриманню та безпечному розповсюдженню інформації. Наразі, Віртуальний Центр ГУАМ виконує свої функції, і згідно Спільної заяви ГУАМ-США від 2014 року, США зацікавлені у співробітництві з країнами ГУАМ, оскільки ці держави відіграють важливу роль в системі європейської безпеки, і прагне ініціювати нові проекти, окрема в інформаційній сфері²⁰.

Наразі, розпочалось головування Грузії у ГУАМ і держава представила програму свого головування «Разом за сильний ГУАМ», окресливши головні напрямки співпраці на 2017 рік. Важливе місце серед цих напрямків посідає інформаційне співробітництво. Планується розширення співробітництва в форматі «ГУАМ+США», зокрема, буде поглиблюватись співпраця в напрямку боротьби з кібертероризмом для забезпечення інформаційної безпеки регіону. План передбачає подальший розвиток діяльності Робочої групи ГУАМ з питань інформаційних технологій, сприяння обміну інформацією між державами-учасниками ГУАМ, вдосконалення нормативно-правової бази інформаційного співробітництва, посилення заходів боротьби з кіберзагрозами та заходів щодо гарантування інформаційної безпеки. Крім того, для інформаційного за-

²⁰ Про Рамкову програму ГУАМ-США щодо сприяння торгівлі та транспортуванню, забезпеченню митного контролю, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдження наркотиків. URL: <http://guam-organization.org/node/315> (дата звернення: 16.04.2017).

безпечення діяльності організації планують розвивати практику цифрової дипломатії²¹.

Отже, співпраця у межах ГУАМ є перспективним напрямком зовнішньої політики України. Головними напрямками співробітництва учасників ГУАМ є енергетика, торгівля та створення нових транспортних шляхів, однак, за останні кілька років держави активізували активне інформаційне співробітництво в межах організації. З огляду на світові тенденції, за якими фактор інформації стає головним у діяльності держав та інших міжнародних акторів, держави-члени ГУАМ створили в межах організації нормативно-правову базу інформаційного співробітництва та розпочали реалізацію інформаційних проектів, метою яких є створення єдиного інформаційного простору ГУАМ, гарантування інформаційного забезпечення роботи ГУАМ, розвиток методів боротьби з кіберзагрозами, зокрема з кібертероризмом, забезпечення інформаційного супроводу економічного та торговельного співробітництва держав-членів ГУАМ. Україна є ініціатором багатьох інформаційних проектів ГУАМ та підтримує реалізацію проектів в інформаційній сфері. Крім того, інформаційна співпраця з державами ГУАМ сприяє захисту інформаційного простору України від кіберзлочинності. Інтенсифікація інформаційної співпраці держав відбулась у 2007 році, коли Україна ініціювала створення єдиного інформаційного простору ГУАМ. Важливим елементом розвитку інформаційного співробітництва держав-учасниць ГУАМ стала співпраця в форматі «ГУАМ+США». В межах такої форми співробітництва було створено Віртуальний Центр ГУАМ, покликаний налагодити процес обміну інформацією між державами та розробити механізми боротьби з інформаційними загрозами. Держави-члени ГУАМ прагнуть поглиблювати інформаційну співпрацю, що затверджено програмою головування Грузії у ГУАМ на 2017 рік. В програмі зазначено, що одною з пріоритетних сфер співробітництва держав-учасниць ГУАМ є розвиток єдиного інформаційного простору ГУАМ та створення нових механізмів захисту від кібертероризму. Звідси, можна стверджувати, що напрямком розвитку інформаційного співробітництва посідає одне з головних місць в діяльності ГУАМ.

²¹ Разом за сильний ГУАМ: програма головування Грузії в Організації за демократію та економічний розвиток на 2017 рік. URL: <http://guam-organization.org/attach/2017programme.pdf> (дата звернення: 16.04.2017).

Фурман Вікторія,

науковий керівник – Атаманенко А.Є., доктор історичних наук, професор

ЛОБІЗМ ЯК ЯВИЩЕ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена виявленню сутності міжнародного лобізму та його ролі у сучасній системі міжнародних відносин. Проаналізовані теоретичні аспекти міжнародного лобізму, визначені суб'єкт та об'єкт лобістської діяльності на міжнародному рівні. Висвітлено місце етнічного лобіювання у сучасному світі, а також дано оцінку його розвитку в Україні.

Ключові слова: міжнародний лобізм, суб'єкт, об'єкт, етнічне лобіювання, міжнародні відносини.

The article is devoted to the nature of international lobbying and its role in the modern system of international relations. It analyses theoretical aspects of international lobbying, and gives the definition of the subject and the object of lobbying activities at the international level. Also, it discusses the place of ethnic lobbying in the modern world, as well as reveals the problem of its development in Ukraine.

Key words: international lobbying, subject, object, ethnic lobbying, international relations.

Міжнародні відносини на сучасному етапі є дуже складними та багатограними, видозмінюючись під впливом безлічі процесів, одним з яких є лобіювання. З початком глобалізації, лобізм перетворився із явища внутрішньодержавного на практику міжнародного та глобального рівня. З огляду на це, дослідження лобістських процесів є перспективним полем для наукової діяльності не лише закордонних фахівців, а в першу чергу – вітчизняних. Українське лобі може успішно захищати національні інтереси держави у межах інших країн та міжнародних організацій.

Окремі аспекти вказаної проблематики висвітлені в низці праць як українських, так і зарубіжних дослідників. Усю використану літературу можна умовно поділити на кілька напрямків. Перший – теоретичне вивчення міжнародного лобізму та проблема його інституалізації (В. Васильєва, А. Бінецький¹); другий – практика

¹ Васильєва В.К. вопросу о сущности международного лоббизма. *Власть*. 2012. № 2 С. 174–176.; Васильєва В. Международный лоббизм: на пути к ин-

міжнародного лобізму (А. Белоусов, Д. Гагуен, А. Славик, Р. ван Шенделен²); третій – етнічний лобізм (І. Слісаренко, І. Мусієнко³). Однак, незважаючи на напрацювання науковців, тема впливу лобізму на міжнародні відносини є недостатньо дослідженою.

Ціллю даної публікації є розкриття поняття міжнародного лобізму як процесу міжнародного характеру, а також визначення місця та ролі лобістської діяльності в сучасних міжнародних відносинах.

Міжнародний лобізм – досить новий термін, що зацікавив дослідників лише у XXI ст., коли наявність лобістських процесів на наддержавному рівні стала очевидною. З появою транснаціональних корпорацій та при значному збільшенні чисельності міжнародних організацій різного ґатунку, діяльність лобістів почала охоплювати питання не лише внутрішньодержавного, а й глобального масштабу.

Поява міжнародного лобіювання є доказом наявності у світовій політиці механізмів прийняття глобальних рішень і ресурсно-забезпечених груп впливу, чий інтерес так чи інакше пов'язані з процесом прийняття глобальних рішень. Такими групами, поєднаними інтересами, є транснаціональні актори; механізмами – три гілки-рівня прийняття рішень: універсальний (ООН), інституційно-груповий (G7, G20, НАТО) та індивідуально-груповий (США і ad hoc коаліції союзників)⁴.

Міжнародний лобізм є показником того, що сучасна світова система зазнає змін, а ієрархія міжнародних акторів значно ускладнюється у порівнянні із біполярною. Політологи намагаються пояснити ці метаморфози за допомогою теорії політичних мереж та груп інтересів. У результаті такого теоретичного моделювання

ституціоналізації. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2011. № 29. С. 1–11.; Бинецький А. О международном лоббизме. URL: http://observer.materik.ru/observer/N4_2004/4_09.htm (дата звернення 06.05.2017).

² Белоусов А. Лоббизм в европейском союзе: корпорации vs НКО. Научный ежегодник ИФиП УрО РАН. 2014. № 3. С. 103–118.; Guéguen, D. *European Lobbying*. Brussels, 2007. 140 p.; Sławik, A. *Lobbying w strategiach przedsiębiorstw*. Kraków, 2009. 112 s.; Schendelen van R. *Machiavelli w Brukseli : Sztuka lobbingu w Unii Europejskiej*. Gdańsk, 2006. 342 s.

³ Слісаренко І. Нові акценти зовнішньої політики України: інформаційно-комунікаційний аспект. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=157> (дата звернення 06.05.2017); Мусієнко І. Етнічний лобізм як інструмент нарощування «м'якої сили» України. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 77. С. 280–293.

⁴ Васильєва В. Международный лоббизм: на пути к институционализации. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2011. № 29. С. 1.

з'явилися терміни, що мають стосунок до лобізму за межами національних держав: «етнічний лобізм»; «іноземний лобізм»; «європейський лобізм» (адже ЄС – це утворення наддержавного характеру) та «міжнародний лобізм». Однак, слід зазначити, що через недостатнє дослідження цієї проблематики досі немає певної структуризації цих понять та універсального тлумачення усіх термінів.

На нашу думку, для подальшого розкриття теми варто використати визначення міжнародного лобізму, що побутує на пострадянських просторах, за яким міжнародний лобізм – це лобістські зусилля «структур, чия діяльність не обмежується однією країною, а має міждержавний характер, спрямовані на об'єкт, яким є не одна держава, а група країн або цілий регіон, або міжнародні регіональні організації»⁵.

Згідно з цим визначенням, можна вважати, що предметом міжнародного лобізму може бути будь-яке питання, у вирішенні якого зацікавлений суб'єкт – певний транснаціональний актор – і яке перебуває «під опікою» об'єкта, тобто будь-якого об'єднання країн або міжнародної організації. Така широта інтерпретації предмета лобізму дозволяє вважати, що суб'єктами міжнародного лобізму можуть виступати не тільки транснаціональні актори, але також національні держави і «професійні гравці», тобто професійні лобісти та їх об'єднання, які виконують функції посередників між групами інтересів (суб'єктами лобізму) та особами і органами, які приймають рішення (об'єкти лобізму).

Незважаючи на існування різних термінів і розмитість поняття міжнародного лобізму, цей концепт може бути правомірно і ефективно використаний для теоретичного опису процесів взаємодії державних і недержавних акторів з приводу формування, прийняття і реалізації рішень в світовій політиці. Взаємодія акторів на глобальному рівні має такі універсальні, в основному технологічні, ознаки лобізму, як наявність груп інтересів, що володіють дефіцитними для осіб, що приймають рішення, ресурсами; наявність питань, які стосуються інтересів груп впливу; існування процесу прийняття рішень з питань, що зачіпають інтереси груп впливу, які безпосередньо у цей процес не включені. Останнє пояснюється збереженням за державами та їх об'єднаннями функцій регулювання світового правопорядку, визначення «правил гри» як на внутрішній, так і на міжнародній арені, в той час як транснаціональні

⁵ Васильєва В. К вопросу о сущности международного лоббизма. С. 175.

актори, що володіють значними ресурсами, формально не мають права прийняття глобальних рішень⁶.

На міжнародній арені діють чотири основні рівні груп інтересів. Найвпливовішою є комерційна група, тобто група виробників, що лобіює максимально сприятливі умови для вигідної співпраці у різних секторах економіки, збільшення конкурентоспроможності та отримання якомога більшого прибутку. Також діють інтереси некомерційного характеру – громадські організації та асоціації, що представляють різні професії. Наприклад, екологічна організація Greenpeace або Міжнародна асоціація юристів. Існує група інтересів регіонів – такий вид лобіювання поширений в ЄС. Останню групу інтересів складають політичні інтереси, які репрезентують держави, політичні партії та рухи⁷.

На думку російського дослідника А. Бінецького, найважливішою складовою частиною механізму міжнародного лобіювання є мобілізація зацікавлених груп на підтримку того чи іншого проєкту. Основна організаційна форма такої мобілізації – це створення коаліцій, як правило, тимчасових і навколо одного питання, куди поряд з міжнародними можуть входити і внутрішньодержавні лобі. Аналіз психологічних аспектів функціонування міжнародних лобістських структур показує, що здебільшого переважають групові установки і практично відсутні особисті. Як приклад він використовує лобіювання конфесій. Найбільша активність відзначається з боку трьох світових релігій (буддизму, християнства, ісламу) та іудаїзму. В якості суб'єкта лобістської діяльності тут виступають великі промислово-фінансові корпорації та громадські фонди⁸. Український науковець Р. Мацкевич також наводить приклад показової позиції католицької церкви на політичні події, що відбуваються у світі, коли вона фактично засудила розширення НАТО на Схід, заявивши, що Східна Європа повинна зберегти свою своєрідність і не бути космополітичною «тінню» НАТО. В своїх публічних промовах та виступах глава Ватикану Іоанн Павло II засудив повітряні бомбардування Югославії підрозділами північноамериканського військового альянсу⁹.

⁶ Васильєва В. К вопросу о сущности международного лоббизма. С. 175.

⁷ Schendelen van R. Machiavelli in Brukseli: Sztuka lobbingu w Unii Europejskiej. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006. S. 118.

⁸ Бинецкий А. О международном лоббизме. Там же.

⁹ Мацкевич Р. Класифікація лобізму, його види. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 222.

Іншою важливою частиною механізму лобіювання є ЗМІ, через які діяльність міжнародних лобістських структур може бути відображена. Такий різновид лобізму отримав назву «інформаційного». Інформаційний тиск може здійснюватися як безпосередньо, наприклад, через експертні структури міжнародних організацій, так і побічно. Останнє передбачає вплив на суб'єктів міжнародного лобізму за допомогою громадської думки з того чи іншого питання або через незалежні експертні центри. Одними з найвідоміших та найдавніших агентств, які найчастіше воліють використовувати практики міжнародного лобізму, є бренди Burson Marsteller, Shandwick та Fleishman-Hillard. Ці корпорації забезпечують роботу високої якості на глобальному рівні.

Дискусійним залишається питання про інституалізацію міжнародного лобізму. Дослідниця В. Васильєва переконує, що за умови збереження системою світової політики свого сучасного вигляду інституалізація міжнародного лобізму пов'язана з наявністю трьох рівнів прийняття глобальних рішень (згадані вище універсальний, інституційно-груповий та індивідуально-груповий). Іншою формою інституалізації міжнародного лобізму, за її словами, можуть стати вже існуючі і потенційно утворені *ad hoc* коаліції, до того ж не тільки серед міжнародних організацій, але і серед держав. Прикладом останнього, на думку В. Васильєвої, може бути BRICS¹⁰.

Центрами міжнародного лобізму вважають Вашингтон та Брюссель. США є плацдармом для усіх видів лобістської діяльності. Щодо ситуації в ЄС, то польська дослідниця А. Славик зазначає, що серед тисяч діючих у Брюсселі іноземних лобістів, можна розрізнити наступні їх види за групами інтересів:

- європейські групи інтересу, так звана, єврогрупа;
- національні групи інтересів, що діють безпосередньо на європейському рівні;
- невеликі неформальні групи, «круглі столи» і коаліції *ad hoc*, створені із конкретною ціллю і зосередженні на конкретній проблемі, тим самим знижуючи витрати своїх членів на досягнення консенсусу;
- окремі міжнародні компанії, що проводять свою лобістську діяльність безпосередньо в установах ЄС;

¹⁰ Васильєва В. Международный лоббизм: на пути к институционализации. С. 5–6.

– професійні лобісти, юридичні фірми і консультанти¹¹.

Слід зазначити, що характер взаємодії акторів на міжнародній арені залежить від багатьох факторів. У епоху глобалізації, коли неполітичні інститути починають прирівнюватись у силі із владними структурами, надзвичайно впливовими стають процеси, що здатні поєднувати учасників міжнародних відносин різного гатунку. Лобізм – це один з механізмів створення міжнародних зв'язків та закріплення співпраці між різними учасниками міжнародних відносин у вирішенні глобальних питань.

На нашу думку, один з найвпливовіших видів лобіювання на міжнародному рівні є етнічний лобізм. Доказом може слугувати конфлікт, описаний українським науковцем І. Слісаренком, що зав'язався між владою Польщі та Білорусі. Польська сторона звинуватила владу Білорусі у вчиненні тиску на організацію «Спілка поляків Білорусі». Це протистояння привернуло увагу світової спільноти. Європейський парламент у своїй заяві однозначно став на бік Республіки Польщі, висунувши окремим пунктом звинувачення білоруській стороні у «репресіях проти національних меншин». Цей конфлікт набув міжнародного резонансу, зокрема, і МЗС України виступило з коментарями¹². Тобто можна стверджувати, що діяльність польської діаспори у Білорусі та відповідь на цю діяльність привернули увагу до цих двох держав, а сама ситуація стала певним брендингом країн – як позитивним, так і негативним.

Справді міжнародного характеру набула діяльність ізраїльського лобі. Єврейська діаспора активно практикує етнічний лобізм у США, Канаді та країнах ЄС, виступаючи як група впливу, що відстоює свої культурні та політичні інтереси. Беручи до прикладу арабо-ізраїльський конфлікт, можна стверджувати, що активне лобіювання проблеми в органах ООН, яке в першу чергу забезпечувало саме етнічне лобі, привернуло увагу світової спільноти до проблеми. Доказом також може слугувати діяльність Американсько-ізраїльського комітету з громадських зв'язків. Офіційно місія цієї установи полягає у зміцненні, захисті і заохоченню американсько-ізраїльських відносин в цілях укріплення безпеки Сполучених Штатів та Ізраїлю¹³.

¹¹ Sławik A. Lobbying w strategiach przedsiębiorstw. Kraków, 2009. S. 50-51.

¹² Слісаренко І. Нові акценти зовнішньої політики України: інформаційно-комунікаційний аспект. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=157> (дата звернення 06.05.2017).

¹³ The Website of American Israel Public Affairs Committee. URL: <http://www.aipac.org/about/mission> (Last accessed: 06.05.2017).

Український етнічний лобізм найбільш дієвий у Польщі, Словаччині, Канаді та США. Діяльність української діаспори сприяє налагодженню міжнародної співпраці у галузях економіки, культури та науки. Вітчизняна дослідниця І. Мусієнко зазначає, що діаспорна присутність України у світі є важливим ресурсом нашої держави, який досі залишається ще повною мірою неусвідомленим і незатребуваним, а етнічний лобізм як технологія зовнішньополітичного впливу в Україні є у зародковому стані¹⁴.

Значний вплив на перебіг міжнародної взаємодії має також економічний лобізм. Питання комерційного характеру набули глобального характеру із виходом на міжнародну арену транснаціональних корпорацій, що здійснюють свою діяльність у багатьох країнах одночасно, зберігаючи капітал у головному офісі. Сучасна лобістська мережа ТНК працює у відділах корпорацій та їх об'єднань, неформальних контактних організаціях, фондах, бюро, тощо, здійснюючи вплив на прийняття відповідних законодавчих актів, що стосуються сфери їх інтересів, на діяльність політичних партій, результати виборів і навіть рішення судових органів. Для досягнення мети лобісти послуговуються різними методами: організація кампаній щодо залучення виборців до участі в голосуванні, як було під час Brexit; налагодження контактів з політичними діячами і чиновниками державного апарату для впливу на їхні рішення; фінансування передвиборних кампаній (проведення мітингів, благодійних заходів), тощо.

Гігантом економічного лобіювання на міжнародному рівні є США. Вашингтон вважається центром міжнародного лобізму, а такі американські бренди, як CocaCola, McDonalds та Amazon, мають суттєві бюджети, хороші сайти, відмінну презентацію і здатність привернути увагу споживача¹⁵. Вони доступні в усьому світі та забезпечують лобіювання американського впливу. У лобістській практиці на європейському рівні важливу роль відіграє Європейський круглий стіл промисловців (European Round Table of Industrialists), членами якого стали більше 40 найбільших промислових європейських і транснаціональних фірм (ABB, Volvo, Nestle, Bayer, Philips, Fiat, Ericson, Renault, Unilever, Bertelsmann). До залуг Європейського круглого столу відносять лобіювання створен-

¹⁴ Мусієнко І. Етнічний лобізм як інструмент нарощування «м'якої сили» України. С. 288.

¹⁵ Guéguen D. European Lobbying. Brussels, 2007. P. 133.

ня структури загальноєвропейського ринку¹⁶. Це об'єднання має на меті вплив на Єврокомісію задля захисту єдиних інтересів усіх країн-учасниць. Європейський круглий стіл промисловців виконує також роль спостерігача та інформує громадськість про можливе сприяння виконавчого органу ЄС в економічній галузі на користь окремих країн.

Одночасно відбувається помітне зростання кількості недержавних і некомерційних груп інтересів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Наслідком цього є збільшення числа лобістів, які їх представляють. У всьому світі спостерігається підвищення активності лобіювання певних питань організаціями, що переймаються такою проблематикою, як громадянські права, екологія, захист прав споживачів, охорона здоров'я, тощо. Відомими є такі організації, як «Human Rights Watch», «International Customer Service Association та Global Nest», що активно лобіюють вирішення кризових ситуацій у тій чи іншій галузі.

Лобізм також виконує важливу функцію моніторингу міжнародних відносин. Успішна лобістська діяльність можлива лише з урахуванням багатьох факторів, що потім узгоджують аналітики та використовують у побудові своїх стратегій лобісти. Моніторинг здійснюється у різних сферах. Наприклад, у екологічних питаннях – це спостереження Greenpeace, а результати досліджень «World Health Organization» у сфері охорони здоров'я є ключовими під час розробки відповідних стратегій ООН.

На нашу думку, яскравим прикладом впливу процесів лобіювання на міжнародні відносини є регіональний лобізм в ЄС, що напряму скеровує розвиток відносин між країнами-членами ЄС та Брюсселем. Процес прийняття рішень в ЄС і його зростаюче значення як міжнародної організації створюють ідеальні умови для розвитку лобіювання. Р. ван Шенделен, досліджуючи лобізм у ЄС, зазначає, що найбільшого впливу досягли французька, британська, німецька та іспанська групи інтересів. Дещо меншими за чисельністю та активністю є нідерландська, північна (Данія, Швеція та Фінляндія), ірландська, португальська, грецька та австрійська групи інтересів, а також група інтересів Бельгії та Люксембургу¹⁷. Діяльність ло-

¹⁶ Белоусов А. Лоббизм в европейском союзе: корпорации vs НКО. *Научный ежегодник ИФУП УрО РАН*. 2014. № 3. С. 105.

¹⁷ Schendelen van R. Machiavelli in Brussels: Sztuka lobbingu w Unii Europejskiej. S. 118-127.

бістів цих груп інтересів спрямована на реалізацію вигідних умов співпраці відповідних регіонів із європейським координаційним центром – Брюсселем. За їх сприяння ухвалюються рішення, що мають прямий стосунок до створення стратегій міждержавної та міжнародної взаємодії європейських держав.

Отже, можна зробити висновок, що процеси лобіювання в реаліях сучасних міжнародних відносин є невід'ємною частиною взаємодії різних міжнародних акторів. Завдяки лобістській діяльності вирішуються питання не лише національного та міждержавного, але й глобального характеру. Лобізм, як явище міжнародного характеру, ще перебуває на стадії інституалізації. Не розроблено остаточно термінологічний апарат поняття, проте існують критерії визначення його основних складових. Групи інтересів, що діють на міжнародному рівні, є як комерційними, так і некомерційними. Завдяки міжнародному лобізму активізуються механізми швидшого прийняття рішень міжнародного та глобального характеру, а також здійснюється моніторинг тої чи іншої діяльності, що дозволяє висвітлювати перебіг міжнародних процесів у світових ЗМІ.

Значний вплив на міжнародні відносини здійснює етнічний лобізм. Фахівці, що лобіюють групи інтересів як комерційного, так і некомерційного виду, об'єднуються та кооперують свої дії задля більшої ефективності. Найвпливовішими лобістськими центрами є Вашингтон та Брюссель. Завдяки лобістській діяльності розвивається моніторинг на світовому рівні, що дозволяє використовувати правдиві дані у формуванні стратегій дій держав, транснаціональних корпорацій, ООН, тощо. Україну у сфері міжнародного лобізму представляє її діаспорне лобі, що найуспішніше діє в Польщі, Словаччині, США та Канаді. Можливість розвитку міжнародного – та зокрема, етнічного – лобізму в Україні є перспективною темою для подальших досліджень.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ. «КРАЇНОЗНАВСТВО ТА МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ»

Данильченко Тамара,

науковий керівник – Кулаковський П.М., доктор історичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті досліджено особливості формування та реалізації туристичної політики Французької Республіки. Висвітлено специфіку організації системи управління сферою туризму, проаналізовано стратегії і програми розвитку, охарактеризовано різні сегменти туристичного ринку і здійснено оцінку туристичної політики.

Ключові слова: туристична політика, система управління сферою туризму, стратегія, програма розвитку.

In this article explored the features of formation and implementation of tourism policy of the French Republic. The article deals with the specifics of the system management of tourism, analyses the strategies and development programs, defines various segments of the tourism market and did an assessment of tourism policy.

Key words: tourism policy, system management of tourism, strategy, development program.

Туризм – один із небагатьох секторів економіки, який демонструє стале зростання в умовах сучасного глобалізованого світу. Франція, як одна з провідних країн Європи, розглядає туризм як чинник лобіювання економічних, інвестиційних, культурних, політичних та інших інтересів держави. Туризм розглядається як дієва практика товаризації рекреаційних ресурсів території. Відповідно, вона здійснює власну туристичну політику виходячи з особливостей ресурсного потенціалу країни, особливостей соціально-економічного розвитку, міжнародних вимог та управлінського досвіду в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі загальні проблеми організації та розвитку туристичної сфери

висвітлені у працях вітчизняних науковців. Серед найбільш авторитетних дослідників варто назвати праці Н. Антонюк, М. Борушак, А. Голікова, В. Євдокименка, О. Любіцевої, М. Мальської, І. Писаревського, І. Смирнова, Т. Сокол, Т. Ткаченко, І. Школи, В. Федорченка та ін. Велику наукову цінність складають праці, присвячені проблемам державного управління туристичною галуззю. Це публікації М. Біль, В. Бирковича, С. Козловського, О. Музиченко-Козловської, С. Панченко, Ю. Мігущенко та ін. Проте, особливості системи реалізації туристичної політики недостатньо висвітлені і деякі питання повинні бути досліджені глибше. Саме в цьому полягає наукова **актуальність теми**.

Мета статті – дослідити особливості формування та реалізації туристичної політики Французької Республіки.

Завдання статті:

- дослідити структуру туристичної політики Франції;
- охарактеризувати провідні туристичні організації;
- проаналізувати різні сегменти туристичного ринку;
- провести оцінку реалізації туристичної політики.

Предметом дослідження є туристична політика Французької Республіки.

Франція – провідна туристична країна світу, яка займає лідерську позицію щодо кількості туристів (згідно з даними World Tourism Organization)¹. Природні й соціально-економічні умови сприятливі для всіх видів туризму. Найбільш популярними тут залишаються екскурсійний, гірськолижний, лікувально-оздоровчий, пляжний, винно-гастрономічний та діловий туризм. Франція має досить розвинену туристичну інфраструктуру: транспорт, заклади розміщення і харчування тощо. Країна пропонує до уваги безліч культурно-історичних місць, гірськолижних та приморських курортів, тому організація туристичної політики займає важливе місце.

Система державного регулювання туристичної діяльності у Франції має складну організаційну структуру. Її очолює міністр туризму, наділений аудиторськими та контрольними повноваженнями. Йому підпорядковується Генеральна інспекція з туризму. Інспекція виконує представницькі функції, контролює роботу іноземних туристичних офісів у Франції та французьких за кордоном, здійснює нагляд за діяльністю інших туристичних організацій.

¹ World Tourism Organization (UNWTO). UNWTO Tourism Highlights. Spain, 2016. 16 с.

При міністерстві розвитку туризму утворено Національну раду з туризму (Conseil national du Tourisme) у складі 200 осіб. Цей консультативний орган об'єднує представників галузі, відіграючи важливу консолідуючу роль. Він виконує наглядову, дорадчу та погоджувальну функції. Національна рада бере участь у розробці державної політики, обговоренні проектів, законодавчих актів та інших питань у галузі туризму.

Задля ефективної реалізації основних напрямів розвитку туризму у Франції, що визначаються міністром туризму, створена національна туристична адміністрація – управління туризму і його підрозділи на місцях. Управління розробляє та проводить державну політику в галузі туризму. Зокрема, регламентує туристичну діяльність на основі спеціальних нормативних документів, здійснює збір, систематизацію та поширення статистичної інформації про туризм, реалізує соціальні програми із забезпечення відпочинку населення, координує діяльність різних туристичних організацій.

Серед організацій, що роблять великий внесок в розвиток національного туризму, важливе місце займає «Мезон де ля Франс» (Maison de la France, «Дім Франції»). Вона була створена в 1987 році під керівництвом міністра туризму. Особливим принципом її організації є об'єднання з економічною метою. Держава, приватні підприємства та асоціації туристичної індустрії пов'язані загальним економічним інтересом у розширенні внутрішніх і в'їзних туристичних потоків та, як наслідок, збільшення доходів від туризму. Для цього вони сконцентрували сили і засоби на принципах державно-приватного партнерства, щоб сформувати привабливий образ Франції та просувати країну як туристичний напрям у світі. «Мезон де ля Франс» відповідальна за просування і маркетинг Франції та французької продукції, послуг за кордоном.

1 травня 2009 року «ODIT France» (організація, створена для проведення досліджень у галузі туризму, моніторингу туристичного ринку, надання консалтингових послуг та проведення експертизи туристичних проектів) та «Maison de la France» об'єдналися і стали однією структурою – «Atout France», яка повністю підтримує завдання оригінальних структур. «Atout France» діє на всіх 5 континентах, має 35 офісів у 29 країнах. В офісах «Atout France» працює 200 осіб, які відповідають за просування Франції як туристичного напрямку на різних ринках, які згруповані на основних географіч-

них сферах діяльності, на основі щорічних планів дій. Вони беруть участь у всіх сферах розвитку туризму².

Концепція клубу «Мезон де ля Франс» була закладена в 1987 році разом із запуском ділового туризму і клубів молодіжних подорожей. Сьогодні «Мезон де ля Франс» («Atout France») віддає пріоритет інвестиціям в основні ринки в'їзного туризму із країн Європейського Союзу, Північної Америки і Японії. Також бере участь на ринках, що розвиваються, де є сильне зростання сфери туризму, таких як Росія, Бразилія, Китай, Південна Корея, Індія і Мексика. Обов'язок полягає в тому, щоб грати провідну роль на цих ринках і заохочувати інвестиції. Роль «Мезон де ля Франс» («Atout France») – просувати і збувати за кордоном бренд «Франція» і французькі товари та послуги на основі партнерства. Мета кампанії з розвитку бренду «Франція» полягає в тому, щоб створити структуру для формування образу Франції за кордоном, здійснювати спільну діяльність між різними відомими французькими марками (товарів високої моди, парфумів, автомобілів тощо) і зміцнити видимість маркетингу марки.

Ще в 2003 році був розроблений План підвищення якості обслуговування туристів. Він спрямований на посилення привабливості образу Франції: зростання частоти її відвідувань туристами та тривалості їх перебування в країні, а також збільшення надходжень від туризму. Згідно з Планом, засоби розміщення, ресторани, туристичні інформаційні офіси, турагентства, транспортні компанії, чия діяльність спрямована на утвердження більш високих стандартів обслуговування, удостоюються марки якості. Завдяки цій марці вони отримують конкурентні переваги, що змушує інші підприємства йти їхнім шляхом³.

План став дієвим інструментом консолідації всіх зацікавлених сил: працівників туристського бізнесу, їх професійних об'єднань, органів управління на місцях, які брали участь у його реалізації, починаючи з визначення умов присвоєння марки і завершуючи її рекламою. Був розроблений логотип марки, який відбив головну ідею: Франція в центрі боротьби за якість обслуговування. Він виконаний у вигляді «Q» – початкової літери слова «якість» (qualité),

² Дж. Джон Леннон, Смит Хью, Кокерелл Ненси, Трю Джилл. Управление индустрией туризма. Лучший опыт деятельности национальных организаций и агентств по туризму. Москва, 2008. 272 с.

³ Государственная политика Франции. URL: http://tourlib.net/statti_tourism/france-gos.htm (дата звернення: 30.05.2013).

в центр якої поміщений контур країни. Знак вивішується при вході в туристичне підприємство. Марка якості присвоюється підприємствам туристичної індустрії, які дотримуються санітарних норм і правил безпеки, відповідають встановленим класифікаційним вимогам, вдаються до незалежних зовнішніх аудиторських перевірок якості обслуговування, виконують національні добровільно взяті зобов'язання щодо підвищення якості, відповідним чином реагують на рекламаті клієнтів. Марка якості присвоюється міністром туризму за поданням відбіркової комісії.

Діяльність низки туристичних організацій у Франції носить соціальний характер, відображаючи одну з головних особливостей національної моделі економіки – її яскраво виражену соціальну орієнтацію. У 1999 році за ініціативою міністра туризму була утворена громадська організація «Фонд солідарності з відпускниками» для надання адресної допомоги окремим категоріям громадян, які відчувають фінансові труднощі та не можуть відпочити у відпускний період. У ній були представлені підприємства готельного господарства, транспортні компанії, в тому числі національний авіаперевізник «Ер Франс», туристичні асоціації, заводські комітети, місцеві спільноти, а також Національне агентство відпускних чеків, Міністерство у справах молоді та спорту, Міністерство з соціальних питань. Вони акумулюють вільні грошові кошти і витрачають їх цільовим чином, дотуючи відпочинок незаможних родин. Через гуманітарні організації, комітети у справах безробітних, органи соціального захисту на місцях ці сім'ї можуть придбати відповідні пакети послуг за спеціальними низькими розцінками і тим самим реалізувати громадянське право на відпочинок.

Центральне місце в системі соціального туризму, доступного всім і кожному, у Франції займає Національне агентство відпускних чеків (Agence nationale pour les chèques-vacances). Це державна установа з правом ведення комерційної діяльності була створена в 1982 році. Агентство має подвійне підпорядкування – міністрові туризму та міністру економіки і фінансів. Управління Національним агентством здійснює адміністративна рада, до складу якої входять представники профспілкових комітетів, роботодавців, трудових колективів, постачальників послуг тощо. Національне агентство випускає відпускні чеки – платіжно-розрахунковий засіб для надання адресної допомоги туристам і забезпечення доступності відпочинку всім верствам населення.

Інший напрямок діяльності Національного агентства не настільки відомий – просування територій, менш привабливих в туристичному відношенні. У результаті більше половини туристичних компаній, включених в систему соціального страхування, що працюють з відпускними чеками, розташовані в сільських районах. Крім того, Національне агентство фінансує об'єкти соціального туризму – кемпінги і невеликі гостьові будинки, розраховані на прийом малозабезпечених громадян.

«France Congrès» – організація мерів міст, де проходять конференції. Заснована в 1965 році, на сьогодні об'єднує 52 міста, де виборні посадові особи разом із представниками бізнесу прагнуть просувати діловий туризм. «France Congrès» працює у партнерстві з управлінням туризму, «Мезон де ля Франс», DIACT (французькі національні та регіональні агентства розвитку), а також the «Paris Tourist and Conference Office», ODIT France та іншими членами ділової туристичної галузі. Постійний штат співробітників визначає і здійснює роботу «France Congrès» поряд з комітетами та Виконавчою радою. Виконавча рада складається з 12 виборних посадових осіб і представників бізнесу. За сприянням комітетів, вони затверджують плани дій та реалізують їх разом з міськими чиновниками. Метою діяльності «France Congrès» як організації, що має тісний зв'язок з діловим туризмом полягає в такому: надавати необхідну інформацію організаторам конференцій для їх проведення; заохочувати представників промисловості до розробки механізмів контролю якості конференц-центрів; здійснювати взаємодію з професійними організаціями для підвищення рівня інформованості про діловий туризм⁴.

Для розвитку індустрії туризму у Франції місцева влада стала звертати увагу на сільські місцевості (Аквітанія, Лангедок-Руссільйон тощо), які оптимально підходили для прийому гостей. Так в 1967 році французька влада розробила план розвитку туризму в Аквітанії. Згідно з поставленим завданням, прибережна частина Аквітанії була поділена на 16 секторів, 7 з яких залишилися без змін, а на інших 9 секторах було обладнано пляжі, будувалися спеціальні майданчики для спорту, були обладнані місця для водних видів спорту. За планом були збережені існуючі курорти – Аркашон і Біаріц і побудований новий курорт – Молієц.

⁴ France congres. URL: <http://www.france-congres.org> (дата звернення: 23.03.2017).

Берег Лангедок-Руссільйон, як туристичне місце почав розвиватися, починаючи з 1964 року, коли французьким урядом була прийнята програма розвитку регіону. Раніше піщані дони розділені болотами не приваблювали туристів, а завдяки новій програмі на березі з'явилися п'ять привабливих туристичних поселень. Сьогодні в'їзний туризм у порівнянні з 90-ми роками значно збільшився, а відкриття тунелю через Ла-Манш надало перспективи збільшення потоку іноземних туристів.

Сільський туризм Франції представлений Національною організацією будинків відпочинку і зеленого туризму (Maison des Cites de France et du Tourisme Vert). Ця організація пропонує агрооселі на будь-який смак і вид відпочинку, сертифіковані за високими національними стандартами сервісу. Загалом агрооселі Франції з особливим національним шармом і багатими гастрономічними традиціями виглядають набагато комфортніше, ніж будиночки Північної Європи. У Франції паралельно реалізуються різні концепції агротуризму: приморські агрооселі; кінні ферми; винні агросадиби; гірськолижні шале; замки у сільській місцевості; рибацькі оселі. Альтернативу відпочинку у сільських господарів становлять так звані курортні селища, які облаштовуються у місцевостях з мальовничою природою національних і регіональних ландшафтних парків. У Франції діє спеціальна інвестиційна програма «Gotes de France programme, chalets-loisirs» розбудови інфраструктури «курортних селищ», які складаються з 3–25 дерев'яних будиночків-шале, розрахованих на 4–6 гостей кожен⁵.

Значного поширення набуває Event-туризм. Велика кількість туристів щороку прибуває до Парижу на Міжнародну виставку сучасного живопису, до Канн – на Міжнародний ярмарок платівок і музичних видань у палаці фестивалів (18–22 січня), Ярмарок телепередач (перший тиждень квітня), Міжнародний кінофестиваль (зазвичай 13–24 травня). У Жуан-ле-Пен – джазовий Фестиваль Блакитного берега (друга половина липня). У Каннах (14 липня) і в Монако (21–25 липня і 4–11 серпня) – два Художні фестивалі піротехніки. Ніцца – Свято Весни (1–27 травня), «Ніцца Джаз Фестиваль» (11–19 липня). Міжнародний фестиваль цирку проводиться в Монако в кінці січня – на початку лютого. У Ментоні проходить

⁵ Інформація про діяльність щодо реалізації державної туристичної політики у сфері міжнародних відносин. URL: <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=450> (дата звернення: 12.05.2015).

Фестиваль камерної музики в церкві Сан-Мішель (1–31 серпня) і Фестиваль лимонів (8–28 лютого)⁶.

Отже, державна політика в галузі туризму у Франції будується на основі консолідації всіх зацікавлених сил в різних формах, на різних умовах і з різними цілями. Туризм є одним з об'єктів регіональної політики у Франції. Розвиток туризму сприяє згладжуванню територіальних відмінностей у країні, зміцненню її цілісності. У зв'язку з цим регіональна політика в галузі туризму проводиться не тільки в традиційних туристичних районах Франції, де він виступає важливим чинником економічного зростання, але і в менш відомих районах, де туристична індустрія створює додаткові робочі місця. Відносини між Центром і регіонами будуються на договірній основі. Раз на п'ять років при прийнятті чергового п'ятирічного плану розвитку країни регіони метрополії, заморські департаменти, території і територіальні одиниці з особливим статусом укладають договори з Центром, утому числі в галузі туризму. На локальному рівні держава всіляко заохочує місцеві ініціативи та проекти туристичного облаштування територій, які розраховані на залучення внутрішніх та іноземних відвідувачів. Систему державного регулювання туристичної діяльності очолює міністр туризму, йому підпорядковується Генеральна інспекція з туризму. При міністерстві розвитку туризму утворено Національну раду з туризму. Серед організацій, що роблять великий внесок в розвиток національного туризму, важливе місце займає «Мезон де ля Франс» (Maison de la France, «Дім Франції»), «Atout France», ODIT France, «France Congrès». Важливим напрямком державної політики в галузі туризму є створення позитивного образу країни як туристичного напрямку і його просування на світовому ринку подорожей. У Франції ці завдання вирішуються за допомогою підвищення якості туристичних продуктів, з якими має асоціюватися образ цієї країни.

⁶ М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. Туристичне країнознавство. Європа. Київ, 2009. 224 с.

Дунець Ярослав,

науковий керівник – Кулаковський П.М., доктор історичних наук, професор

ТУРИЗМ В РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО

У статті описуються туристичні ресурси бразильського регіону – Ріо-де-Жанейро. Дана коротка характеристика регіону, описані найвідоміші туристичні пам'ятки культурної спадщини та найвідоміші пляжі. Також описується транспортна логістика регіону.

Ключові слова: історичні пам'ятки, пляж, статуя Христа Спасителя, Цукрова Голова, карнавал, Копакабана, транспорт, туристичні маршрути.

The article describes the tourist resources of the Brazilian region of Rio de Janeiro. Brief characteristics of the region, describes the most famous tourist attractions cultural heritage, the most famous beaches. It also describes the transport logistics of the region.

Key words: historical monuments, beach, statue of Christ the Redeemer, Sugar loaf, carnival, Copacabana, transport and tourism routes.

Заснований в 1502 році португальцями, Ріо-де-Жанейро залишається вже 4 століття столицею карнавалу, краси і центром туризму Південної Америки. Щороку тисячі туристів відвідують це чудове місто. «Бог створив світ за шість днів. А на сьомий він створив Ріо-де-Жанейро». Так жартують бразильці, маючи на увазі справді казкове місцеположення і красу свого міста, яке до 1960 року, коли було побудоване місто Бразилія, було і столицею країни. У цього міста і насправді є все, щоб стати дійсним раєм. Воно оточене півкільцем гір, що виростають із блакитних глибин затоки, а з боку моря, немов обплямоване білою кромкою піщаних пляжів у темній зелені пальм¹. Кожен турист, що приїзжає до Ріо зобов'язаний відвідати найвідоміші місця цього міста, до яких належать такі як: Лагуна Родріго де Фрейтас, Ріо-де-Жанейро.

Лагуна Родріго де Фрейтас є лагуною на південній стороні Ріо-де-Жанейро, оточеного відомими пляжами Копакабана, Ботафого, Іпанема. Вид красивої лагуни з двома островами в її обох кінцях

¹ Александрова О.Ю. Міжнародний туризм. Москва: Аспект Пресс, 2002. 470 с.

дійсно фантастичний. Оточена парками, барами та всім виглядом дивовижних місць, де туристи можуть почувати себе комфортно, лагуна привертає все більше людей і має право бути перерахованою серед кращих пам'яток Бразилії, які варто відвідати.

Цукрова голова – гора заввишки 395 метрів. Назвали гору асоціативно так, тому що вона дійсно схожа на цукрову голову, – одна з яскравих рис ландшафту, розташована в гирлі бухти Гуанабара. Піднятися туди можна і насолоджуватися екскурсією на канатній дорозі, звідки відкриються захоплюючі дух краєвиди. На вершині – ресторан, бари, сувенірні магазини. Гора Цукрова голова в Ріо – одне з чудес, які створила рука природи, щоб показати нам свої можливості і влаштувати світ в прекрасній красі і гармонії².

Великі кількості туристів насолоджуються красою гори, спостерігаючи за цією природною пам'яткою.

Ботанічний сад, заснований у 1808 році, – оазис у серці величезного міста, в якому зібрано більше 7000 видів рослин зі всього світу. Своїми тінистими алеями, озерами і фонтанами сад здобув популярність, як улюблене місце відпочинку.

У Ріо-де-Жанейро ви побачите велику статую Ісуса Христа. Гігантська статуя Ісуса Христа поглядає з висоти на життєрадісне місто, і є його візитною карткою міста та символом. На висоті 710 метрів споруджена знаменита статуя Христа вистою 38 метрів, з розпростертими руками статуя виглядає так, як ніби він дає благословення, надихаючи всіх навколо. Щороку близько 1,8 млн. туристів піднімаються до підніжжя статуї, звідки відкривається прекрасна панорама на місто, яке дійсно захоплює дух. Гора Корковадо на якій розташована статуя – частина національного парку Тіжуки, що займає площу більше 3000 гектарів. До вершини пагорба можна дістатися рейковими шляхами або пішки. Ідея цієї статуї зародилася в 1922 році, коли святкувалося століття незалежності Бразилії. Відомий тижневик оголосив тоді конкурс проектів на кращий монумент – символ нації. Переможець, Ектор та Сілва Коста, висунув ідею статуї Христа, що простягнув руки, обіймаючи все місто. Цей жест виражає співчуття і одночасно радісну гордість. Ідея Ектора та Сілви була прийнята громадськістю із захопленням ще й тому, що вона перекреслила колишній план зведення на горі Пан-ді-Асукар грандіозного пам'ятника Христофору Колумбу. До

² Бразилія – Достопримечательности Рио-де-Жанейро, 2013. URL: <http://turistua.com/ru/> (дата звернення: 08.05.2017).

справи тут же підключилася церква, організувавши по всій країні збір пожертвувань, щоб фінансувати здійснення проекту. У результаті, через дев'ять років статуя вже стояла на своєму місці. Статуя виготовлялася в Парижі. 12 жовтня 1931 року відбулося її перше урочисте відкриття і освячення, до цього дня була змонтована і освітлювальна установка. У 1965 році папа Павло VI повторив церемонію освячення, з цієї нагоди була оновлена і освітлювальна установка. Ще одне велике торжество проходило тут у присутності папи Іоанна Павла II 12 жовтня 1981 року, коли відзначалося п'ятдесятиліття самої статуї³.

Найбільше туристів у Бразилії приваблює карнавал. Бразильські карнавали можна сміливо віднести до числа найбільш захоплюючих шоу в світі. Ця подія вважається дуже важливою для кожного бразильця. І неспроста кажуть, що бразильці живуть від карнавалу до карнавалу. Карнавал в Ріо-де-Жанейро – на це феноменальне дію мріють потрапити мільйони людей. Щорічно, незважаючи ні на що, вся Бразилія занурюється в найгаласливіше і найяскравіше свято, охоплене ритмами запальної самби і безперервним гуркотом барабанів. Карнавал в Ріо-де-Жанейро проводиться один раз на рік, у лютому місяці, у самий розпал бразильського літа. Починається свято завжди в суботу і триває протягом чотирьох днів і ночей. Це найдорожчий і найрозкішніший спектакль у всьому світі. Вулиці міста під час карнавалу наповнюються парадами самби, вихором блискіток і здійснюються спідницями танцівниць⁴.

В наш час карнавал в Ріо-де-Жанейро представляє собою організований і грандіозний карнавал Бразилії. Щорічно ритми самби проникають в кров усіх гостей та учасників цього дійства, і на п'ять днів вся Бразилія перетворюється в африканську країну. В карнавалі традиційно беруть участь дванадцять шкіл самби. Кожна із цих шкіл має свій вплив на культурне життя в країні, вони налічують десятки тисяч своїх уболівальників, які вважають, що їх школа самби найкраща. Першоосновою всієї карнавальної ходи є школи самби. Змагання між школами за право називатися найкращою змушує працювати весь складний механізм, в якому беруть участь сотні тисяч учасників.

Що ж насправді являє собою школа самби? Насправді все досить просто. Така школа представляє собою співтовариство людей,

³ Бразилія – Достопримечательности Рио-де-Жанейро, 2013. Там же.

⁴ Карнавалы Бразилии, 2014. URL: http://tourlib.net/statti_tourism/karnavalny-brazilii.htm (дата звернення: 09.05.2017).

які вважають, що вони вміють танцювати самбу краще за всіх. Як правило, така школа об'єднує від трьох до п'яти тисяч чоловік, велика частина яких братиме участь у карнавальній ході. Ці люди працюють протягом всього року тільки для того, щоб потрапити в число шести кращих шкіл самби, а також показати своє мистецтво на фінальній частині свята на самбодромі. Будь-якій людині може здатися, що карнавал – це свято, яке триває протягом усього одного тижня в році. Але насправді це не так. Можна навіть не брати до уваги той факт, що протягом року готуються вози, шийються костюми, тривають регулярні тренування і пишеться музичний супровід. Тут, у Бразилії, саме поняття карнавалу набагато ширше, ніж просто всенародне гуляння або комерційне підприємство, які тривають протягом багатьох місяців, і захоплюють багатьох людей. Карнавал – це просто спосіб мислення. Можна впевнено сказати, що Бразилія стала єдиною країною у світі, де відбулася повна карнавалізація життя⁵.

Палац Ріо Негро є однією з офіційних резиденцій президента Бразилії. Будівництво почалося в 1889 році, за три місяці до створення республіки. У той час, коли Петроліс був столицею штату, в будівлі палацу проходили засідання уряду, а трохи пізніше він перетворився виключно в літню резиденцію. Примітним фактом є те, що кожен президент намагався внести свою лепту в зовнішній вигляд палацу. Наприклад, Варгас створив ванни у римському стилі в тому місці, де колись-то стояли бочки з вином, а Кубічек зайнявся вирішенням більш інтимних питань і розмістив в будівлі туалети. Після перенесення столиці будівля використовується рідко і в основному в якості культурно-виставкового центру. Будь-який відвідувач може помилуватися меблями в стилі іспанського бароко – темними, масивними і з унікальним різьбленням, а також – неповторної краси паркетом⁶.

Більшість туристів відправляються в Ріо-де-Жанейро за активним відпочинком і спортивним заняттям, однак ніхто не відмовиться поніжитися на його чудових пляжах. При цьому пляж тут можна знайти на будь-який смак і з будь-якою метою – будь то гра в пляжний волейбол, розучування самби прямо на піску або розпивання

⁵ Америка-Бразилія, 2010. URL: <http://allcastle.info/amerika/brazil> (дата звернення: 10.05.2017).

⁶ Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 2016. URL: <http://livetotravel.ru/rio-de-zhaneiro-braziliya-opisanie-goroda-transport-rayonyi-plyazhi-geografiya/> (дата звернення: 11.05.2017).

рому в пляжному бунгало. І варто сказати, що саме пляжі Ріо-де-Жанейро найбільше приваблюють туристів, які їдуть відпочивати до Бразилії. Серед найпопулярніших є такі, як:

Пляж Копакабана – пляж що розтягнувся на 4 кілометри в Ріо-де-Жанейро. Безсумнівно, це головний пляж Бразилії і один з найвідоміших пляжів в світі. Бразильці вважають його культовим місцем і називають «Принцесою моря». У новорічну ніч жителі Ріо-де-Жанейро приходять сюди зі свічками, які приносять в жертву морським богам. Феєрверки та гуляння тривають тут всю ніч до самого ранку. Також пляж прекрасний, з його видом на затоку Гуанабара, Цукрову Голову, гору Корковадо і статую Христа-Спасителя. Сюди варто вирушити цінителям краси і бажаючим подивитися на Ріо. Пориньте в атмосферу прекрасного відпочинку, прогулюючись по мозаїчному тротуару вздовж готелю Sorocabana Palace Hotel. І можете навіть не чинити опір своїм бажанням підспівувати веселим пісням Баррі Манілова, які звучать тут звідусіль на його честь. Копакабана – місце, де туристи можуть насолоджуватися приємними канікулами з сонцем і водою, або весело провести час в незліченних пригодах і водних видах спорту. На двох кінцях пляжу розташовані історичні форти, які тільки збільшують чарівність місця! Однак, для пляжного відпочинку він не зовсім підходить. Холодна течія і сильні хвилі практично в будь-який час року роблять його не дуже зручним для купання. З цієї метою краще відправитися на більш відповідний курорт. Їх в Бразилії достатньо⁷.

Армасан-дус-Бузиос більш відомий як Бузиос – красивий міський пляж в декількох годинах їзди на північ від Ріо-де-Жанейро. Пляжу принесла популярність поїздка Бадж Бардо, яка закохалася в це місто, і легко зрозуміти чому. Невелике рибальське містечко розташоване у півострова, що обумовлює різноманітність пляжів і купу можливостей різного проведення часу. Чудові ресторани, численні бутики, спортивні заходи, віндсерфінг, серфінг, дайвінг, вітрильний спорт та інші водні види спорту, кому, що до душі.

Центральний пляж Ossos в центрі міста є улюбленим місцем бразильських і світових знаменитостей, тут часто можна їх побачити. А може бути і з ким-небудь познайомитися, адже Бузиос – це місце, де людей зводить доля. Недарма у місцевих бразильців

⁷ Пляжные курорты Бразилии стаття, 2012. URL: <http://wiki-turizm.ru/brasil/767-plyazhnye-kurorty-brazilii> (дата звернення: 11.05.2017); Ріо-де-Жанейро, Бразилія стаття, 2016. Там же.

є приказка про те, що після літніх вечірок в Бузіос жодна людина не піде додому на самоті⁸. пляж розташований на півдні міста поруч з найдорожчим районом Ріо-де-Жанейро. *Іпанема* – той самий пляж, про який співається в знаменитій пісні «Дівчина з Іпанеми». Цей бразильський пляж відомий на весь світ і щодня приваблює тисячі туристів. Західну сторону пляжу прикрашає скеля «Два Брата». Цей пляж вважається аналогом Копакабани. Головна визначна пам'ятка тут – це легендарна ділянка з білосніжним піском, що розкинувся біля підніжжя гори «Два Брата». Дорогу, що йде уздовж пляжу, перекривають щонеділі для автомобілів. Цим із задоволенням користуються любителі велосипедів, роликів, скейтбордів. На самому пляжі завжди можна побачити безліч людей, які грають у волейбол, футбол, кидають тарілку. Пляж є популярним місцем відпочинку городян і туристів⁹.

Система громадського транспорту в Ріо-де-Жанейро проста і доступна, вона дозволяє туристові без особливих проблем дістатись до будь-якої цікавої частини міста. Самим їздити по місту на орендованій машині не варто через досить хаотичний рух на дорогах. Найпростіший і швидкий вид транспорту – метрополітен, однак, він складається лише з двох гілок. Найдешевший спосіб пересування – міський автобус. Пересуватися по місту можна і пішки, однак не завжди, після закриття магазинів, коли їх охорона розходиться по домівках, із вулиць зникають перехожі, це може бути небезпечно. У темний час доби по місту краще пересуватися на таксі.

Автобус – це головний цілодобовий вид транспорту в Ріо-де-Жанейро. Автобуси зупиняються тільки на вимогу. Якщо хочете увійти в автобус, просто махніть рукою водієві. Посадка в автобус відбувається через передні двері, а вихід – через задню (переклад: *entrada* – вхід, *saida* – вихід). За проїзд слід оплачувати при вході водію або кондуктору, тому гроші краще приготувати заздалегідь, бажано дрібними купюрами. Щоб вийти з автобуса, треба смикнути за шнурок або натиснути спеціальну кнопку в салоні.

Таксі – такий сервіс перевезень в Ріо добре розвинений. Взагалі, таксі тут є найбільш комфортним, і до того ж досить недорогим видом транспорту. Є два види машин: червоно-блакитні радіо-таксі і жовті. Більш дешевші послуги – на транспорті другого типу. Поїздка на радіо-таксі обійдеться вам відсотків на тридцять дорожче.

⁸ Пляжные курорты Бразилии статья, 2012. Там же.

⁹ Романов А.А. Окно в мир. Путеводитель «Южная Америка». Москва: Круизор, 1998. 167 с.

Цей тип машин вважається безпечнішим і надійнішим, на таких таксі зазвичай є кондиціонер. Можливо, за великий багаж доведеться доплатити зверху. Жовті таксі можна знайти в будь-якій частині міста, і зловити машину прямо на вулиці зовсім не становить проблеми. Розрахунок вартості здійснюється по одному з двох різних тарифів – денного або нічного. Перед поїздкою завжди перевіряйте і вимагайте у таксиста включення лічильника. Проїзд по маршруту Іпанема-Копакабана коштує приблизно 5 реалів (33 грн), Копакабана-Даунтаун – від п'ятнадцяти до двадцяти (99–133 грн). Поїздка в аеропорт обходиться в тридцять (200 грн). У таксі прийнято залишати чайові у розмірі десяти відсотків від вартості за показаннями лічильника¹⁰.

Метрополітен в Ріо-де-Жанейро працює з понеділка по суботу з 06:00 до 23:00, неділя – вихідний. Загальна протяжність метро – 48 км і 35 станцій. Відкрито дві лінії: Перша лінія і Друга лінія (помаранчева і зелена). Склади двох ліній частково йдуть по загальному шляху, потяги Першої лінії пофарбовані у помаранчевий колір, потяги Другої лінії – зелені. На цьому виді транспорту не вийде дістатися до пляжів Іпанеми або Леблони, але на Копакабану – цілком. Ще цікавий момент: на картах ліній метро можна побачити маршрути, позначені фразою «*metrô na superfície*». Це такі сині автобуси, які їздять від станцій метрополітену в різних напрямках. Відмітка «*Bicicletário*» означає станцію, обладнану стоянкою для велосипедів; така є загальною для власного та муніципального двоколісного транспорту. На тамтешньому метро добре займатися самостійним вивченням старої частини Ріо-де-Жанейро, а також використовувати цей вид транспорту для поїздок з Копакабани в райони Фламенго і Ботафого. Це досить дешевий і безпечний вид транспорту, обладнаний системою кондиціонування¹¹. Транспорт в Ріо-де-Жанейро розвинений дещо гірше, ніж в Сан-Паулу, але його вистачає для того, щоб задовольнити усі потреби туристів.

Безумовно, Ріо-де-Жанейро є серцем Бразилії і надзвичайно багатим регіоном на культурно-історичні пам'ятки, статуя Христа Спасителя і Цукрова Голова тому доказ. Цей регіон, напевно, найбільше приваблює туристів ще з тієї причини, що там проходить найяскравіший карнавал у світі.

¹⁰ Транспорт в Ріо-де-Жанейро, 2014. URL: http://gid.turtella.ru/Brazil/Rio_de_janeiro/tips/1761883/ (дата звернення: 12.05.2017).

¹¹ Пузаков Е.П. Международный туристический бизнес. Москва: Экспертное бюро, 2005. 105 с.

Наукове видання

TERRA INCOGNITA

Студентський науковий журнал

Випуск 1

Відповідальний за випуск Мартинюк Н. А.

Технічний редактор Свинарчук Р. В.

Комп'ютерна верстка Крушинської Н. О.

Художнє оформлення обкладинки Шишкіної Я. Г.

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 10,46. Наклад 50 пр. Зам. № 46–17.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.